500

रघुवंश:

Raghuvamsha		: Title
Kālidāsa.		: Author
		: Editor
		: Year, Vols.
		: Publisher
500		: Remarks

स्वामिना

श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रीगुरुचरणाभ्यां नमः ॥ श्रीभवानीशंकराभ्यां नमः ॥ श्रीलक्ष्मीनारायणा
भ्यां नमः ॥ ॐ नमः ॥ ॥ वागर्थाविव संपृक्तौ वागर्थप्रतिपत्तये ॥ जगतः पितरौ वंदे पार्वतीपरमे
श्वरौ ॥१॥ क्व सूर्यप्रभवो वंशः क्व चाल्पविषया मतिः ॥ तितीर्षुर्दुस्तरं मोहादुडुपेनास्मि सागरं ॥
॥२॥ मंदः कवियशःप्रार्थी गमिष्याम्युपहास्यतां ॥ प्रांशुलभ्ये फले मोहादुद्बाहुरिव वामनः ॥
॥३॥ अथवा कृतवाग्द्वारे वंशेस्मिन्पूर्वसूरिभिः ॥ मणौ वज्रसमुत्कीर्णे सूत्रस्येवास्ति मे ग
तिः ॥४॥ सोहमाजन्मशुद्धानामाफलोदयकर्मणां ॥ आसमुद्रक्षितीशानामानाकरथव
र्त्मनां ॥५॥ यथाविधिहुताग्नीनां यथाकामार्चितार्थिनां ॥ यथापराधदंडानां यथाकाल
प्रबोधिनां ॥६॥ त्यागाय संभृतार्थानां सत्याय मितभाषिणां ॥ यशसे विजिगीषूणां प्रजायै गृ
हमेधिनां ॥७॥ शैशवेभ्यस्तविद्यानां यौवने विषयैषिणां ॥ वार्धके मुनिवृत्तीनां योगेना
ते तनुत्यजां ॥८॥ रघूणामन्वयं वक्ष्ये तनुवाग्विभवोपि सन् ॥ तद्गुणैः कर्णमागत्य चापलाय शिव
प्रणोदितः ॥९॥ ॥कुलकं॥ ॥ तं संतः श्रोतुमर्हंति सदसद्व्यक्तिहेतवः ॥ हेम्नः संलक्ष्यते ह्य
ग्नौ विशुद्धिः श्यामिकापि वा ॥१०॥ तदन्वये शुद्धिमति प्रसूतः शुद्धिमत्तरः ॥ दिलीप इति राजें
वैवस्वतो मनुर्नाम माननीयो मनीषिणां ॥ आसीन्महीक्षितामाद्यः प्रणवश्छंदसामिव ॥११॥ [illegible]

दुः क्षीरनिधाविव ॥१२॥ व्यूढोरस्को वृषस्कंधः शालप्रांशुर्महाभुजः ॥ आत्म
कर्मक्षमं देहं क्षात्रो धर्म इवाश्रितः ॥१३॥ सर्वातिरिक्तसारेण सर्वतेजोभिभाविना
॥ स्थितः सर्वोन्नतेनोर्वीं क्रांत्वा मेरुरिवात्मना ॥१४॥ आकारसदृशप्रज्ञः प्रज्ञया
सदृशागमः ॥ आगमैः सदृशारंभः आरंभसदृशोदयः ॥१५॥ [illegible]
॥ भीमकांतैर्नृपगुणैः स बभूवोपजीविनां ॥ अधृष्यश्चाभिगम्यश्च यादो
रत्नैरिवार्णवः ॥१६॥ रेखामात्रमपि क्षुण्णादामनोर्वर्त्मनः परं ॥ न व्यतीयुः प्रजा
स्तस्य नियंतुर्नेमिवृत्तयः ॥१७॥ प्रजानामेव भूत्यर्थं स ताभ्यो बलिमग्रहीत् ॥
सहस्रगुणमुत्स्रष्टुमादत्ते हि रसं रविः ॥१८॥ सेनापरिच्छदस्तस्य द्वयमेवार्थ
साधनं ॥ शास्त्रेष्वकुंठिता बुद्धिर्मौर्वी धनुषि चातता ॥१९॥ तस्य संवृतमंत्र
स्य गूढाकारेंगितस्य च ॥ फलानुमेयाः प्रारंभाः संस्काराः प्राक्तना इव ॥२०॥ जुगोपा

को

रघुवंश१ त्मानमत्रस्तो भेजे धर्ममनातुरः ॥ अगृध्नुराददे सोर्थानसक्तः सुखमन्वभूत् ॥ २१ ॥
ज्ञाने मौनं क्षमा शक्तौ त्यागे श्लाघाविपर्ययः ॥ गुणा गुणानुबंधित्वात्तस्य सप्रसवा इव
२ ॥ २२ ॥ अनाकृष्टस्य विषयैर्विद्यानां पारदृश्वनः ॥ तस्य धर्मरतेरासीद्वृद्धत्वं जरसा विना
॥ २३ ॥ प्रजानां विनयाधानाद्रक्षणाद्भरणादपि ॥ स पिता पितरस्तासां केवलं जन्महेत
वः ॥ २४ ॥ स्थित्यै दंडयतो दंड्यान्परिणेतुः प्रसूतये ॥ अप्यर्थकामौ तस्यास्तां धर्म ए
व मनीषिणः ॥ २५ ॥ दुदोह गां स यज्ञाय सस्याय मघवा दिवं ॥ संपद्विनिमयेनोभौ दध
तुर्भुवनद्वयं ॥ २६ ॥ न किलानुययुस्तस्य राजानो रक्षितुर्यशः ॥ व्यावृत्ता यत्परस्वेभ्यः
श्रुतौ तस्करता स्थिता ॥ २७ ॥ द्वेष्योपि संमतः शिष्टस्तस्यार्तस्य यथौषधं ॥ त्याज्यो दु
६ ष्टः प्रियोप्यासीदंगुष्ठमिवाहिना ॥ २८ ॥ तं वेधा विदधे नूनं महाभूतसमाधिना ॥
तथा हि सर्वे तस्यासन्परार्थैकफला गुणाः ॥ २९ ॥ स वेलावप्रवलयां परिखीकृत रा
सागरां ॥ अनन्यशासनामुर्वीं शशासैकपुरीमिव ॥ ३० ॥ तस्य दाक्षिण्यरूढेन
नाम्ना मगधवंशजा ॥ पत्नी सुदक्षिणेत्यासीदध्वरस्येव दक्षिणा ॥ ३१ ॥ कलत्रवंत

क्ष्या
मात्मानमवरोधे महत्यपि ॥ तया मेने मनस्विन्या लक्ष्म्या च वसुधाधिपः ॥ ३२ ॥ तस्या
मात्मानुरूपायामात्मजन्मसमुत्सुकः ॥ विलंबितफलैः कालं स निनाय मनोरथैः ॥ ३३
संतानार्थाय विधये स्वभुजादवतारिता ॥ तेन धूर्जगतो गुर्वी सचिवेषु निचिक्षिपे ॥ ॥
॥ ३४ ॥ गंगा भगीरथेनेव पूर्वेषां पावनक्षमा ॥ इच्छता संततिं तेन न्यस्ता मंत्रिषु कोश
ला ॥ ३५ ॥ अथाभ्यर्च्य विधातारं प्रयतौ पुत्रकाम्यया ॥ तौ दंपती वसिष्ठस्य गुरोर्ज
ग्मतुराश्रमं ॥ ३६ ॥ स्निग्धगंभीरनिर्घोषमेकं स्यंदनमास्थितौ ॥ प्रावृषेण्यं
पयोवाहं विद्युदैरावताविव ॥ मा भूदाश्रमपीडेति परिमेयपुरःसरौ ॥ अनुभाववि
शेषात्तु सेनापरिवृताविव ॥ ३८ ॥ सेव्यमानौ सुखस्पर्शैः शालनिर्यासगंधिभिः
पुष्परेणूत्किरैर्वातैराधूतवनराजिभिः ॥ ३९ ॥ पवनस्यानुकूलत्वात्प्रार्थनासि
सु द्धिशंसिनः ॥ रजोभिस्तुरगोत्कीर्णैरस्पृष्टालकवेष्टनौ ॥ ४० ॥ हैयंगवीनमादाय घो
षवृद्धानुपागतान् ॥ नामधेयानि पृच्छंतौ वन्यानां मार्गशाखिनां ॥ ४१ ॥ ~~सरसीष्वरविंद~~

र० स० १

३

सरसीष्वरविंदानां वीचिविक्षोभशीतलं ॥ आमोदमुपजिघ्रंतौ स्वनिश्वासानुका
रिणं ॥ ४२ ॥ मनोभिरामाः शृण्वंतौ रथनेमिस्वनोन्मुखैः ॥ षड्जसंवादिनीः केका द्वि
धाभिन्नाः शिखंडिभिः ॥ ४३ ॥ परस्पराक्षिसादृश्यमदूरोज्झितवर्त्मसु ॥ मृगद्वंद्वेषु प
श्यंतौ स्यंदनाबद्धदृष्टिषु ॥ ४४ ॥ श्रेणीबंधाद्वितन्वद्भिरस्तंभां तोरणस्रजं ॥ सारसैः क
लनिर्ह्रादैः क्वचिदुन्नमिताननौ ॥ ४५ ॥ ग्रामेष्वात्मविसृष्टेषु यूपचिह्नेषु यज्वनां ॥ अ
मोघाः प्रतिगृह्णंतावर्घ्यानुपदमाशिषः ॥ ४६ ॥ कुलकं ॥ काप्यभिख्या तयोरासीद्व्र
जतोः शुद्धवेषयोः ॥ हिमनिर्मुक्तयोर्योगे चित्राचंद्रमसोरिव ॥ ४७ ॥ तत्र भूमिपतिः
पत्न्यै दर्शयन्प्रियदर्शनः ॥ अपि लंघितमध्वानं बुबुधे न बुधोपमः ॥ ४८ ॥ स दुःप्राप
यशाः प्रापदाश्रमं श्रांतवाहनः ॥ सायं संयमिनस्तस्य महर्षेर्महिषीसखः ॥ ४९ ॥

श्रीः

३

वनांतरादुपावृत्तैः स्कंधासक्तसमित्कुशैः ॥ पूर्यमाणमदृश्याग्निप्रत्युद्यातैस्त
पस्विभिः ॥ ५० ॥ आकीर्णमृषिपत्नीनामुटजद्वाररोधिभिः ॥ अपत्यैरिव
नीवारभागधेयोचितैर्मृगैः ॥ ५१ ॥ सेकांते मुनिकन्याभिस्तत्क्षणोज्झितवृ
क्षकं ॥ विश्वासाय विहंगानामालवालांबुपायिनां ॥ ५२ ॥ आतपात्ययसंक्षि
प्तनीवारासु निषादिभिः ॥ मृगैर्वर्तितरोमंथमुटजांगणभूमिषु ॥ ५३ ॥ अभ्युद्धता
ग्निपिशुनैरतिथीनाश्रमोन्मुखान् ॥ पुनानं पवनोद्धूतैर्धूमैराहुतिगंधिभिः ॥
॥ ५४ ॥ कुलकं ॥ अथ यंतारमादिश्य धुर्यान्विश्रामयेति सः ॥ तामवारोहय
त्पत्नीं रथादवततार च ॥ ५५ ॥ तस्मै सभ्याः सभार्याय गोप्त्रे गुप्ततमेंद्रियाः
॥ अर्हणामर्हते चक्रुर्मुनयो नयचक्षुषे ॥ ५६ ॥ विधेः सायंतनस्यांते स ददर्श त

रघुवंश १ ४ नेयनिर्विघ्नं ॥ अन्वासितमरुन्धत्यास्वाहयेवहविर्भुजं ॥ ५७ ॥ तयोर्जगृहतुः पादान्राजा
राज्ञी च मागधी ॥ तौ गुरुर्गुरुपत्नी च प्रीत्या प्रतिननंदतुः ॥ ५८ ॥ तमातिथ्यक्रिया
शांतरथक्षोभपरिश्रमं ॥ पप्रच्छ कुशलं राज्ये राज्याश्रममुनिं मुनिः ॥ ५९ ॥ अथाथर्व ५
६ निधेस्तस्य विजितारिपुरः पुरः ॥ अर्थ्यामर्थपतिर्वाचमाददे वदतां वरः ॥ ६० ॥
उपपन्नं ननु शिवं सप्तस्वंगेषु यस्य मे ॥ दैवीनां मानुषीणां च प्रतिहर्ता त्वमापदां ॥
॥ ६१ ॥ तव मंत्रकृतो मंत्रैर्दूरात्संशमितारिभिः ॥ प्रत्यादिश्यंत इव मे दृष्टलक्ष्यभिदः
शराः ॥ ६२ ॥ हविरावर्जितं होतस्त्वया विधिवदग्निषु ॥ वृष्टिर्भवति सस्यानामवग्र
हविशोषिणां ॥ ६३ ॥ पुरुषायुषजीविन्यो निरातंका निरीतयः ॥ यन्मदीयाः प्रजास्तत्र हे राम
तुस्त्वद्ब्रह्मवर्चसं ॥ ६४ ॥ त्वयैवं चिंत्यमानस्य गुरुणा ब्रह्मयोनिना ॥ सानुबंधाः कथं ४
नस्युः संपदो मे निरापदः ॥ ६५ ॥ किंतु वध्वां तवैतस्यामदृष्टसदृशप्रजं ॥ न मामव

ति सद्वीपापि रत्नसूरपि मेदिनी ॥ ६६ ॥ नूनं मत्तः परं वंश्याः पिंडविच्छेददर्शिनः ॥ न प्रकामभुजः श्रा
द्धे स्वधासंग्रहतत्पराः ॥ ६७ ॥ मत्परं दुर्लभं मत्वा नूनमावर्जितं मया ॥ पयः पूर्वैः स निःश्वासैः
कवोष्णमुपभुंजते ॥ ६८ ॥ सोहमिज्याविशुद्धात्मा प्रजालोपनिमीलितः ॥ प्रकाशश्चाप्रकाश
लो ५ श्च लोकालोक इवाचलः ॥ ६९ ॥ लोकांतरसुखं पुण्यं तपोदानसमुद्भवं ॥ संततिः शुद्धवंश्या हि
परत्रेह च शर्मणे ॥ ७० ॥ तया हीनं विधातर्मां कथं पश्यन्न दूयसे ॥ सिक्तं स्वयमिव स्नेहाद्
वंध्यमाश्रमपादपं ॥ ७१ ॥ असह्यपीडं भगवन्नृणमंत्यमवेहि मे ॥ अरुंतुदमिवालान
नि मनिर्वाणस्य दंतिनः ॥ ७२ ॥ तस्मान्मुच्ये यथा तात संविधातुं तथार्हसि ॥ इक्ष्वाकूणां दुरापे
र्थे त्वदधीना हि सिद्धयः ॥ ७३ ॥ इति विज्ञापितो राज्ञा ध्यानस्तिमितलोचनः ॥ क्षणमात्र
मृषिस्तस्थौ सुप्तमीन इव ह्रदः ॥ ७४ ॥ सोपश्यत्प्रणिधानेन संततेस्तंभकारणं ॥ भावितात्मा
भुवो भर्तुरथैनं प्रत्यबोधयत् ॥ ७५ ॥ पुरा शक्रमुपस्थाय तवोर्वीं प्रति यास्यतः ॥ आसीत्कल्प

रघुवंश १ तरुछायामाश्रितांसुरभिःपथि ॥ ७६ ॥ धर्मलोपभयाद्राज्ञीमृतुस्नातामिमांस्मरन् ॥ प्र
५ दक्षिणक्रियार्हायांतस्यांत्वंसाधुनाचरः ॥ ७७ ॥ इमांदेवीमृतुस्नातांस्मृत्वासपानदिसत्व
त्वरः ॥ प्रदक्षिणक्रियातीतस्तस्याःकोपमजीजनः ॥ ७८ ॥ अवजानासिमांयस्मादतस्ते
नभविष्यति ॥ मत्प्रसूतिमनाराध्यप्रजेतित्वांशशापसा ॥ ७९ ॥ सशापोनत्वयाराज श
नचसारथिनाश्रुतः ॥ नदत्याकाशगंगायांस्रोतस्युद्दामदिग्गजे ॥ ८० ॥ ईप्सितंतदवज्ञा
नाद्विद्धिसार्गलमात्मनः ॥ प्रतिबध्नातिहिश्रेयःपूज्यपूजाव्यतिक्रमः ॥ ८१ ॥ हविषेदीर्घ
सत्रस्यसाचेदानींप्रचेतसः ॥ भुजंगपिहितद्वारंपातालमधितिष्ठति ॥ ८२ ॥ सुतांमदीयां
सुरभेःकृत्वाप्रतिनिधिंशुचिः ॥ आराधयसपत्नीकःप्रीताकामदुघाहिसा ॥ ८३ ॥ सत्वमे
कांतरांतस्यांमदीयांवत्समातरं ॥ आराधयसपत्नीकःसावाकामंप्रदास्यति ॥ ८४ ॥
इतिवादिनएवास्यहोतुराहुतिसाधनं ॥ अनिंद्यानंदिनीनामधेनुरावृत्तेवनात् ॥ ८५ ॥
ललाटोदयमाभुग्नंपल्लवस्निग्धपाटला ॥ बिभ्रतीश्वेतरोमांकंसंध्येवशशिनंनवं ॥

भुवंकोष्णेनकुंडोध्नीमेध्येनावभृथादपि ॥ प्रस्नवेनाभिवर्षंतीवत्सालोकप्रवर्तिना ॥ ८७ ॥
रजःकणैःखुरोद्धूतैःस्पृशद्भिर्गात्रमंतिकात् ॥ तीर्थाभिषेकजांशुद्धिमादधानामहीपतेः
॥ ८८ ॥ कुलकं ॥ तांपुण्यदर्शनांदृष्ट्वानिमित्तज्ञस्तपोनिधिः ॥ याज्यमाशंसितावंध्यप्रार्थ
नंपुनरब्रवीत् ॥ ८९ ॥ अदूरवर्तिनींसिद्धिंराजन्विगणयात्मनः ॥ उपस्थितेयंकल्याणीना
म्निकीर्तितएवयत् ॥ ९० ॥ वन्यवृत्तिरिमांशश्वदात्मानुगमनेनगां ॥ विद्यामभ्यसनेनेवप्रसा
दयितुमर्हसि ॥ ९१ ॥ प्रस्थितायांप्रतिष्ठेथाःस्थितायांस्थानमाचरेः ॥ निषण्णायांनिषी
दास्यांपीतांभसिपिबेरपः ॥ ९२ ॥ वधूर्भक्तिमतीचैनामर्चितामातपोवनात् ॥ प्रयता
प्रातरन्वेतुसायंप्रत्युद्व्रजेदपि ॥ ९३ ॥ इत्याप्रसादादस्यास्त्वंपरिचर्यापरोभव ॥ अविघ्न
मस्तुतेस्थेयाःपितेवधुरिपुत्रिणां ॥ ९४ ॥ तथेतिप्रतिजग्राहप्रीतिमान्सपरिग्रहः ॥ आ
देशंदेशकालज्ञःशिष्यःशासितुरानतः ॥ ९५ ॥ अथप्रदोषेदोषज्ञःसंवेशायविशांपतिं

प्रजा स्यात्संततौ जनैः ५

रघुवंश १ सूनुः सूनृतवाक्स्रष्टुर्विससर्जोर्जितश्रियं ॥९६॥ सत्यामपि तपःसिद्धौ नियमापेक्षया
मुनिः ॥ कल्पवित्कल्पयामास वन्यामेवास्य संविधां ॥९७॥ निर्दिष्टां कुलपतिना स पर्ण
६ शालामध्यास्य प्रयतपरिग्रहद्वितीयः ॥ तच्छिष्याध्ययननिवेदितावसानां संविष्टः
कुशशयने निशां निनाय ॥९८॥ ॥इती श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कालिदासकृतौ व
सिष्ठाश्रमगमनं नाम प्रथमः सर्गः ॥ ॥छ॥ ॥ अथ प्रजानामधिपः प्रभाते जायाप्रति
ग्राहितगंधमाल्यां ॥ वनाय पीतप्रतिबद्धवत्सां यशोधनो धेनुमृषेर्मुमोच ॥१॥ तस्याः
खुरन्यासपवित्रपांसुमपांसुलानां धुरि कीर्तनीया ॥ मार्गं मनुष्येश्वरधर्मपत्नी श्रुतेरि
वार्थं स्मृतिरन्वगच्छत् ॥२॥ निवर्त्य राजा दयितां दयालुस्तां सौरभेयीं सुरभिर्यशोभिः राम
॥ पयोधरीभूतचतुःसमुद्रां जुगोप गोरूपधरामिवोर्वीं ॥३॥ व्रताय तेनानुचरेण धे ६
नोर्न्यषेधि शेषोप्यनुयायिवर्गः ॥ न चान्यतस्तस्य शरीररक्षा स्ववीर्यगुप्ता हि मनोः प्र

इति विकार १ राजा २ प्रसिद्धोऽस्यर्थः ३

सूतिः ॥४॥ आस्वादवद्भिः कवलैस्तृणानां कंडूयनैर्दंशनिवारणैश्च ॥ अव्याहतस्वैर
रघुवंशस २ गतैः स तस्याः सम्राट् समाराधनतत्परोभूत् ॥५॥ स्थितः स्थितामुच्चलितः प्रयातां
७ निषेदुषीमासनबंधधीरः ॥ जलाभिलाषी जलमाददानां छायेव तां भूपतिरन्वगच्छत्
॥६॥ स न्यस्तचिह्नामपि राज्यलक्ष्मीं तेजोविशेषानुमितां दधानः ॥ आसीदनावि
ष्कृतदानराजिरंतर्मदावस्थ इव द्विपेंद्रः ॥७॥ लताप्रतानोद्ग्रथितैः स केशैरधि
ज्यधन्वा विचचार दावं ॥ रक्षापदेशान्मुनिहोमधेनोर्वन्यान्विनेष्यन्निव दुष्टस
त्त्वान् ॥८॥ विसृष्टपार्श्वानुचरस्य तस्य पार्श्वद्रुमाः पाशभृता समस्य ॥ उदीरया
४ मासुरिवोन्मदानामालोकशब्दं वयसां विरावैः ॥९॥ मरुत्प्रयुक्ताश्च मरुत्स
खाभं तमर्च्यमारादभिवर्तमानं ॥ अवाकिरन्बाललताः प्रसूनैराचारलाजै राम
रिव पौरकन्याः ॥१०॥ धनुर्भृतोप्यस्य दयार्द्रभावमाख्यातमंतःकरणैर्विशंकैः ॥
विलोकयंत्यो वपुरापुरक्ष्णां प्रकामविस्तारफलं हरिण्यः ॥११॥ स की

रघु०सर्ग अथ प्रजानामधिपः प्रभाते जायाप्रतिग्राहितगंधमाल्यां॥ वनाय पीतप्रतिबद्धवत्सां
शोधनो धेनुमृषेर्मुमोच॥१॥ तस्याः खुरन्यासपवित्रपांसुमपांसुलानां धुरि कीर्तनी
या॥ मार्गं मनुष्येश्वरधर्मपत्नी श्रुतेरिवार्थं स्मृतिरन्वगच्छत्॥
२ चके मतिपूर्णरिंधैः कूजद्भिरापादितवंशकृत्यं शुश्राव कुंजेषु यशः स्वमुच्चैरुद्गीय
मानं वनदेवताभिः॥१२॥ पृक्तस्तुषारैर्गिरिनिर्झराणामनोकहाकंपितपुष्पगं
धी॥ तमातपक्लांतमनातपत्रमाचारपूतं पवनः सिषेवे॥१३॥ शशाम वृष्ट्या
पि विना दवाग्निरासीद्विशेषात्फलपुष्पवृद्धिः॥ ऊनं न सत्वेष्वधिको बबाधे तस्मि
न्वनं गोप्तरि गाहमाने॥१४॥ संचारपूतानि दिगंतराणि कृत्वा दिनांते निलया
य गंतुं॥ प्रचक्रमे पल्लवरागताम्रा प्रभा पतंगस्य मुनेश्च धेनुः॥१५॥ तां देवतापि
त्रतिथिक्रियार्थामन्वग्ययौ मध्यमलोकपालः॥ बभौ च सा तेन सतां मतेन श्रद्धेव
साक्षाद्विधिनोपपन्ना॥१६॥ स पल्वलोत्तीर्णवराहयूथान्यावासवृक्षोन्मु
ग्य ल्वे

ष्ठ
[illegible]
खबर्हिणानि॥ ययौ मृगाध्यासितशाद्वलानि श्यामायमानानि वनानि पश्यन्॥१७॥ आपी
नभारोद्वहनप्रयत्नाद्गृष्टिर्गुरुत्वाद्वपुषो नरेंद्रः॥ उभावलंचक्रतुरंचिताभ्यां तपोवनावृत्ति
पथं गताभ्यां॥१८॥ वसिष्ठधेनोरनुयायिनं तमावर्तमानं वनिता वनांतात्॥ पपौ निमेषा
लसपक्ष्मपंक्तिरुपोषिताभ्यामिव लोचनाभ्यां॥१९॥ पुरस्कृता वर्त्मनि पार्थिवेन प्रत्युद्ग
ता पार्थिवधर्मपत्न्या॥ तदंतरे सा विरराज धेनुर्दिनक्षपामध्यगतेव संध्या॥२०॥ प्रदक्षि
णीकृत्य पयस्विनीं तां सुदक्षिणा साक्षतपात्रहस्ता॥ प्रणम्य चानर्च विशालमस्याः शृं
गांतरं द्वारमिवार्थसिद्धेः॥२१॥ वत्सोत्सुकापि स्तिमिता सपर्यां प्रत्यग्रहीत्सेति ननंदतुस्तौ
॥ भक्त्योपपन्नेषु हि तद्विधानां प्रसादचिह्नानि पुरःफलानि॥२२॥ गुरोः सदारस्य निपीड्य
पादौ समाप्य सांध्यं च विधिं दिलीपः॥ दोहावसाने पुनरेव दोग्ध्रीं भेजे भुजोच्छिन्नरिपुर्नि
षण्णां॥२३॥ तामंतिकन्यस्तबलिप्रदीपामन्वास्य गोप्ता गृहिणीसहायः॥ क्रमेण सुप्ता
मनु संविवेश सुप्तोत्थितां प्रातरनूदतिष्ठत्॥२४॥ इत्थं व्रतं धारयतः प्रजार्थं समं महि
पा

पुवंश स्त्र

ष्यामहनीयकीर्त्तेः॥ सप्तव्यतीयुस्त्रिगुणानितस्य दिनानिदीनोद्धरणोचितस्य॥
॥२५॥ अन्येद्युरात्मानुचरस्य भावं जिज्ञासमाना मुनिहोमधेनुः॥ गंगाप्रपातांतवि
रूढशष्पं गौरीगुरोर्गह्वरमाविवेश॥२६॥ सादुःप्रधर्षा मनसापि हिंस्रैरि
त्यद्रिशोभाप्रहितेक्षणेन॥ अलक्षिताभ्युत्पतनो नृपेण प्रसह्य सिंहः किल
तां चकर्ष॥२७॥ तदीयमाक्रंदितमार्त्तसाधोर्गुहानिबद्धप्रतिशब्ददीर्घं॥ र
श्मिष्विवादाय नगेंद्रसक्तां निवर्त्तयामास नृपस्य दृष्टिं॥२८॥ सपाटलायां
गवि तस्थिवांसं धनुर्धरः केसरिणं ददर्श॥ अधित्यकायामिव धातुमय्यां
लोध्रद्रुमं सानुमतः प्रफुल्लं॥२९॥ ततो मृगेंद्रस्य मृगेंद्रगामी वधाय वध्य
स्य शरं शरण्यः॥ जाताभिषंगो नृपतिर्निषंगादुद्धर्त्तुमैच्छत्प्रसभोद्धृतारिः
॥३०॥ वामेतरस्तस्य करः प्रहर्त्तुर्नखप्रभाभूषितकंकपत्रे॥ सक्तांगुलिः सा
यकपुंख एव चित्रार्पितारंभ इवावतस्थे॥३१॥ बाहुप्रतिष्टंभविवृद्धमन्युरभ्य

ता

राम

श्रीगणेशाय नमः

र्णमागस्कृतमस्पृशद्भिः॥ राजा स्वतेजोभिरदह्यतांतर्भोगीव मंत्रौषधिरुद्धवीर्यः॥
॥३२॥ तमार्यगृह्यं निगृहीतधेनुर्मनुष्यवाचा मनुवंशकेतुं॥ विस्माययन्विस्मित
मात्मवृत्तौ नृपालसिंहेति जगाद सिंहः॥३३॥ अलं महीपाल तव श्रमेण प्रयुक्त
मप्यस्त्रमितो वृथा स्यात्॥ न पादपोन्मूलनशक्ति रंहः शिलोच्चये मूर्छति मारुत
स्य॥३४॥ कैलासगौरं वृषमारुरुक्षोः पादार्पणानुग्रहपूतपृष्ठं॥ अवेहि मां
किंकरमष्टमूर्तेः कुंभोदरं नाम निकुंभमित्रं॥३५॥ अमुं पुरः पश्यसि देवदारुं
पुत्रीकृतोसौ वृषभध्वजेन॥ यो हेमकुंभस्तननिःसृतानां स्कंदस्य मातुः पयसां
रसज्ञः॥३६॥ कंडूयमानेन कटं कदाचिद्वन्यद्विपेनोन्मथिता त्वगस्य॥ अथै
नमद्रेस्तनया शुशोच सेनान्यमालीढमिवासुरास्त्रैः॥३७॥ तदा
प्रभृत्येव वनद्विपानां त्रासार्थमस्मिन्नहमद्रिकुक्षौ॥ व्यापारितः शूलभृता
विधाय सिंहत्वमंकागतसत्त्ववृत्ति॥३८॥ तस्यालमेषा क्षुधितस्य तृप्त्यै प्रदि

रघुवंशसर्ग २

न

ष्टकालापरमेश्वरेण॥ उपस्थिता शोणितपारणा मे सुरद्विषश्चांद्रमसी सुधेव
॥३९॥ स त्वं निवर्त्तस्व विहाय लज्जां गुरोर्भवान्दर्शितशिष्यभक्तिः॥ शस्त्रेण
रक्ष्यं यदशक्यरक्षं न तद्यशः शस्त्रभृतां क्षिणोति॥४०॥ इति प्रगल्भं पुरुषा
धिराजो मृगाधिराजस्य वचो निशम्य॥ प्रत्याहतास्त्रो गिरिशप्रभावा
दात्मन्यवज्ञां शिथिलीचकार॥४१॥ प्रत्यब्रवीच्चैनमिषुप्रयोगे तत्पूर्वभंगे वि
तथप्रयत्नः॥ जडीकृतस्त्र्यंबकवीक्षितेन वज्रं मुमुक्षन्निव वज्रपाणिः॥४२॥
संरुद्धचेष्टस्य मृगेंद्र कामं हास्यं वचस्तद्यदहं विवक्षुः॥ अंतर्गतं प्राणभृतां हि
वेद सर्वं भवान्भावमतोभिधास्ये॥४३॥ मान्यः स मे स्थावरजंगमानां सर्ग
स्थितिप्रत्यवहारहेतुः॥ गुरोरपीदं धनमाहिताग्नेर्नश्यत्पुरस्तादनुपेक्षणीयं
॥४४॥ स त्वं मदीयेन शरीरवृत्तिं देहेन निर्वर्त्तयितुं प्रसीद॥ दिनावसानोत्सु

५६

शिवा

२

नी

कबालवत्सा विसृज्यतां धेनुरियं महर्षेः॥४५॥ अथांधकारं गिरिगह्वराणां दंष्ट्रामयूखैः
शकलानि कुर्वन्॥ भूयः स भूतेश्वरपार्श्ववर्ती किंचिद्विहस्यार्थपतिं बभाषे॥४६॥ ए
कातपत्रं जगतः प्रभुत्वं नवं वयः कांतमिदं वपुश्च॥४७॥ अल्पस्य हेतोर्बहु हातु
मिच्छन्विचारमूढः प्रतिभासि मे त्वं॥४७॥ भूतानुकंपा तव चेदियं गौरेका भवेत्स्वस्ति
मती त्वदंते॥ जीवन्पुनः शश्वदुपप्लवेभ्यः प्रजाः प्रजानाथ पितेव पासि॥४८॥ अथैकधे
नोरपराधचंडाद्गुरोः कृशानुप्रतिमाद्बिभेषि॥ शक्योस्य मन्युर्भवता विनेतुं गाः कोटिशः
स्पर्शयता घटोध्नीः॥४९॥ तद्रक्ष कल्याणपरंपराणां भोक्तारमूर्जस्वलमात्मदेहं॥ मही
तलस्पर्शनमात्रभिन्नमृद्धं हि राज्यं पदमैंद्रमाहुः॥५०॥ एतावदुक्त्वा विरते मृगेंद्रे प्रतिस्व
नेनास्य गुहागतेन॥ शिलोच्चयोपि क्षितिपालमुच्चैः प्रीत्या तमेवार्थमभाषतेव॥५१॥ निश
म्य देवानुचरस्य वाचं मनुष्यदेवः पुनरप्युवाच॥ धेन्वा तदध्यासितकातराक्ष्या निरीक्ष्यमा
णः सुतरां दयालुः॥५२॥ क्षतात्किल त्रायत इत्युदग्रः क्षत्रस्य शब्दो भुवनेषु रूढः॥

रघु० स० २ राज्येन किं तद्विपरीतवृत्तेः प्राणैरुपक्रोशमलीमसैर्वा ॥५३॥ कथं नु शक्योऽनुनयो महर्षेर्विश्रा
णनाच्चान्यपयस्विनीनां ॥ इमामनूनां सुरभेरवेहि रुद्रौजसा तु प्रहृतं त्वयास्यां ॥५४॥ से
१० यं स्वदेहार्पणनिष्क्रयेण न्याय्या मया मोचयितुं भवत्तः ॥ न पारणा स्याद्विहता तवै
वं भवेदलुप्तश्च मुनेः क्रियार्थः ॥५५॥ भवानपीदं परवानवैति महान्हि यत्नस्त
वदेवदारौ ॥ स्थातुं नियोक्तुर्न हि शक्यमग्रे विनाश्य रक्ष्यं स्वयमक्षतेन ॥५६॥ कि
मप्यहिंस्यस्तव चेन्मतोऽहं यशःशरीरे भव मे दयालुः ॥ एकान्तविध्वंसिषु मद्विधानां पिं
डेष्वनास्था खलु भौतिकेषु ॥५७॥ संबंधमाभाषणपूर्वमाहुर्वृत्तः स नौ संगतयोर्व
नांते ॥ तद्भूतनाथानुग नार्हसि त्वं संबंधिनो मे प्रणयं विहंतुं ॥५८॥ तथेति गामुक्त
वते दिलीपः सद्यः प्रतिष्टंभविमुक्तबाहुः ॥ स न्यस्तशस्त्रो हरये स्वदेहमुपानयत्पिं शि
डमिवामिषस्य ॥५९॥ तस्मिन्क्षणे पालयितुः प्रजानामुत्पश्यतः सिंहनिपातमुग्रं १
॥ अवाङ्मुखस्योपरि पुष्पवृष्टिः पपात विद्याधरहस्तमुक्ता ॥६०॥ उत्तिष्ठ वत्सेत्यमृ

गो
तायमानं वचो निशम्योत्थितमुत्थितः सन् ॥ ददर्श राजा जननीमिव स्वां गामग्र
तः प्रस्रवणीं न सिंहं ॥६१॥ तं विस्मितं धेनुरुवाच साधो मायां मयोद्भाव्य परीक्षितोऽसि ॥
ऋषिप्रभावान्मयि नांतकोऽपि प्रभुः प्रहर्तुं किमुतान्यहिंस्राः ॥६२॥ भक्त्या गुरौ मय्यनु
कंपया च प्रीतास्मि ते वत्स वरं वृणीष्व ॥ न केवलानां पयसां प्रसूतिमवेहि मां काम
दुघां प्रसन्नां ॥६३॥ ततः समानीय स मानितार्थी हस्तौ स्वहस्तार्जितवीरशब्दः ॥ वं
शस्य कर्तारमनंतकीर्तिं सुदक्षिणायां तनयं ययाचे ॥६४॥ संतानकामाय तथेति का
मं राज्ञे प्रतिश्रुत्य पयस्विनी सा ॥ दुग्ध्वा पयः पत्रपुटे मदीयं पुत्रोपभुंक्ष्वेति तमादिदेश
॥६५॥ वत्सस्य होमार्थविधेश्च शेषं ऋषेरनुज्ञामधिगम्य मातः ॥ ऊधस्यमि
रघु. च्छामि तवोपभोक्तुं षष्ठांशमुर्व्या इव रक्षितायाः ॥६६॥ इत्थं क्षितीशेन वसिष्ठधेनुर्विज्ञापि
ता प्रीततरा बभूव ॥ तदन्विता हैमवताच्च कुक्षेः प्रत्याययावाश्रममश्रमेण ॥६७॥
तस्याः प्रसन्नेंदुमुखः प्रसादं गुरुर्नृपाणां गुरवे निवेद्य ॥ प्रहर्षचिह्नानुमितं प्रिया

रघु० सर ये राशीस वा वापुनरुक्तयेव ॥६८॥ स नंदिनीस्तन्यमनिंदितात्मा सद्वत्सलो वत्सहुतावशेषं नि
११ ॥ पपौ वसिष्ठेन कृताभ्यनुज्ञः शुभ्रं यशो मूर्तमिवातितृष्णः ॥६९॥ प्रदक्षिणीकृत्य हुतं हु
ताशमनंतरं भर्तुररुंधतीं च ॥ धेनुं सवत्सां च नृपप्रतस्थे सन्मंगलोदग्रतरप्रभावः
॥७०॥ प्रातर्यथोक्तव्रतपारणांते प्रास्थानिकं स्वस्त्ययनं प्रयुज्य ॥ तौ दंपती स्वां प्रति रा य
जधानीं संप्रेषयामास वशी वसिष्ठः ॥७१॥ प्रदक्षिणीकृत्य हुतं हुताशमनंतरं भर्तु
ररुंधतीं च ॥ धेनुं सवत्सां च नृपः प्रतस्थे सन्मंगलोदग्रतरप्रभावः ॥ श्रोत्राभिरामध्वनिना
रथेन स धर्मपत्नीसहितः सहिष्णुः ॥ ययावनुद्घातसुखेन मार्गं स्वेनेव पूर्णेन मनोरथे
न ॥७३॥ तमाहितौत्सुक्यमदर्शनेन प्रजाः प्रजार्थव्रतकर्शितांगं ॥ नेत्रैः पपुस्तृप्तिमनाप्नुव शिव
द्भिर्नवोदयं नाथमिवौषधीनां ॥७४॥ पुरंदरश्रीः पुरमुत्पताकं प्रविश्य पौरैरभिनंद्य १०
मानः ॥ भुजे भुजंगेंद्रसमानसारे भूयः स भूमेर्धुरमाससंज ॥७५॥ अथ नयनसमुत्थं ज्यो
तिरत्रेरिव द्यौः सुरसरिदिव तेजो वह्निनिष्ठ्यूतमैशं ॥ नरपतिकुलभूत्यै गर्भमाधत्त राज्ञी गुरुभिरभि
निविष्टं लोकपालानुभावैः ॥७६॥ ॥ इती श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कालिदासकृतौ नंदिनीवरप्रदानो नाम द्वितीयः सर्गः

[illegible] तीतिलक [illegible] ६

ग्रिदू [illegible] २

सु

×इप्सितं× ×आदिकारणं×
अथेप्सितं भर्तुरुपस्थितोदयं सखीजनोद्वीक्षणकौमुदीमुखं ॥ निदानमिक्ष्वाकुकुल
स्य संततेः सुदक्षिणा दौहृदलक्षणं दधौ ॥१॥ ततो विशांपत्युरनन्यसंततेर्मनोरथं
ह किंचिदिवाहयान्मुखं ॥ अनस्य सो हार्दं रपस्य दोहदं प्रियाप्रपेदे प्रकृतिप्रियंवदा ॥
॥२॥ शरीरसादादसमग्रभूषणा मुखेन सालक्ष्यत लोध्रपांडुना ॥ तनुप्रकाशेन विचे
यतारका विभातकल्पा शशिनेव शर्वरी ॥३॥ मुखेन सा केतकपत्रपांडुना कृशांगय
[illegible] ष्टिः परिमेयभूषणा ॥ स्थिताल्पतारां करुणेंदुमंडलां विभातकल्पां रजनीं व्यडंबयत् ॥४॥
तदाननं मृत्सुरभि क्षितीश्वरो रहस्युपाघ्राय न तृप्तिमाययौ ॥ करीव सिक्तं पृषतैः पयोमु
चां शुचिव्यपाये वनराजिपल्वलं ॥५॥ दिवं मरुत्वानिव भोक्ष्यते भुवं दिगंतविश्रांतरथो हि त
[illegible]कारस्तु तः ॥ अतोभिलाषे प्रथमं तथाविधे मनो बबंधान्यरसान्विलंघ्य सा ॥६॥ न मे ह्रिया शं
सति किंचिदीप्सितं स्पृहावतीव स्तुषु केषु मागधी ॥ इति स्म पृच्छत्यनुवेलमादृतः प्रियासखी
×वरांतःपल्वलं कास्य सरो वापी तु दीर्घिका स्यमरः १ ×भं [illegible]

रघुवंश ३ रुत्तरकोशलेश्वरः॥५॥ उपेत्य सा दोहदुःखशीलतां यदेव वव्रे तदपश्यदाहृतं॥ नहीष्टमस्या
त्रिदिवेपि भूपतेरभूदनासाद्यमधिज्यधन्वनः॥६॥ क्रमेण निस्तीर्य च दोहदव्यथां प्रचीयमा
१२ नावयवा रराज सा॥ पुराणपत्रापगमादनंतरं लतेव सन्नद्धमनोज्ञपल्लवा॥७॥ दिनेषु गच्छत्सु नि
तांतपीवरं तदीयमानीलमुखं स्तनद्वयं॥ तिरश्चकार भ्रमराभिलीनयोः सुजातयोः पंकजकोश
योः श्रियं॥८॥ निधानगर्भामिव सागरांबरां शमीमिवाभ्यंतरलीनपावकां॥ नदीमिवांतः सलि
लां सरस्वतीं नृपः ससत्त्वां महिषीममन्यत॥९॥ प्रियानुरागस्य मनःसमुन्नतेर्भुजार्जितानां च दि
गंतसंपदां॥ यथाक्रमं पुंसवनादिकाः क्रिया धृतेश्च धीरः सदृशीर्व्यधत्त सः॥१०॥ सुरेंद्र
मात्राश्रितगर्भगौरवात्प्रयत्नमुक्तासनया गृहागतः॥ तयोपचारांजलिखिन्नहस्तया ननंद पारिप्लु
वनेत्रया नृपः॥११॥ कुमारभृत्याकुशलैरनुष्ठिते भिषग्भिराप्तैरथ गर्भवेश्मनि॥ पतिः प्रतीतः प्रस
वोन्मुखीं प्रियां ददर्श काले दिवमभ्रितामिव॥१२॥ ग्रहैस्ततः पंचभिरुच्चसंश्रयैरसूर्यगैः सू १२
चितभाग्यसंपदं॥ असूत पुत्रं समये शचीसमा त्रिसाधना शक्तिरिवार्थमक्षयं॥१३॥ दिशः

प्रसेदुर्मरुतो ववुः सुखाः प्रदक्षिणार्चिर्हविरग्निराददे॥ बभूव सर्वं शुभशंसि तत्क्षणं भ
वो हि लोकाभ्युदयाय तादृशां॥१४॥ अरिष्टशय्यां परितो विसारिणा सुजन्मनस्तस्य नि
जेन तेजसा॥ निशीथदीपाः सहसा हतत्विषो बभूवुरालेख्यसमर्पिता इव॥१५॥ जना
य शुद्धांतचराय शंसते कुमारजन्मामृतसंमिताक्षरं॥ अदेयमासीत्त्रयमेव भूपतेः
शशिप्रभं छत्रमुभे च चामरे॥१६॥ निवातपद्मस्तिमितेन चक्षुषा नृपस्य कांतं पिब
तः सुताननं॥ महोदधेः पूर इवेंदुदर्शनाद्गुरुः प्रहर्षः प्रबभूव नात्मनि॥१७॥ स जा
तकर्मण्यखिले तपस्विना तपोवनादेत्य पुरोधसा कृते॥ दिलीपसूनुर्मणिराकरो
द्भवः प्रयुक्तसंस्कार इवाधिकं बभौ॥१८॥ सुखश्रवा मंगलतूर्यनिस्वनाः प्र
मोदनृत्यैः सह वारयोषितां॥ न केवलं सद्मनि मागधीपतेः पथि व्यजृंभंत दिवौक
सामपि॥१९॥ न संयतस्तस्य बभूव रक्षितुर्विसर्जयेद्यं सुतजन्महर्षितः॥ ऋणाभिधा

पुलोमजा शची प्राणी इत्यमरः ५ श्रुतं शास्त्रावधृतयोः

रघुवंशस ३ नात्स्वयमेव केवलं तदा पितॄणां मुमुचे स बंधनात् ॥२०॥ श्रुतस्य यायादयमंतमर्भक
स्तथा परेषां युधि चेति पार्थिवः ॥ अवेक्ष्य धातोर्गमनार्थमर्थविच्चकार नाम्ना रघु
१३ मात्मसंभवं ॥२१॥ पितुः प्रयत्नात्स समग्रसंपदः शुभैः शरीरावयवैर्दिने दिने ॥ पुपोष वृ
द्धिं हरिदश्वदीधितेरनुप्रवेशादिव बालचंद्रमाः ॥२२॥ उमावृषांकौ शरजन्मना यथा य शरजन्मा षडाननः ४
जयंतः पाकशासनिः ५ था जयंतेन शचीपुरंदरौ ॥ तथा नृपः सा च सुतेन मागधी ननंदतुस्तत्सदृशेन तत्स ६
मौ ॥२३॥ रथांगनाम्नोरिव भावबंधनं बभूव यत्प्रेम परस्पराश्रयं ॥ विभक्तमप्येक
सुतेन तत्तयोः परस्परस्योपरि पर्यचीयत ॥२४॥ उवाच धात्र्या प्रथमोदितं वचो य
यौ तदीयामवलंब्य चांगुलिं ॥ अभूच्च नम्रः प्रणिपातशिक्षया पितुर्मुदं तेन ततान सो
र्भकः ॥२५॥ तमंकमारोप्य शरीरयोगजैः सुखैर्निषिंचंतमिवामृतं त्वचि ॥ उपांतसंमी
लितलोचनो नृपश्चिरात्सुतस्पर्शरसज्ञतां ययौ ॥२६॥ अमंस्त चानेन परार्ध्यजन्मना
स्थितेरभेत्ता स्थितिमंतमन्वयं ॥ स्वमूर्तिभेदेन गुणाग्र्यवर्तिना पतिः प्रजानामिव सर्गमा

ओदनयोः १ भावोभिप्रायवक्त्रवाक्ययोः ६ धात्री स्यादुपमातापि क्षितिरप्यामलक्यपीत्यमरः ५
परार्ध्याग्र्यः प्राग्रहरेत्यमरः २

हरिः सूर्ये सुरे सूर्यः श्ववपणिहरितो मतः इति ५

त्ये
मंत्री धीसचिवोमात्य अमरः त्मनः ॥ स वृत्तचौलश्चलकाकपक्षकैरमात्यपुत्रैः सवयोभिरन्वितः ॥ लिपेर्यथावद्ग्रहणे
न वाङ्मयं नदीमुखेनेव समुद्रमाविशत् ॥२८॥ अथोपनीतं विधिवद्विपश्चितो विनिन्युरे
नं गुरवो गुरुप्रियं ॥ अवंध्ययत्नाश्च बभूवुरत्र ते क्रिया हि वस्तूपहिता प्रसीदति ॥
॥२९॥ धियः समग्रैः स गुणैरुदारधीः क्रमाच्चतस्रश्चतुरर्णवोपमाः ततार
१८ विद्याः पवनातिपातिभिर्दिशो हरिद्भिर्हरितामिवेश्वरः ३० त्वचं स मेध्यां परीधा
य रौरवीमशिक्षतास्त्रं पितुरेव मंत्रवित् न केवलं तद्गुरुरेकपार्थिवः क्षितावभू ये
देकधनुर्धरोऽपि सः ३१ महोक्षतां वत्सतरः स्पृशन्निव द्विपेंद्रभावं कलभः श्रय
न्निव ॥ रघुः क्रमाद्यौवनभिन्नशैशवः पुपोष गांभीर्यमनोहरं वपुः ॥३२॥ अथास्य गोदान
विधेरनंतरं विवाहदीक्षां निरवर्तयद्गुरुः ॥ नरेंद्रकन्यास्तमवाप्य सत्पतिं त
मोपहं दक्षसुता इवाबभुः ॥३३॥ युवा युगव्यायतबाहुरंसलः कपाटवक्षाः परिणद्ध
कंधरः ॥ वपुःप्रकर्षादजयद्गुरुं रघुस्तथापि नीचैर्विनयाददृश्यत ॥३४॥ ततः प्रजानां

चंद्राग्न्यर्कास्तमोनुदः लिंगानुशासने २ शिशुत्वं शैशवं बाल्यं इत्यमरः ४ गोवो लोमानि तेषां दानम् वपनं खंडनं । गोदानं ४
कपाटमररं तुल्ये लिंगानुशासने २
किशोराजन्मारव्याते १

जनितवासता
शास्त्राभ्यास

१४ विरमात्मनो प्रतं नितांतगुर्वं रलघयिष्यतां धुरं ॥ निसर्गसंस्कारविनीत इत्यसौ नृपे
ण चक्रे युवराजशब्दभाक् ॥ ३५ ॥ नरेंद्रमूलायतनादनंतरं तदास्पदं श्रीर्युवराजसंज्ञि
तं ॥ अगच्छदंशेन गुणाभिलाषिणी नवावतारं कमलादिवोत्पलं ॥ ३६ ॥ विभावसुः सा
रथिनेव वायुना घनव्यपायेन गभस्तिमानिव ॥ बभूव तेनातितरां सुदुःसहः कटप्रभे
न देन करीव पार्थिवः ॥ ३७ ॥ नियुज्य तं होमतुरंगरक्षणे धनुर्धरं राजसुतैरनुद्रुतं ॥ अ
पूर्णमेकेन शतक्रतूपमः शतं क्रतूनामपविघ्नमाप सः ॥ ३८ ॥ ततः परं तेन मखाय
यज्वना तुरंगमुत्सृष्टमनर्गलं पुनः ॥ धनुर्भृतामग्रत एव रक्षिणां जहार शक्रः किल गू १४
ढविग्रहः ॥ ३९ ॥ विषादलुप्तप्रतिपत्तिविस्मितं कुमारसैन्यं सपदिस्थितं च तत् ॥ व रामाः
×वि× सिष्ठधेनुश्च यदृच्छयागता श्रुतप्रभावा ददृशेथ नंदिनी ॥ ४० ॥ तदंगनिष्यं
दजलेन लोचने प्रमृज्य पुण्येन पुरस्कृतः सतां ॥ अतींद्रियेष्वप्युपपन्नदर्शनो

बभूव तस्यावेषु दिलीपनंदनः ॥ ४१ ॥ स पूर्वतः पर्वतपक्षशातनं ददर्श देवं नरदेवसं
भवः ॥ पुनः पुनः सूतनिषिद्धचापलं हरंतमश्वं रथरश्मिसंयुतं ॥ ४२ ॥ शतैस्त
मक्ष्णामनिमेषवृत्तिभिर्हरिं विदित्वा हरिभिश्च वाजिभिः ॥ अवोचदेनं गग
नस्पृशा रघुः स्वरेण धीरेण निवर्तयन्निव ॥ ४३ ॥ मखांशभाजां प्रथमो
मनीषिभिः त्वमेव देवेंद्र सदा निगद्यसे ॥ अजस्रदीक्षाप्रयतस्य म
द्गुरोः क्रियाविघाताय कथं प्रवर्तसे ॥ ४४ ॥ त्रिलोकनाथेन सदा मखद्वि
षस्त्वया नियम्या ननु दिव्यचक्षुषा ॥ स चेत्स्वयं कर्मसु धर्मचारिणां
त्वमंतरायो भवसि च्युतो विधिः ॥ ४५ ॥ तदंगमग्र्यं मघवन्महाक्रतो
रमुं तुरंगं प्रतिमोक्तुमर्हसि ॥ पथः श्रुतेर्दर्शयितार ईश्वरा मलीम
सामाददते न पद्धतिं ॥ ४६ ॥ इति प्रगल्भं रघुणा समीरितं वचो

रघु० निशम्याधिपतिः दिवौकसां ॥ निवर्तयामास रथं सविस्मयः प्रचक्रमे च
प्रतिवक्तुमुत्तरं ॥४७॥ यदात्थ राजन्यकुमार तत्तथा यशस्तु रक्ष्यं परतो य
१६ शोधनैः ॥ जगत्प्रकाशं तदशेषमिज्यया भवद्गुरुर्लंघयितुं ममोद्य
तः ॥४८॥ हरिर्यथैकः पुरुषोत्तमः स्मृतो महेश्वरस्त्र्यंबक एव नापरः
॥ तथा विदुर्मां मुनयः शतक्रतुं द्वितीयगामी न हि शब्द एष नः ॥४९॥
अतोयमश्वः कपिलानुकारिणा पितुस्त्वदीयस्य मयापहारितः १५
॥ अलं प्रयत्नेन तवात्र मा नृगाः पदं पदव्यां सगरस्य संततेः ॥५०
॥ ततः प्रहस्यापभयः पुरंदरं पुनर्बभाषे तुरगस्य रक्षिता ॥ गृहाण राम
शस्त्रं यदि सर्ग एष ते न खल्वनिर्जित्य रघुं कृती भवान् ॥५१॥ स
एवमुक्त्वा मघवंतमुन्मुखः करिष्यमाणः सशरं शरासनं ॥ अति

ष्ठदालीढविशेषशोभिना वपुःप्रकर्षेविडंबितेश्वरः ॥५२॥ रघोरवष्टंभमयेन पत्रि-
णा हृदि क्षतो गोत्रभिदप्यमर्षणः ॥ नवांबुदानीकमुहूर्तलांछने धनुष्यमोघं
समधत्त सायकं ॥५३॥ दिलीपसूनोः स बृहद्भुजांतरं प्रविश्य भीमासुरशोणितोचितः ॥ प
पावनास्वादितपूर्वमाशुगः कुतूहलेनेव मनुष्यशोणितं ॥५४॥ हरेः कुमारोपि कुमा
रविक्रमः सुरद्विपास्फालनकर्कशांगुलौ ॥ भुजे शचीपत्रलताक्रियोचिते स्वनामचिह्नं
निचखान सायकं ॥५५॥ जहार चान्येन मयूरपत्रिणा शरेण शक्रस्य महाशनिध्वजं ॥
चुकोप तस्मै स भृशं सुरश्रियः प्रसह्य केशव्यपरोपणादिव ॥५६॥ तयोरुपांतस्थितसि
द्धसैनिकं गरुत्मदाशीविषभीमदर्शनैः ॥ बभूव युद्धं तुमुलं जयैषिणोरधोमुखैरू
र्ध्वमुखैश्च पत्रिभिः ॥५७॥ अतिप्रबंधप्रहितास्त्रवृष्टिभिस्तमाश्रयं दुःप्रसहस्य
तेजसः ॥ शशाक निर्वापयितुं न वासवः स्वतश्च्युतं वह्निमिवाद्भिरंबुदः ॥५८
ततः प्रकोष्ठे हरिचंदनांकिते प्रमथ्यमानार्णवधीरनादिनीं ॥ रघुः शशां

१६ कार्धमुखेन पत्रिणा शरासनज्यामलुनाद्बिडौजसः ॥५८॥ स चापमुत्सृज्य विवृद्धमत्सरः
प्रणाशनाय प्रबलस्य विद्विषः ॥ महीध्रपक्षव्यपरोपणोचितं स्फुरत्प्रभामंड
लमस्त्रमाददे ॥६०॥ रघुर्भृशं वक्षसि तेन ताडितः पपात भूमौ सह सैनिकाश्रुभिः ॥
निमेषमात्रादवधूय तद्व्यथां सहोत्थितः सैनिकहर्षनिस्वनैः ॥६१॥ तथापि शश्वत्प्रव
हारनिष्ठुरे विपक्षभावे चिरमस्य तस्थुषः ॥ तुतोष वीर्यातिशयेन वृत्रहा पदं हि स
र्वत्र गुणैर्निधीयते ॥६२॥ असंगमद्रिष्वपि सारवत्तया न मे त्वदन्येन विसोढमा
युधं ॥ अवेहि मां प्रीतमृते तुरंगमाद्दृस्फटमिच्छेतित माह वासवः ॥६३॥ ततो निषंगाद
समग्रमुद्धरन्तं सुवर्णपुंखद्युतिरंजितांगुलिं ॥ नरेन्द्रसूनुः प्रति संहरन्निषुं प्रियंव १६
दः प्रत्यवदत्सुरेश्वरं ॥६४॥ अमोच्यमश्वं यदि मन्यसे प्रभो ततः समाप्ते वि
धिनैव कर्मणि ॥ अजस्रदीक्षाप्रयतः स मद्गुरुः क्रतोरशेषेण फलेन युज्यतां

॥६५॥ यथा स वृत्तान्तमिमं सदोगतस्त्रिलोचनैकांशतया दुरासदः ॥ तवैव सं
देहहराद्धरापतिः शृणोति देवेश तथा विधीयतां ॥६६॥ तथेति कामं प्रति
शुश्रुवान्रघोर्यथागतं मातलिसारथिर्ययौ ॥ नृपस्य नातिप्रमनाः सदो
गृहं सुदक्षिणासूनुरपि न्यवर्तत ॥६७॥ तमभ्यनन्दत्प्रथमं प्रबोधितः प्र
जेश्वरः शासनहारिणा हरेः ॥ परामृशन्हर्षजडेन पाणिना तदीयमंगं कु
लिशव्रणांकितं ॥६८॥ इति क्षितीशो नवतिं नवाधिकां महाक्रतूनां महनीय
शासनः ॥ समारुरुक्षुर्दिवमायुषः क्षये ततान सोपानपरंपरामिव ॥६९॥
अथ स विषयव्यावृत्तात्मा यथाविधि सूनवे नृपतिककुदं दत्वा यूने सित
तपवारणं ॥ मुनिवनतरुच्छायां देव्या तया सह शिश्रिये गलितवयसामि
क्ष्वाकूणामिदं हि कुलव्रतं ॥७०॥ ॥ इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये का
लिदासकृतौ रघुराज्यप्रदानो नाम तृतीयः सर्गः ॥ श्री ॥

अप्रतिष्ठितं ३४ न्यस्तशस्त्रं दिलीपं वनं गत्वा निशावति। रातौ भुजनारा

सराज्यं गुरुणा दत्तं प्रतिपद्याधिकं बभौ।। दिनांते निहितं तेजः

रघुवंशः सवित्रेव हुताशनः १ दिलीपानंतरं राज्ये तं निशम्य प्रति पुरुहूत

१५ ष्ठितं।। पूर्वं प्रधूमितो राज्ञां हृदयेग्निरिवोत्थितः २ पुरुहूतध्वज ध्वजस्य इव

स्येव तस्योन्नयनपंक्तयः।। नवाभ्युत्थानदर्शिन्यो ननंदुः सप्रजाः प्रजाः

३ सममेव समाक्रांतं द्वयं द्विरदगामिना।। तेन सिंहासनं पित्र्यमखिलं समयं ५

चारिमंडलं। ४ छायामंडललक्ष्येण तमदृश्या किल स्वयं पद्मा पद्मातपत्रेण

भेजे साम्राज्यदीक्षितं ५ परिकल्पितसान्निध्या काले काले च बंदिषु स्तुत्यं

तुदुवेर स्तुतिभिरर्थ्याभिरुपतस्थे सरस्वती ६ मनुप्रभृतिभिर्मान्यैर्भुक्ता यद्यपि रा

जभिः तथाप्यनन्यपूर्वेव तस्मिन्नासीद्वसुंधरा ७ सहि सर्वस्य लोकस्य

युक्तदंडतया मनः आददे नातिशीतोष्णो नभस्वानिव दक्षिणः ८ शिव०

भजसेवा यां ४ प्रतिजग्राह ९ लक्ष्मीः पद्मा ८

मंदोत्कंठाः कृतास्तेन गुणाधिकतया गुरौ फलेन सहकारस्य पुष्पो

द्गम इव प्रजाः ९ नयविद्भिर्नवे राज्ञि सदसच्चोपदर्शितं पूर्व एवाभ

वत्पक्षस्तस्मिन्नाभवदुत्तरः १० पंचानामपि भूतानामुत्कर्षं पुपुषुर्गु

णाः नवे तस्मिन्महीपाले सर्वं नवमिवाभवत् ११ यथा प्रह्लादना

च्चंद्रः प्रतापात्तपनो यथा तथैव सोभूदन्वर्थो राजा प्रकृतिरंजनात्

१२ कामं कर्णांतविश्रांते विशाले तस्य लोचने चक्षुष्मत्ता तु शास्त्रे

ण सूक्ष्मकार्यार्थदर्शिना १३ लब्धप्रशमनस्वस्थमथैनं समुप

स्थिता पार्थिवश्रीर्द्वितीयेव शरत्पंकजलक्षणा १४ वार्षिकं सं

जहा

रघुवंश॰ जहारेंद्रोधनुर्जैत्रंरघुर्दध्यौ प्रजार्थसाधनेतौहिपर्यायोद्यतकार्मु
१९ कौ १६ निर्वृष्टलघुभिर्मेघैर्मुक्तवर्त्मासुदुःसहः प्रतापस्तस्यभा
नोश्चयुगपद्व्यानशेदिशः १७ पुंडरीकातपत्रस्तंविकसत्काश
चामरःऋतुर्विडंबयामासनपुनःप्रापतच्छ्रियं १७ प्रसादसुमुखेतस्मि
श्चंद्रेचविशदप्रभे तदाचक्षुष्मतांप्रीतिरासीत्समरसाद्वयोः १८ हं
सश्रेणीषुतारासुकुमुद्वत्सुचवारिषु विभूतयस्तदीयानां
पर्यस्तायशसामिव १९ इक्षुछायानिषादिन्यस्तस्यगो १९
प्तुर्गुणोदयं आकुमारकथोद्घातंशालिगोप्योजगुर्यशः
२

श्रीः प्रससादोदयादंभःकुंभयोनेर्महौजसः रघोःपरिभवाशंकिचुक्षुभे
द्विषतांमनः २१ मदोदग्राःककुद्मंतःसरितांकूलमुद्रुजाः लीलाखेलमनु
३ अनुवकु॰ प्रापुर्महोक्षास्तस्यविक्रमं २२ प्रसवैःसप्तपर्णानांमदगंधिभिराहताः
असूययेवतन्नागाःसप्तधैवप्रसुस्रवुः २३ सरितःकुर्वतीगाधाःपथश्चा
श्यानकर्दमान् यात्रायैप्रेरयामासतंशक्तेःप्रथमंशरत् २४ तस्मैसम्य
यं॰ ग्घुतोवह्निर्वाजिनीराजनाविधौ प्रदक्षिणार्चिर्व्याजेनहस्तेनेवजयंददौ
२५ सगुप्तमूलप्रत्यंतःशुद्धपार्ष्णिरयान्वितः षड्विधंबलमादायप्रतस्थे
दिग्जिगीषया २६ अवाकिरन्वयोवृद्धास्तंलाजैःपौरयोषितः पृषतैर्मंद
रोद्धूतैःक्षीरोर्मयइवाच्युतं २७ सययौप्रथमंप्राचींतुल्यःप्राचीनबर्हिषा

निर्जलस्थलानि
समानौ मरुधन्वानौ इत्यमरः अभ्यंतरायं त्रिलिंगं नौतार्ये

रघुवंश ४ अहितानलिलोद्धूतैस्तर्जयन्निव केतुभिः २८ रजोभिः स्यंदनोद्धूतैर्गजैश्च
१८ घनसन्निभैः भुवस्तलमिव व्योम कुर्वन्व्योमेव भूतलं २९ प्रतापो
व्याः प्रतापोग्रे ततः शब्दः परागास्तदनंतरं ययौ पश्चाद्रथानीकं चतुस्कंधेव
सा चमूः ३० मरुपृष्ठान्युदंभांसि नाव्याः सुप्रतरा नदीः विपिनानि प्र
समर्थत्वात् काशानि शक्तिमत्वाच्चकार सः ३१ स सेनां महतीं कर्षन्पूर्वसागरगा
मिनीं बभौ हरजटाभ्रष्टां गंगामिव भगीरथः ३२ त्याजितैः फलमु
छिन्नैः त्खातैर्भग्नैश्च बहुधा नृपैः ~~भुवस्तलमिव व्योम कुर्वन्व्योमेव भूतलं~~ ३३
तस्यासीदुल्बणो मार्गः पादपैरिव दंतिनः ३३ पौरस्त्यानेवमाक्रामंस्तां
स्ताञ्जनपदाञ्जयी प्राप तालीवनश्याममुपकंठं महोदधेः ३४ अ १९
नम्राणां समुद्धर्तुस्तस्मात्सिंधुरयादिव आत्मा संरक्षितः सुह्मैर्
प्रकाशं प्रकटं स्पष्टं सुल्बणा विशदः स्फुटं इत्यमरः नदीवेगात्
उन्मूल्य

प्रणिपत्येर्थः
द्वीपिकुतरसी बलं रहसी इत्यमरः नायकः अधिपर्यंतं प्रणताः
वृत्तिमाश्रित्य वैतसीं ३५ वंगानुत्खाय तरसा नेता नौसाधनोद्यतान्
निचखान जयस्तंभान्गंगास्रोतोन्तरेषु सः ३६ आपादपद्मप्रण नम्राः
ताः कलमा इव ते रघुं फलैः संवर्धयामासुरुत्खातप्रतिरोपिताः रोपिताः
२८ ३७ स तीर्त्वा कपिशां सैन्यैर्बद्धद्विरदसेतुभिः उत्कलादर्शितपथः क
लिंगाभिमुखो ययौ ३८ स प्रतापं महेंद्रस्य मूर्ध्नि तीक्ष्णं न्यवेश
यत् अंकुशं द्विरदस्येव यंता गंभीरवेदिनः ३९ प्रतिजग्राह कालिं कलिंगानां राजा कालिंगः
गस्तमस्त्रैर्गजसाधनः पक्षछेदोद्यतं शक्रं शिलावर्षीव पर्वतः ४०
द्विषां विषह्य काकुत्स्थस्तत्र नाराचदुर्दिनं सन्मंगलस्नात इव प्रतिप
देजयाश्रियं ४१ तांबूलीनां दलैस्तत्र रचितापानभूमयः नारिकेलि

लासवं योधाः शात्रवं च पपुर्यशः ॥४२॥ गृहीतप्रतिमुक्तस्य स धर्मविजयी
नृपः श्रियं महेंद्रनाथस्य जहार न तु मेदिनीं ॥४३॥ ततो वेलातटेनैव फलव
त्पूगमालिना अगस्त्याचरितामाशामनाशास्यजयो ययौ ॥४४॥ स सैन्य
परिभोगेन गजदानसुगंधिना कावेरीं सरितां पत्युः शंकनीयामिवाकरो
त् ॥४५॥ बलैरध्युषितास्तस्य विजिगीषोर्गताध्वनः मारीचोद्भ्रांतहारीता
मलयाद्रेरुपत्यकाः ॥४६॥ ससंजुरश्वक्षुण्णानामेलानामुत्पतिष्णवः तुल्य
गंधिषु मत्तेभकटेषु फलरेणवः ॥४७॥ भोगिवेष्टनमार्गेषु चंदनानां समर्पि
तं नास्रंसत्करिणां ग्रैवं त्रिपदीछेदिनामपि ॥४८॥ दिशि मंदायते तेजो दक्षि
णस्यां रवेरपि तस्यामेव रघोः पांड्याः प्रतापं न विषेहिरे ॥४९॥ ता
म्रपर्णीसमेतस्य मुक्तासारं महोदधेः ते निपत्य ददुस्तस्मै यशः स्वमिव सं

संलग्नाः राज्ञीः २ नसोढुं नः २

६९

चितं ॥५०॥ स निर्विश्य यथाकामं तटेष्वालीनचंदनौ । स्तनाविव दिशस्तस्याः
शैलौ मलयदर्दुरौ ॥५१॥ असह्यविक्रमः सह्यं दूरान्मुक्तमुदन्वता । नितं
बमिव मेदिन्याः स्रस्तांशुकमलंघयत् ॥५२॥ युग्मं तस्यानीकैर्विस
र्पद्भिरपरांतजयोद्यतैः रामास्त्रोत्सारितोप्यासीत्सह्यलग्न इवा
र्णवः ॥५३॥ भयोत्सृष्टविभूषाणां तेन केरलयोषितां । अलकेषु चमू
रेणुश्चूर्णप्रतिनिधीकृतः ॥५४॥ मुरलामारुतोद्धूतमगमत्कैतकं
रजः ॥ तद्योधवारबाणानामयत्नपटवासतां ॥५५॥ अभ्यभूयत वाहा
नां चरतां गात्रसिंजितैः मर्मरः पवनोद्धूतराजतालीवनध्वनिः ॥५६॥
खर्जूरीस्कंधनद्धानां मदोद्गारसुगंधिषु ॥ कटेषु करिणां पेतुः पुंना
गेभ्यः शिलीमुखाः ॥५७॥ अवकाशं किलोदन्वान् रामायाभ्यर्थितो द

(Marginal notes: महेंद्रो मलयः सह्यः शुक्तिमान् ऋक्षपर्वतः … कुलपर्वताः; अधिष्ठित; उपत्यकाः; सन्नाहः; दक्षिण; अपरांताः पाश्चात्याः; यः सन्यै अनीकं तु रणे सैन्ये; … गजौ; मुरला नाम नदी; केतक्याः; राजते; वरवानां; खर्जूरी; अलपः; अलि बाणौ शिलीमुखौ; … वाजिनः सत्र)

रघुवंश

॥२१॥

द्दौ ॥ अपरांतमहीपालव्याजेन रघवे करं ॥५८॥ मत्तेभरदनोत्कीर्ण
व्यक्तविक्रमलक्षणं ॥ त्रिकूटमेव तत्रोच्चैर्जयस्तंभं चकार सः ॥५९॥ पा
रसीकांस्ततो जेतुं प्रतस्थे स्थलवर्त्मना ॥ इंद्रियाख्यानिव रिपूंस्तत्व
ज्ञानेन संयमी ॥६०॥ यवनीमुखपद्मानां सेहे मधुमदं न सः ॥ बालात
पमिवाब्जानामकालजलदोदयः ॥६१॥ संग्रामस्तुमुलस्तस्य पाश्चात्यै
रश्वसाधनैः ॥ शार्ङ्गकूजितविज्ञेयप्रतियोधे रजस्यभूत् ॥६२॥ भल्ला
पवर्जितैस्तेषां शिरोभिः श्मश्रुलैर्महीं ॥ तस्तार सरघाव्याप्तैः स क्षौ
द्रपटलैरिव ॥६३॥ अपनीतशिरस्त्राणाः शेषास्तं शरणं ययुः ॥ प्र
णिपातप्रतीकारः संरंभो हि महात्मनां ॥६४॥ विनयंते स्म तद्योधा मधु
भिर्विजयश्रमं ॥ आस्तीर्णाजिनरत्नासु द्राक्षावलयभूमिषु ॥६५॥

॥श्री॥

॥२१॥

त्रै ६५

ततः प्रतस्थे कौबेरीं भास्वानिव रघुर्दिशं ॥ शरैरुस्रैरिवोदीच्यानुद्धरिष्य
न्रसानिव ॥६६॥ जितानजय्यस्तानेव कृत्वा रथपुरःसरान् ॥ महार्णवमि
वो वाग्मिः प्रविवेशोत्तरापथं ॥६७॥ विनीताध्वश्रमास्तस्य वंक्षुतीरविचे
ष्टनैः ॥ धुधुवुर्वाजिनः स्कंधान्लग्नकुंकुमकेसरान् ॥६८॥ तत्र हूणावरो
धानां भर्तृषु व्यक्तविक्रमं ॥ कपोलपाटनादेशी बभूव रघुचेष्टितं ॥६९॥
कंबोजाः समरे सोढुं तस्य वीर्यमनीश्वराः ॥ गजालानपरिक्लि
ष्टैरक्षोटैः सार्धमानताः ॥७०॥ तेषां सदश्वभूयिष्ठास्तुंगद्रविणरा
शयः ॥ विविशुस्तं विशांनाथमुदन्वंतमिवापगाः ॥७१॥ ततो गौरीगु
रुं शैलमारुरोहाश्वसाधनः ॥ वर्द्धयन्निव तत्कूटानुद्धुतैर्धातुरेणुभिः ॥
॥७२॥ शशंस तुल्यसत्वानां सैन्यघोषेप्यसंभ्रमं ॥ गुहाशयानां सिंहा
नां परिवृत्यावलोकितं ॥७३॥ भूर्जेषु मर्मरीभूताः कीचकध्वनिहेतवः ॥

नि

॥रघुवं०॥ ॥२२॥

गंगासीकरिणोमार्गेमरुतस्तंसिषेविरे ॥७४॥ विशश्रमुर्नमेरूणां
छायास्वध्यास्यसैनिकाः ॥ दृषदोवासितोत्संगानिषण्णमृगना
भिभिः ॥७५॥ सरलासक्तमातंगग्रैवेयस्फुरितत्विषः ॥ आसन्नोषध
योनेतुर्नक्तमस्नेहदीपिकाः ॥७६॥ तस्योत्सृष्टनिवासेषुकंठरज्जुक्ष
तत्वचः ॥ गजवर्ष्मकिरातेभ्यःशशंसुर्देवदारवः ॥७७॥ तत्रजन्यंरघो
र्घोरंपार्वतीयैर्गणैरभूत् ॥ नाराचक्षेपणीयाश्मनिष्पेषोत्पतिता
नलं ॥७८॥ शरैरुत्सवसंकेतान्सकृत्वाविरतोत्सवान् ॥ जयोदाहरणं
बाह्वोर्गापयामासकिंनरान् ॥७९॥ परस्परस्यविज्ञातस्तेषूपायनपा
णिषु ॥ राज्ञाहिमवतःसारोराज्ञःसारोहिमाद्रिणा ॥८०॥ तत्राक्षोभ्यं
यशोराशिंनिवेश्यावरुरोहसः ॥ पौलस्त्यतुलितस्याद्रेरादधानइव ॥२२॥
ह्रियं ॥८१॥ चकंपेतीर्णलौहित्येतस्मिन्प्राग्ज्योतिषेश्वरः ॥ तद्गजाला

नतांप्राप्तैःसहकालागुरुद्रुमैः ॥८२॥ नप्रसेहेसरुद्धार्कमधारा
वर्षदुर्दिनं ॥ रथवर्त्मरजोप्यस्यकुतएवपताकिनीं ॥८३॥
तमीशःकामरूपाणामत्याखंडलविक्रमं ॥ भेजेभिन्न
कटैर्नागैरन्यानुपरुरोधयैः ॥८४॥ कामरूपेश्वर
स्तस्यहेमपीठाधिदेवतां ॥ रत्नपुष्पोपहारेणछा
यामानर्चपादयोः ॥८५॥ इतिजित्वादिशोजिष्णुर्न्य
वर्ततरथोद्धतं ॥ रजोविश्रामयन्राज्ञांछत्रशून्ये

सर्ग ४

॥रघुवंश॥ षुमौलिषु ॥८६॥ सविश्वजितमारेभे यज्ञं सर्वस्वदक्षिणं ॥ आ
॥२३॥ दानंहि विसर्गाय सतां वारिमुचामिवेमि ॥८७॥ सत्रांते सचि
वसखः पुरस्क्रियाभिर्गुर्वीभिः शमितपराजयव्यलीकान्
॥ काकुत्स्थश्चिरविरहोत्सुकावरोधान्राजन्यान्स्वपुरनि
वृत्तयेनुमेने ॥८८॥ तेरेखाध्वजकुलिशातपत्रचिह्नं सम्राजः
श्चरणयुगं प्रसादलभ्यं ॥ प्रस्थानप्रणतिभिरंगुलीषु चक्रु
र्मौलिस्रक्च्युतमकरंदरेणुगौरं ॥८९॥ ॥इतीश्रीरघु ॥शिव०॥
वंशेमहाकाव्ये कालिदासकृतौ रघुदिग्विजयो नाम चतुर्थः सर्गः॥४॥ ॥२६॥

नामा २१ कामंनृपाः संति सहस्रशोन्ये राजन्वतीमाहुरनेन भूमिं नक्षत्रताराग्र (परंतपे)
हसंकुलापि ज्योतिष्मती चंद्रमसैव रात्रिः २२ क्रियाप्रबंधादयमध्वराणाम
जस्रमाहूतसहस्रनेत्रः शच्याश्चिरं पांडुकपोललंबान्मंदारशून्यानलकांश्चका
र २३ अनेन चेदिच्छसि गृह्यमाणं पाणिं वरेण्येन कुरु प्रवेशे प्रासादवाता
यनसंस्थितानां नेत्रोत्सवं पुष्पपुरांगनानां २४ एवं तयोक्ते तमवेक्ष्य किंचि
द्विस्रंसिदूर्वांकमधूकमाला ऋजुप्रणामक्रिययैव तन्वी प्रत्यादिदेशैन इंदुमती ६
मभाषमाणा २५ तां सैव वेत्रग्रहणे नियुक्ता राजांतरं राजसुतां निनाय
समीरणोत्थेव तरंगलेखा पद्मांतरं मानसराजहंसी २६ जगाद चैनामयमं
गनाथः सुरांगनाप्रार्थितयौवनश्रीः विनीतनागः किल सूत्रकारैरैंद्रं पदं श्री
भूमिगतोपि भुंक्ते २७ अनेन पर्यासयताश्रुबिंदून्मुक्ताफलस्थूलतमांस्तने गारुड

ल्पितयशांशः यत्र सत्रकारः श्री गतशास्त्रवत्तभिः शाकुं प्रेवतो

कवंशस्थेषु प्रत्यर्थिनाः शत्रुविलासिनीनां उन्मुच्य सूत्रेण विनैव हाराः २८ निसर्गभिन्ना
२२ स्पदमेकसंस्थमस्मिन्द्वयं श्रीश्च सरस्वती च कांत्या गिरा सूनृतया च योग्या
त्वमेव कल्याणि तयोस्तृतीया २९ अथांगराजादवतार्य चक्षुर्याहीति जन्या
मवदत्कुमारी नासौ न काम्यो न च वेद सम्यग्द्रष्टुं न सा भिन्नरुचिर्हि लोकः
३० ततः परं दुःप्रसहं द्विषद्भिर्नृपं नियुक्ता प्रतिहारभूमौ निदर्शयामास वि
शेषदृश्यमिंदुं नवोत्थानमिवेंदुमत्यै ३१ अवंतिनाथोयमुदग्रबाहुर्विशाल ३२
वक्षास्तनुवृत्तमध्यः आरोप्य चक्रभ्रममुष्णतेजास्त्वष्ट्रेव यत्नोल्लिखितो विभाति
३२ यस्य प्रयाणेषु समग्रशक्तेरग्रेसरैर्वाजिभिरुत्थितानि कुर्वंति सामं
तशिखामणीनां प्रभाप्ररोहास्तमयं रजांसि ३३ असौ महाकालनि
केतनस्य वसन्नदूरे किल चंद्रमौलेः तमिस्रपक्षेपि सह प्रियाभिर्ज्योत्स्ना

६ जंबूप्लक्षाह्वौ द्वीपो शाल्मलश्चापरो द्विपः ॥ कुशः क्रौंचस्तथा शाकः पुष्करश्चापि सप्तमः इति ६

वतो निर्विशति प्रदोषान् ३४ अनेन यूना सह पार्थिवेन रंभोरु कच्चिन्मनसो रु
चिस्ते सिप्रातरंगानिलकंपितासु विहर्तुमुद्यानपरंपरासु ३५ तस्मिन्
अभि द्योतितबंधुपद्मे प्रतापसंशोषितशत्रुपंके बबंध सा नोत्तमसौकुमा
र्या कुमुद्वती भानुमतीव भावं ३६ तामग्रतस्तामरसांतराभामनूपराजस्य गुणैर
नूनां विधाय सृष्टिं ललितां विधातुर्जगाद भूयः सुदतीं सुनंदा ३७ संग्रा
मनिर्विष्टसहस्रबाहुरष्टादशद्वीपनिखातयूपः अनन्यसाधारणराजश
ब्दो बभूव योगी किल कार्तवीर्यः ३८ अकार्यचिंतासमकालमेव प्रादुर्भवंश्चा
पधरः पुरस्तात् अंतः शरीरेष्वपि यः प्रजानां प्रत्यादिदेशाविनयं विनेता ३९
ज्याबंधनिष्पंदभुजेन यस्य विनिश्वसद्वक्त्रपरंपरेण कारागृहे निर्जितवा

१ मौर्वी ज्या सिंजिनी गुणाः इत्यमरः

सबंधनं लंकेश्वरेणोषितमाप्रसादात् ॥ तस्यान्वये भूपतिरेष जातः प्रतीप इत्यागमवृद्धसेवी येन श्रियः संश्रयदोषरूढं स्वभावलोलेत्ययशः प्रमृष्टं ५१ आयोधने कृष्णगतिं सहायमवाप्य यः क्षत्रियकालरात्रिं धारां शितां रामपरश्वधस्य संभावयत्युत्पलपत्रसारां ५२ अस्यांकलक्ष्मीर्भव दीर्घबाहोर्माहिष्मतीवप्रनितंबकांचीं प्रासादजालैर्जलवेणिरम्यां रेवां यदि प्रेक्षितुमस्ति कामः ५३ तस्याः प्रकामं प्रियदर्शनोपि न स क्षितीशो रुचये बभूव शरत्प्रमृष्टांबुधरोपरोधः शशीव पर्याप्तकलो नलिन्याः ५४ सा शूरसेनाधिपतिं सुषेणमुद्दिश्य लोकांतरगीतकीर्तिं आचारशुद्धोभयवंशदीपं शुद्धांतरक्ष्या जगदे कुमारी ५५ नीपान्वयः पार्थिव एष यज्वा गुणैर्यमाश्रित्य परस्परेण सिद्धाश्रमं शांतमिवैत्य सत्वैर्नैसर्गिकोप्युत्ससृजे विरोधः ५६ यस्यात्मगेहे नयनाभिरामा कांतिर्हिमांशोरिव संनिविष्टा हर्म्याग्रसंरूढतृणांकुरेषु तेजोविषह्यं रिपुमंदिरेषु ५७ यस्यावरोधस्तनचंदनानां प्रक्षालनाद्वारिविहारकाले कलिंदकन्या मथुरां गतापि गंगोर्मिसंसक्तजलेव भाति त्रस्तेन तार्क्ष्यात्किल कालियेन मणिं विसृष्टं यमुनौकसा यः वक्षःस्थलव्यापिरुचं दधानः सकौस्तुभं ह्रेपयतीव कृष्णं ५९ संभाव्य भर्तारममुं युवानं मृदुप्रवालोत्तरपुष्पशय्ये वृंदावने चैत्ररथादनूने निर्विश्यतां सुंदरि यौवनश्रीः ६० अध्यास्य चांभःपृषतोक्षितानि शैलेयगंधीनि शिलातलानि कलापिनं प्रावृषि पश्य नृत्यत्कांतासु गोवर्द्धनकंदरासु ६१ नृपं तमावर्तमनोज्ञनाभिः सा व्यत्यगादन्यवधूर्भवित्री महीधरं मार्ग

र.वंश ६ वृता कृतार्थं स्रोतोवहा सागरगामिनीव ५२ अथांगदाश्लिष्टभुजं भुजिष्या हे
मांगदं नाम कलिंगनाथं आसेदुषीं सादितशत्रुपक्षं बालामबालेंदुमुखीं बभा
षे ५३ असौ महेंद्राद्रिसमानसारः पतिर्महेंद्रस्य महोदधेश्च यस्य क्षरत्सै
न्यगजच्छलेन यात्रासु यातीव पुरो महेंद्रः ५४ ज्याघातरेखे सुभुजो
भुजाभ्यां बिभर्ति यश्चापभृतां पुरोगः रिपुश्रियां सांजनबाष्पसेके बंदीकृ
तानामिव पद्धती द्वे ५५ यमात्मनः सद्मनि सन्निकृष्टो मंद्रध्वनित्या
जितयामतूर्यः प्रासादवातायनदृश्यवीचिः प्रबोधयत्यर्णव एव सुप्तं
५६ अनेन सार्द्धं विहराम्बुराशेस्तीरेषु तालीवनमर्मरेषु द्वीपांतरा
नीतलवंगपुष्पैरपाकृतस्वेदलवा मरुद्भिः ५७ प्रलोभिताप्याकृतिलो

भनीया विदर्भराजावरजा तयैवं तस्मादपावर्तत दूरकृष्टा नीत्येव लक्ष्मीः
प्रतिकूलदैवात् ५८ अथोरगाख्यस्य पुरस्य नाथं दौवारिकी देवसमानमेत्य
इतश्चकोराक्षि विलोकयेति पूर्वानुशिष्टां निजगाद भोज्यां ५९ पांड्योयमंसा
र्पितलंबहारः क्लृप्तांगरागो हरिचंदनेन आभाति बालातपरक्तसानुः सनिर्झ
रोद्गार इवाद्रिराजः ६० विंध्यस्य संस्तंभयिता महाद्रेर्निःशेषपीतोज्झितसिं
धुराजः प्रीत्याश्वमेधावभृथार्द्रमूर्तेः सौस्नातिको यस्य भवत्यगस्त्यः
६१ अस्त्रं हरादाप्तवता दुरापं येनेंद्रलोकावजयाय दृप्तः पुरा जनस्था
नविमर्दशंकी संधाय लंकाधिपतिः प्रतस्थे ६२ अनेन पाणौ विधिवद्गृही
ते महाकुलीनेन महीव गुर्वी रत्नानुविद्धार्णवमेखलाया दिशः सपत्नी भव द

र॰ वंश॰ स॰ ६ दक्षिणस्याः ६३ तांबूलवल्लीपरिणद्धपूगास्वेलालतालिंगितचंदनासु तमालप
त्रास्तरणासु रंतुं प्रसीद शश्वन्मलयस्थलीषु ६४ इंदीवरश्यामतनुर्नृपोसौ त्वंरो
चनागौरशरीरयष्टिः अन्योन्यशोभापरिवृद्धये वां योगस्तडित्तोयदयोरिवास्तु
६५ स्वसुर्विदर्भाधिपतेस्तदीयो लेभेंतरं चेतसि नोपदेशः दिवाकरादर्शनबद्ध
कोशे नक्षत्रनाथांशुरिवारविंदे ६६ संचारिणी दीपशिखेव रात्रौ यं यं व्यतीयाय पतिंवरा
सा नरेंद्रमार्गाट्ट इव प्रपेदे विवर्णभावं स स भूमिपालः ६७ तस्यां रघोः सूनुरुपस्थि
तायां वृणीत मां नेति समाकुलोभूत् वामेतरः संशयमस्य बाहुः केयूरबंधोच्छ्वसि
तैर्नुनोद ६८ तं प्राप्य सर्वावयवानवद्यं व्यावर्तता न्योपगमात्कुमारी नहि प्रफुल्लं
सहकारमेत्य वृक्षांतरं कांक्षति षट्पदाली ६९ तस्मिन्समावेशितचित्तवृत्तिमिंदुप्र
भामिंदुमतीं विलोक्य प्रचक्रमे वक्तुमनुक्रमज्ञा सविस्तरं वाक्यमिदं सुनंदा ७० इ

क्ष्वाकुवंश्यः ककुदं नृपाणां काकुत्स्थ इत्याहितलक्षणोभूत् काकुत्स्थशब्दं यत उन्न
तेच्छाः श्लाघ्यं दधत्युत्तरकोशलेंद्राः ७१ महेंद्रमास्थाय महोक्षरूपं यः संयति प्राप्त
पिनाकिलीलः चकार बाणैरसुरांगनानां गंडस्थलीः प्रोषितपत्रलेखाः ७२ ऐराव
तास्फालनविश्लथं यः संघट्टयन्नंगदमंगदेन उपेयुषः स्वामपि मूर्तिमग्र्यामर्द्धा
सनं गोत्रभिदोधितष्ठौ ७३ जातः कुले तस्य किलोरुकीर्तिः कुलप्रदीपो नृपतिर्दि
लीपः अतिष्ठदेकोनशतक्रतुत्वे शक्राभ्यसूयाविनिवृत्तये यः ७४ यस्मिन्महीं
शासति वाणिनीनां निद्रां विहारार्द्धपथे गतानां वातोपि नास्रंसयदंशुकानि को
लंबयेदाभरणाय हस्तं ७५ पुत्रो रघुस्तस्य पदं प्रशास्ति महाक्रतोर्विश्वजितः
प्रयोक्ता चतुर्दिगावर्जितसंभृतां यो मृत्पात्रशेषामकरोद्विभूतिं ७६ आरू
ढमद्रीनुदधीन्वितीर्णं भुजंगमानां वसतिं प्रविष्टं ऊर्ध्वं गतं यस्य न चानुबंधीय

र॰ वं॰ स॰ ६ राःपरिक्लिन्नमिपत्तयाऽ ७७ असौ कुमारस्तमजोनुजातस्त्रिविष्टपस्येव पतिं जयंतः
३६ गुर्वीं धुरं यो भुवनस्य पित्रा धुर्येण दम्यः सदृशीं बिभर्ति ७८ कुलेन कांत्या वयसा
नवेन गुणैश्च तैस्तैर्विनयप्रधानैः त्वमात्मनस्तुल्यममुं वृणीष्व रत्नं समागच्छ
तु कांचनेन ७९ ततः सुनंदावचनावसाने लज्जां तनूकृत्य नरेंद्रकन्या दृष्ट्या प्र
सादामलया कुमारं प्रत्यग्रहीत्संवरणस्रजेव ८० सा यूनि तस्मिन्नभिलाष
बंधं शशाक शालीनतया न वक्तुं रोमांचलक्ष्येण स गात्रयष्टिं भित्वा निराक्रामद
रालकेश्याः ८१ तथागतायां परिहासपूर्वं सख्यां सखी वेत्रधरा बभाषे आर्ये
व्रजामो न्यत इत्यथैनां वधूरसूयाकुटिलं ददर्श ८२ सा चूर्णगौरं रघुनंदनस्य
धात्रीकराभ्यां करभोपमोरूः आसंजयामास यथाप्रदेशं कंठे गुणं मूर्त
मिवानुरागं ८३ तया स्रजा मंगलपुष्पमय्या विशालवक्षःस्थललंबया सः अ

आक्रामत ५

श्रीः

मंस्त कंठार्पितबाहुपाशां विदर्भराजावरजां वरेण्यः ८४ शशिनमुपगतेयं कौमु
दी मेघमुक्तं जलनिधिमनुरूपं जह्नुकन्यावतीर्णा इति समगुणयोगप्रीतयस्त
त्र पौराः श्रवणकटु नृपाणामेकवाक्यं विवव्रुः ८५ प्रमुदितवरपक्षमेकतस्तत्क्षि
तिपतिमंडलमन्यतो वितानं उषसि सर इव प्रफुल्लपद्मं कुमुदवनप्रतिपन्ननि
द्रमासीत् ८६ ॥ श्रीः इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कालिदासकृतौ स्वयंवर
वर्णनो नाम षष्ठः सर्गः ॥ ॥ श्रीः ॥ ॥ ॥ श्रीः ॥
अथोपयंत्रा सदृशेन युक्तां स्कंदेन साक्षादिव देवसेनां स्वसारमादाय विद
र्भनाथः पुरप्रवेशाभिमुखो बभूव १ सेनानिवेशान्पृथिवीभुजोपि जग्मु
र्विभातग्रहमंदभासः भोज्यां प्रति व्यर्थमनोरथत्वाद्रूपेषु वेषेषु च साभ्य

देया

र.वं.स.७ क्रियाः २ सान्निध्ययोगात्किलतत्रशच्याः स्वयंवरक्षोभकृतामभावः
३७ काकुत्स्थमुद्दिश्यसमत्सरोपिशशामतेनक्षितिपाललोकः ३ तावत्प्र तवुंपर्यंत
कीर्णाभिनवोपचारमिंद्रायुधद्योतिततोरणांकं वरःसवध्वासहरा
जमार्गंप्रापध्वजछायनिवारितोष्णं ४ ततस्तदालोकनतत्पराणांसौ
धेषुचामीकरजालवत्सु बभूवुरित्थंपुरसुंदरीणांत्यक्तान्यकार्याणिवि
चेष्टितानि ५ आलोकमार्गंसहसाव्रजंत्याकयाचिदुद्वेष्टनवांतमाल्यः ३७
बंधुंनसंभावितएवतावत्करेणरुद्धोपिहिकेशपाशः ६ प्रसाधि ३०
कालंबितमग्रपादमाक्षिप्यकाचिद्द्रवरागमेव उत्सृष्टलीलागतिरा

पादके
गवाक्षादलक्तकांकांपदवींततान ७ विलोचनंदक्षिणमंजनेनसंभाव्यतद्वंचि
तवामनेत्रा तथैववातायनसन्निकर्षंययौशलाकामपरावहंती ८ जालांतरप्रेषि
तदृष्टिरन्याप्रस्थानभिन्नांनबबंधनीवीं नाभिप्रविष्टाभरणप्रभेणहस्तेनत
स्थाववलंब्यवासः ९ अर्द्धाचितासत्वरमुत्थितायाःपदेपदेदुर्निमितेगलंती
कस्याश्चिदासीद्रशनातदानीमंगुष्ठमूलार्पितसूत्रशेषा १० तासांमुखैरासवगं
धगर्भैर्व्याप्तांतराःसांद्रकुतूहलानां विलोलनेत्रभ्रमरैर्गवाक्षाःसहस्रपत्राभ
रणाइवासन् ११ ताराघवंदृष्टिभिरापिबंत्योनार्योनजग्मुर्विषयांतराणि तथा
हिशेषेंद्रियवृत्तिरासांसर्वात्मनाचक्षुरिवप्रविष्टा १२ स्थानेवृताभूपतिभिःपरो युक्तं
र.वं.स. क्षैःस्वयंवरंसाधुममंस्तभोज्या पद्मेवनारायणमन्यथासौलभेतकांतंकथमा

कंस७ मतुल्यं १३ परस्परेणास्पृहणीयशोभंनचेदिदंद्वंद्वमयोजयिष्यत् अस्मिन्द्वये रू
पविधानयत्नः पत्युः प्रजानांविफलोभविष्यत् १४ रतिस्मरौनूनमिमावभूतां रा
ज्ञांसहस्रेषु तथाहिबाला गतेयमात्मप्रतिरूपमेवमनोहिजन्मांतरसंगतिज्ञं १५
इत्युद्गताः पौरवधूमुखेभ्यः शृण्वन्कथाः श्रोत्रसुखाः कुमारः उद्भासितंमंगलसंवि
धाभिः संबंधिनः सद्मसमाससाद १६ चतुर्भिः कालापकं ततोवतीर्याशुकरे
णुकायाः सकामरूपेश्वरदत्तहस्तः वैदर्भनिर्दिष्टमथोविवेश नारीमनांसीवच
तुष्कमंतः १७ महार्हसिंहासनसंश्रितोसौसरत्नमर्घ्यंमधुपर्कमिश्रं भोजोपनीतं
चदुकूलयुग्मंजग्राहसार्धंवनिताकटाक्षैः १८ दुकूलवासाः सवधूसमीपंनिन्येवि

वधूनां१ नेत्रैः वनितासमीपं मध्यगामं२

आम्रस्तोरसालोसोऽइसमरः४ प्रकोष्ठस्तस्यचा

नीतैरवरोधरक्षैः वेलासमीपंस्फुटफेनराजिर्नवैरुदन्वानिवचंद्रपादैः १९ तत्रार्चि
तोभोजपतेःपुरोधाहुत्वाग्निमाज्यादिभिरग्निकल्पः तमेवचाधायविवाहसाक्ष्येवधू
वरौसंगमयांबभूव २० हस्तेनहस्तंपरिगृह्यवध्वाः सराजसूनुः सुतरांबभासे अ
नंतराशोकलताप्रवालंप्राप्येवचूतःप्रतिपल्लवेन २१ आसीद्वरःकंटकितप्रकोष्ठः
स्विन्नांगुलिः संववृतेकुमारी तस्मिन्द्वयेतत्क्षणमात्मवृत्तिः सममिवभक्तेवमनो
भवेन २२ तयोरपांगप्रतिसारितानिक्रियासमापत्तिनिवर्तितानि ह्रीयंत्रणामान
शिरेमनोज्ञामन्योन्यलोलानिविलोचनानि २३ प्रदक्षिणप्रक्रमणात्कृशानोरुदर्चि
षस्तन्मिथुनंचकासे मेरोरुपांतेष्विववर्तमानमन्योन्यसंसक्तमहस्त्रियामं २४ नि
तंबगुर्वीगुरुणाप्रयुक्तावधूर्विधातृप्रतिमेनतेन चकारसामत्तचकोरनेत्रा
लज्जावतीलाजविसर्गमग्नौ २५ हविःशमीपल्लवलाजगंधीपुण्यः कृशानोरुदियाय

महती नियुक्ता त्याग वर्जिता कर्ता प्रदक्षिणं कृशानुःपावकोनलःसमरः

नैष्ठिकब्रह्मचर्य आच्छादित धूमस्वियाति स्वच्छोदकात् ×सणः प्रवेतर कृत्स्नाटलइतिअमरः

र.वं.स०७ पधूमः कपोलसंसर्पिशिखःसतस्यामुहूर्तकर्णोत्पलतांप्रपेदे २५ तदंजनक्लेदस ×आर्द्रीभाव×
माकुलाक्षंप्रम्लानबीजांकुरकर्णपूरं वधूमुखंपाटलगंडलेखमाचारधूमग्रहणाद्बभू
व २७ तौस्नातकैर्बंधुमतानराज्ञापुरंध्रिभिश्चक्रमशःप्रयुक्तं कन्याकुमारौकनकास
नस्थावार्द्राक्षतारोपणमन्वभूतां २८ इतिस्वसुर्भोजकुलप्रदीपःसंपाद्यपाणि
ग्रहणंसराजा महीपतीनांपृथगर्हणार्थंसमादिदेशाधिकृतानधिश्रीः २९
लिंगैर्मुदःसंवृतविक्रियास्ते ह्रदाःप्रसन्नाइवगूढनक्राः वैदर्भमामंत्र्ययपुस्तदी
यांप्रत्यर्प्यपूजामुपदाछलेन ३० सराजलोकःकृतपूर्वसंविदारंभसिद्धौसम
योपलभ्यं आदास्यमानःप्रमदामिषंतदावृत्यपंथानमजस्यतस्थौ ३१ भ
र्तापितावत्क्रथकैशिकानामनुष्ठितानंतरजाविवाहः सत्वानुरूपाहरणी
कृ ×ता× तश्रीःप्रास्थापयद्राघवमन्वगेव ३२ तिस्रस्त्रिलोकीप्रथितेनसा
तोक.....

कोश २

र्द्धमजेनमार्गेवसतीरुषित्वा तस्मादपावर्ततकुंडिनेशःपर्वात्ययेसोमइ
वोष्णरश्मेः ३३ प्रमन्यवःप्रागपिकोसलेंद्रे प्रत्येकमात्तस्वतयाबभूवुः अतोनृपा
श्चक्षमिरेसमेताः स्त्रीरत्नलाभं नतदात्मजस्य ३४ तमुद्वहंतंपथिभो
जकन्यांरुरोधराजन्यगणःसदृप्तः बलिप्रदिष्टांश्रियमाददानं त्रैविक्रमंपा
दमिवेंद्रशत्रुः ३५ तस्याःसरक्षार्थमनल्पयोधमादिश्यपित्र्यंसचिवंकुमारः
प्रत्यग्रहीत्पार्थिववाहिनींतां भागीरथींशोणइवोत्तरंगः ३६ पत्तिःपदातिंर
थिनंरथेशस्तुरंगसादीतुरगाधिरूढं ॥ यंतागजस्याभ्यपतद्गजस्थं तुल्य ३४
प्रतिद्वंद्विबभूवयुद्धं ३७ नदत्सुतूर्येष्वविभाव्यवाचोनोदीरयंतिस्मकुलो
पदेशान् बाणाक्षरैरेवपरस्परस्यनामोर्जितंचापभृतःशशंसुः ३८ उत्
थापितःसंयतिरेणुरश्वैःसांद्रीकृतस्यंदनवंशचक्रैः विस्तारितःकुंजरक

५ सोपानाङ्ग नदजोतो ५ ५ पादा जोतो ५

पीतालैः रनुक्रमेणोपरुरोध सूर्यं ॥ ३९ ॥ मत्स्यध्वजा वायुवशाद्विदीर्णैर्मुखैः
प्रवृद्धध्वजिनीरजांसि बभुः पिबंतः परमार्थमत्स्याः पर्याविलानीव नवोदका
नि ॥ ४० ॥ रथो रथांगध्वनिना विजज्ञे विलोलघंटाक्वणितेन नागः स्वभर्तृना
मग्रहणाद्बभूव सांद्रे रजस्यात्मपरावबोधः ॥ ४१ ॥ आवृण्वतो लोचनमार्गमाजौ
रजोंधकारस्य विजृंभितस्य शस्त्रक्षताश्वद्विपवीरजन्मा बालारुणो
भूद्रुधिरप्रवाहः ॥ ४२ ॥ स छिन्नमूलः क्षतजेन रेणुस्तस्योपरिष्टात्पव
नावधूतः अंगारशेषस्य हुताशनस्य पूर्वोत्थितो धूम इवाबभासे ॥
॥ ४३ ॥ प्रहारमूर्छापगमे रथस्था यंतॄनुपालभ्य निवर्तिताश्वान् यैः सा
दिता लक्षितपूर्वकेतुंस्तानेव सामर्षतया निजघ्नुः ॥ ४४ ॥ अप्यर्द्धमार्गे प

रबाणलूना धनुर्भृतां हस्तवतां पृषत्काः संप्रापुरेवात्मजवानुवृत्त्या पूर्वार्द्धभागैः फ
लिभिः शरव्यं ॥ ४५ ॥ आधोरणानां गजसन्निपाते शिरांसि चक्रैर्निशितैः क्षुरप्रैः हृ
तान्यपि श्येननखाग्रकोटिव्यासक्तकेशानि चिरेण पेतुः ॥ ४६ ॥ पूर्वं प्रहर्त्ता न जघा
न भूयः प्रतिप्रहाराक्षममश्वसादी तुरंगमस्कंधनिषण्णदेहं प्रत्याश्वसंतं रिपुमाच
कांक्षे ॥ ४७ ॥ तनुत्यजां वर्मभृतां विकोशैर्बृहत्सु दंतेष्वसिभिः पतद्भिः उद्यतमग्निं शम
यांबभूवुर्गजा विविग्नाः करसीकरेण ॥ ४८ ॥ शिलीमुखोत्कृत्तशिरःफलाढ्या च्युतैः शिर
स्त्रैश्चषकोत्तरेवा रणक्षितिः शोणितमद्यकुल्या रराज मृत्योरिव पानभूमिः ॥ ४९ ॥
उपांतयोर्निष्कुषितं विहंगैराक्षिप्य तेभ्यः पिशितप्रियापि केयूरकोटिक्षततालुदेशा शि
वा भुजच्छेदमपाचकार ॥ ५० ॥ कश्चिद्द्विषत्खड्गहृतोत्तमांगः सद्यो विमानप्रभुतामुपेत्य
वामांगसंसक्तसुरांगनः स्वं नृत्यत्कबंधं समरे ददर्श ॥ ५१ ॥ अन्योन्यसूतोन्मथना
दभूतां तावेव सूतौ रथिनौ च कौचित् व्यश्वौ गदाव्यायतसंप्रहारौ भग्नायुधौ बा

ग्रामनिपातिना दंतेना

र कुस७ द्धं विमर्द्दीनिष्ठौ ५२ परस्परेणक्षतयोः प्रहर्त्रोरुत्क्रांतवाय्वोः समकालमेव अमर्त्य
भावेपिकयोश्चिदासीदेकाप्सरःप्रार्थितयोर्विवादः ५३ व्यूढावुभौ तावितरेतरस्मादु रु
दभंगं जयं तावपतुर्व्यवस्थं पश्चात्पुरोमारुतयोः प्रवृद्धौ पर्यायवृत्त्येव महार्णवोर्मी
५४ परेण भग्नेपिबले महौजा ययावजः प्रत्यरिसैन्यमेव धूमोनिवर्त्येत स
मीरणेन यतो हि कक्षस्ततएव वह्निः ५५ रथीनिषंगीकवचीधनुष्मान्दृप्तः सरा
जन्यकमेकवीरः निवारयामास महावराहः कल्पक्षयोद्वृत्तमिवार्णवांभः ५६
सदक्षिणं तूणमुखेनवामं व्यापारयन्हस्तमलक्ष्यताजौ आकर्णकृष्टा सकृदस्य कृ
योद्धुर्मौर्वीव बाणान्सुषुवे रिपुघ्नान् ५७ सरोषदष्टाधिकलोहिताक्षैर्व्यक्तोर्द्ध्वरेखा दे
भ्रुकुटीर्वहद्भिः तस्तार गां भल्लनिकृत्तकंठैर्हुंकारगर्भैर्द्विषतां शिरोभिः ५८ सर्वै
र्बलांगैर्द्विरदप्रधानैः सर्वायुधैः कंकटभेदिभिश्च सर्वप्रयत्नेन च भूमिपाला
स्तस्मिन्प्रजह्रुर्युधि सर्वएव ५९ सोस्त्रव्रजैश्छन्नरथः परेषां ध्वजाग्रमात्रेण ब

भूव लक्ष्यः नीहारमग्नो दिनपूर्वभागः किंचित्प्रकाशेन विवस्वतेव ६० प्रियंवदात्
योकुमार २ प्रमथप्रियोर्द्धिः प्रायुंक्तराजस्वधिराजसूनुः गांधर्वमस्त्रं कुसुमास्त्रकांतः प्रस्वापनं
स्वप्ननिवृत्तलौल्यः ६१ ततो धनुष्कर्षणमूढहस्तमेकांसपर्यस्तशिरस्त्रजालं
९ तस्थौ ध्वजस्तंभनिषण्णदेहं निद्राविधेयं नरदेवसैन्यं ६२ ततः प्रियोपात्तरसेध
रोष्ठे निवेश्य ध्मौ जलजं कुमारः तेन स्वहस्तार्जितवीरशब्दः पिबन्यशो मूर्तमि
वावभासे ६३ शंखस्वनाभिज्ञतया निवृत्तास्तं सन्नशत्रुं ददृशुः स्वयोधाः निमी
लितानामिव पंकजानां मध्ये स्फुरंतं प्रतिमाशशांकं ६४ सशोणितैस्तेन शिलीमु
खाग्रैर्निक्षेपिताः केतुषु पार्थिवानां यशो हृतं संप्रति राघवेण न जीवितं वः कृपये
ति वर्णाः ६५ स चापकोटीनिहितैकबाहुः शिरस्त्रनिष्कर्षणभिन्नमौलिः ललाट
बद्धश्रमवारिबिंदुर्भीतां प्रियामेत्य वचो बभाषे ६६ इतः परानर्भकहार्यशस्त्रा
न्वैदर्भिपश्यानुमतामयासि एवंविधेनाहववेष्टितेन त्वं प्रार्थ्यसे हस्तगतामम्मैभिः

रघुश्चास्य मात्मवत्तया विषयेषु विनाशधर्मिषु त्रिदिवस्थेष्वपि निस्पृहोभवत १० गुणवत्सु
तरोपितश्रियः परिणामे हि दिलीपवंशजाः पदवीं तरुवल्कवाससां प्रयताः
संयमिनां प्रपेदिरे ११ तमरण्यसमाश्रयोन्मुखं शिरसा वेष्टनशोभिना सुतः पित
रं प्रणिपत्य पादयो रपरित्यागमयाचतात्मनः १२ रघुरश्रुमुखस्य तस्य तत्कृतवानीप्सित मात्मजप्रियः न तु सर्प इव त्वचं पुनः प्रतिपेदे व्यपवर्जितां श्रियं १३ प्रशमस्थित
पूर्वपार्थिवं स किलाश्रममंत्यमाश्रितो निवसन्नावसथे पुराद्बहिः समुपास्यत
पुत्रभोग्यया स्नुषयेवाविकृतेंद्रियः श्रिया १४ प्रशमस्थितपूर्वपार्थिवं कुलम सामंत
भ्युद्यतनूतनेश्वरं नभसा निभृतेंदुना तुलामुदितार्केण समारुरोह तत् १५॥
यतिपार्थिवलिंगधारिणौ ददृशाते रघुराघवौ जनैः अपवर्गमहोदयार्थयो र्भु
भुवमंशाविव धर्मयोर्गतौ १६ अजिताधिगमाय मंत्रिभिर्युयुजे नीतिवि

शारदैरजः अनपायिपदोपलब्धये रघुराप्तैः समियाय योगिभिः
१७ नृपतिः प्रकृतीरवेक्षितुं व्यवहारासनमाददे युवा परिचेतु
मुपांशु धारणां कुशपूतं प्रवयास्तु विष्टरम् १८ अनयत्प्रभुशक्ति न
संपदा वशमेको नृपतीननंतरान् अपरः प्रणिधानयोग्यया म
रुतः पंच शरीरगोचरान् १९ अकरोदचिरेश्वरः क्षितौ द्विषदारंभ
फलानि भस्मसात् इतरो दहने स्वकर्मणां ववृते ज्ञानमयेन वह्नि
ना २० पणबंधमुखान्गुणानजः षडुपायुंक्त समीक्ष्य तत्
जय२ त्फलं रघुरप्यजयद्गुणत्रयं प्रकृतिस्थं समलोष्ठकांचनः २१
न नवः प्रभुराफलोदयात्स्थिरकर्मा विरराम कर्मणः न च योगवि

रघुवंशसं. धेर्नवेतरः स्थिरधीरापरमात्मदर्शनात् २२ इति शत्रुषु चेन्द्रिये
षु च प्रतिषिद्धप्रसरेषु जाग्रतौ प्रसितावुदयापवर्गयोरुभयीं सि
४४ द्धिमुभाववापतुः २३ अथ काश्चिदजव्यपेक्षया गमयित्वा समद
र्शनः समाः तमसः परमापदव्ययं पुरुषं योगसमाधिना रघुः २४
श्रुतदेहविसर्जनः पितुश्चिरमश्रूणि विमुच्य राघवः विदधे विधिमस्य नैष्ठिकं यतिभिः सार्धमनग्निमग्निचित्
अकरोत्स तदौर्ध्वदैहिकं
रोधसाविधिमंसपृथिवीशात क्रतोः २५ अकरोत्स तदौर्ध्वदैहिकं
पितृभक्त्या पितृकार्यकल्पवित् नहि तेन पथा तनुत्यजस्तनया ४४
वर्जितपिंडकांक्षिणः २६ स परार्ध्यगतेरशोच्यतां पितुरुद्दिश्य
सदर्थवेदिभिः शमिताधिरधिज्यकार्मुकः कृतवा
नप्रतिशासनं जगत् २७ क्षितिरिंदुम

तीच भामिनी पतिमासाद्य तमग्र्यपौरुषं प्रथमा बहुरत्नसूरभूदपरावी
रमजीजनत्सुतं २८ दशरश्मिशतोपमद्युतिं यशसा दिक्षु दश
स्वपि श्रुतं दशपूर्वरथं यमाख्यया दशकंठारिगुरुं विदुर्बुधाः २९ ऋषि
देवगणस्वधाभुजां श्रुतयागप्रसवैः स पार्थिवः अनृणत्वमुपेयिवान्बभौ
परिधेर्मुक्त इवोष्णदीधितिः ३० बलमार्तभयोपशांतये विदुषां सत्कृ
ये बहुश्रुतं वसु तस्य न केवलं विभोर्गुणवत्तापि परप्रयोजनं ३१ स
कदाचिदवेक्षितप्रजः सह देव्या विजहार सुप्रजाः नगरोपवने शचीसखो
मरुतां पालयितेव नंदने ३२ अथ रोधसि दक्षिणोदधेः श्रितगोकर्णनिकेत
मीश्वरम् उपवीणयितुं ययौ रवेरुदयावृत्तिपथेन नारदः ३३ कुसुमैर्ग्रथि

र॰वं॰स॰८ तामपार्थिवैः स्रजमातोद्यशिरोनिवेशितां अहरेत्किल तस्य वेगवानधिवासस्
४५ स्पृहयेव मारुतः ३४ भ्रमरैः कुसुमानुसारिभिः परिकीर्णा परिवादिनी मुनेः
र्नैः ददृशे पवनावलेपजं सृजती बाष्पमिवांजनाविलं ३५ अभिभू
य विभूतिमार्त्तवीं मधुगंधातिशयेन वीरुधां नृपतेरमरस्रगाप सा द
यितोरस्थलकोटिसुस्थितिं ३६ क्षणमात्रसखीं सुजातयोः स्त
नयोस्तामवलोक्य विह्वला निमिमील नरोत्तमप्रिया हतचंद्रा तमसे
व कौमुदी ३७ सममेव नराधिपेन सा गुरुसंमोहविलुप्तचेतना सा
अगमत्सह तैलबिंदुना ननु दीपार्चिरिव क्षिते स्थले ३८ वपुषा
करणोज्झितेन सा निपतंती पतिमप्यपातयत् ननु तैलनिषेकबिंदु ४५

ना सह दीपार्चिरुपैति मेदिनीं ३८ उभयोः परिपार्श्ववर्तिनां तुमुलेना
र्त्तरवेण वेजिताः विहगाः कमलाकरालयाः समदुःखा इव तत्र चुक्रु
शुः ३९ नृपतेर्व्यजनादिभिस्तमो नुनुदे सा तु तथैव संस्थिता प्रतिका
रविधानमायुषः सति शेषे हि फलाय कल्पते ४० प्रतियोजयितव्यवल्लकी
समवस्थामथ सत्वविप्लवात् स निनाय नितांतवत्सलः परिगृह्योचितमंक
मंगनां ४१ पतिरंकनिषण्णया तया करणापायविभिन्नवर्णया समल
लक्ष्यत बिभ्रदाविलां मृगलेखामुषसीव चंद्रमाः ४२ विललाप स बाष्प
गद्गदं सहजामप्यपहाय धीरतां अभितप्तमयोपि मार्दवं भजते कैव कथा श

र॰वं॰स॰ शिशिषु ५३ कुसुमान्यपिगात्रसंगमात्प्रभवंत्यायुरपोहितुंयदि नभ
विष्यतिहंतसाधनंकिमिवान्यत्प्रहरिष्यतोविधेः ५४ अथवामृदु
४६ वस्तुहिंसितुंमृदुनैवारभतेप्रजांतकः हिमसेकविपत्तिरत्रमेनलिनी
पूर्वनिदर्शनंमता ५५ स्रगियंयदिजीवितापहा हृदयेकिंनिहितान
हंतिमां विषमप्यमृतंक्वचिद्भवेदमृतंवाविषमीश्वरेच्छया ४६ अथवा
ममभाग्यविप्लवादशनिःकल्पितएषवेधसा यदनेननिपातित
स्तरुःक्षपितातद्विटपाश्रयालता ५७ कृतवत्यसिनावधीरणामपरा ४६
द्धेपियदाचिरंमयि कथमेकपदेनिरागसंजनमाभाष्यमिमंनमन्यसे ५८

ध्रुवमस्मिशठःशुचिस्मितेविदितःकैतववत्सलस्तव परलोकमसंनिवृत्तये
यदनापृच्छ्यगतासिमामितः ५९ दयितांयदितावदन्वगाद्विनिवृत्तंकि
मिदंतयाविना सहतांहतजीवितंममप्रबलामात्मकृतेनवेदनां ५० सु
रतश्रमसंभृतोमुखेध्रियतेस्वेदलवोद्गमोपिते अथवस्तमितात्वमात्म
नाधिगिमांदेहभृतामसारतां ५१ मनसापिनविप्रियंमयाकृतपूर्वंत
वकिंजहासिमां ननुशब्दपतिःक्षितेरहं त्वयिमेभावनिबंधनामतिः
५२ कुसुमोत्कचितांवलीभृतश्चलयन्भृंगरुचस्तवालकान् कर
भोरुकरोतिमारुतस्त्वदुपावर्तनशंकिमेमनः ५४ तदपोहितुमर्हसि
प्रियेप्रतिबोधेनविषादमाशुमे ज्वलितेनगुहागतंतमस्तुहिनाद्रेरिव

 नक्तमौषधिः ५४ शशिनं पुनरेव शर्वरी दयिता द्वंद्वचरं पतत्रिणं इ
४७ ति तौ विरहांतरक्षमौ कथमत्यंतगता न मां दहेः ५५ नवपल्लवसंस्त
रेपि ते मृदु दूयेत यदंगमर्पितं तदिदं विषहिष्यते कथं वद वामोरु चिताधि
रोहणं ५६ इयमप्रतिबोधशायिनीं रसना त्वां प्रथमा रहःसखी गतिविभ्रम
सादनीरवा न शुचा नानुमृतेव लक्ष्यते ५७ कलमन्यभृतासु भाषितं कलहंसीषु गतं
मदालसं पृषतीषु विलोलमीक्षितं पवनोद्धूतलतासु विभ्रमाः ५८ इदमुच्छ्वसितालकं मुखं
तव विश्रांतकथं दुनोति मां निशि सुप्तमिवैकपंकजं विरताभ्यंतरषट्पदस्वनं ५९ ४७
त्रिदिवोत्सुकयाप्यवेक्ष्य मां निहिताः सत्यममी गुणास्त्वया । विरहे तव मे गुरुव्यथं हृ
दयं न त्ववलंबितुं क्षमाः ६० मिथुनं परिकल्पितं त्वया सहकारः फलिनी च नन्विमौ अ

विधाय विवाहसत्क्रियामनयोर्गम्यत इत्यसांप्रतं ६१ कुसुमं कृतदोहदस्त्वया यद
शोकोयमुदीरयिष्यति अलकाभरणं कथं नु तत्तव नेष्यामि निवापमाल्यतां ६२ तव निःश्व
सितानुकारिभिर्बकुलैरर्धचितां समं मया असमाप्य विलासमेखलां किमिदं किंनरकंठि सु
प्यते ६३ समदुःखसुखः सखीजनः प्रतिपच्चंद्रनिभोयमात्मजः अहमेकरसस्तथापि ते व्य
वसायः प्रतिपत्तिनिष्ठुरः ६४ धृतिरस्तमिता रतिश्च्युता विरतं गेयमृतुर्निरुत्सवः गतमा
भरणप्रयोजनं परिशून्यं शयनीयमद्य मे ६५ स्मरतेव सशब्दनूपुरं चरणानुग्रहमन्यदुर्ल
भं अमुना कुसुमाश्रुवर्षिणा त्वमशोकेन सुगात्रि शोच्यसे ६६ गृहिणी सचिवः सखी मिथः
प्रियशिष्या ललिते कलाविधौ करुणाविमुखेन मृत्युना हरता त्वां वद किं न मे हृतं ६७ म
दिराक्षि मदाननार्पितं मधु पीत्वा रसवत्कथं नु मे अनुपास्यसि बाष्पदूषितं परलोकोपनतं ज
लांजलिं ६८ विभवेपि सति त्वया विना सुखमेतावदजस्य गण्यतां अहृतस्य विलोभनां

र.वं.स.८ तवैममसर्वेविषयास्त्वदाश्रयाः ६९ विलपन्निति कोशलाधिपः करुणार्थग्रथितां
४८ प्रियांप्रति अकरोत्पृथिवीरुहानपि स्रुतशाखारसबाष्पदूषितान् ७० अथतस्य
कथंचिदंकतःस्वजनस्तामपनीयसुंदरीं विससर्जदमंत्यमंडनामनलायागरुचंद
नैधैसे ७१ प्रमदामनुसंस्थितःशुचा नृपतिःसन्निति वाच्यदर्शनात् नचकार
शरीरमग्निसात्सहदेव्यान्नतुजीविताशया ७२ अथतेनदशाहतःपरेगुणशेषा
सपदिश्यभामिनी विदुषाविधयःसमापिताःपुरएवोपवनेमहर्द्धयः ७३ सविवे
शपुरंतयाविनाक्षणदापायशशांकदर्शनः परिवाहमिवावलोकयन्स्वशुचःपौर ४८
वधूमुखाश्रुषु ७४ अथतंसवनायदीक्षितःप्रणिधानाद्गुरुराश्रमस्थितः अभिषं
गजडंविजिज्ञिवानिति शिष्येण किलान्वबोधयत् ७५ असमाप्यविधिर्यतोमु

निर्नवैद्हानपितापकारणं नभवंतमुपस्थितःस्वयं प्रकृतौस्थापयितुंकृतस्थितिः
७६ मयिमंतस्यसुवृत्तवर्त्तिलघुसंदेशपदासरस्वती श्रृणु विश्रुतसत्वसारतां
हृदि चैनामुपधातुमर्हसि ७७ पुरुषस्यपदेष्वजन्मनःसमतीतंचभवच्चभाविच
सहिनिष्प्रतिघेनचक्षुषा वितयंज्ञानमयेनपश्यति ७८ चरतःकिलदुश्चरंतपः
स्तृणबिंदोःपरिशंकितःपुरा प्रजिघायसमाधिभेदिनीं हरिरस्मैहरिणीं सु
रांगनां ७९ सतपःप्रतिबंधमन्युना प्रमुखाविष्कृतचारुविभ्रमां अशापद्भवमा
नुषीतितांशमवेलाप्रलयोर्मिणामुनिः ८० भगवन्परवानयंजनःप्रतिकूलाचरि
तंक्षमस्वमे इतिचोपनतांक्षितिस्पृशं कृतवानासुरपुष्पदर्शनात् ८१ सकथकै
शिकवंशसंभवांतवभूत्वामहिषीचिराय सा उपलब्धवती दिवश्चुतां विवशाशाप
निवृत्तिकारणं ८२ तदलंतवपार्थिवसंतयाविपदुत्पत्तिमतांव्यवस्थिता वसुधेय

 मविक्ष्यतां त्वया वसतं अस्याहि नृपाः कलत्रिणः ८२ उदयेयदवाप्यमुद्धता शु
 तयाविष्कृतमात्मनस्तया मनसस्तदुपस्थिते ह्वरे पुनरक्लीबतया प्रकाश्यतां
८४ रुदता कुत एव सा पुनर्भवता नानुमृतेन लभ्यते परलोकजुषां स्वकर्म
भिर्गतयो भिन्नपथा हि देहिनां ८५ अपशोकमनाः कुटुंबिनीमनुगृह्णीष्वनै
निवापदत्तिभिः स्वजनाश्रु किलातिसंततं दहति प्रेतमिति प्रचक्ष्यते ८६ म
रणं प्रकृतिः शरीरिणां विकृतिर्जीवितमुच्यते बुधैः क्षणमप्यवतिष्ठ
ते श्वसन्यदि जन्तुर्ननु लाभवानसौ ८७ अवगच्छति मूढचेतनः प्रिय

नाशं हृदि शल्यमर्पितं स्थिरधीस्तु तदेव मन्यते कुशलद्वारतया समु
द्धृतं ८८ स्वशरीरशरीरिणावपि श्रुतसंयोगविपर्ययौ यदा
विरहः किमिवानुतापयेद्वद बाह्यैर्विषयैर्विपश्चितं ८९ न पृथग्जन
वच्छुचो वशं वशिनामुत्तम गन्तुमर्हसि द्रुमसानुमतां किमन्तरं
यदि वायौ द्वितयेऽपि ते चलाः ९० स तथेति विनेतुरुदारमतेः
प्रतिगृह्य वचो विससर्ज मुनिं तदलब्धपदं हृदि शोकघने
प्रतियातमिवान्तिकमस्य गुरोः ९१ तेनाष्टौ परिमिताः समाः क

र॰वं॰स॰८ थंविद्धालवादवितथस्य तेन सूनोः सादृश्यप्रतिकृतिदर्शनैः प्रिया
५१ याः स्वप्नेषु क्षणिकसमागमोत्सवैश्च ९२ तस्य प्रसह्य हृदयं कि
ल शोकशंकुः प्लक्षप्ररोह इव सौधतलं बिभेद प्राणांतहेतुमपि तं भि
षजामसाध्यं लाभं प्रियानुगमने त्वरया स मेने ९३ सम्यग्विनीत
मथ वर्महरं कुमारमादिश्य रक्षणविधौ विधिवत्प्रजानां रोगोपसृ
ष्टतनुदुर्वसतिं मुमुक्षुः प्रायोपवेशनमतिर्नृपतिर्बभूव ९४ तीर्थे तो ५०
यव्यतिकरभवे जह्नुकन्याशरय्वोर्देहत्यागादमरगणनालेख्यमासा
द्य सद्यः पूर्वाकाराधिकचतुरया संगतः कांतयासौ लीलागारेष्वरमत
पुनर्नंदनाभ्यंतरेषु ९५ ९५ इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कालिदा
सकृतौ अजविलापो नामाष्टमः सर्गः ८ श्री क श्रीः

रघुवंश॰ दयाय नवा नवयौवनाः प्रियतमा यतमानमपाहरन् ७ न कृपणा प्रभवत्य
पि वासवे न वितथा परिहासकथास्वपि अपि सपत्नजने न च
५१ तेन वागपरुषाक्षरमीरिता ८ उदयमस्तमयं च रघूद्वहादु
भयमानशिरे वसुधाधिपाः स हि निदेशमलंघयतामभूत्सुहृदयो
हृदयः प्रतिगर्जिनां ९ अजयदेकरथेन स मेदिनीमुदधिनेमिम
धिज्यशरासनः जयमघोषयदस्य हि केवलं गजवती
जवतीव्रहया चमूः १० अवनिमेकरथेन वरूथिना जितवतः कि तः ५१
ल तस्य धनुर्भृतः विजयदुंदुभितां ययुरर्णवा घनरवा नरवाहनसंपदः

श्रीः पितुरनंतरमुत्तरकोशलान्समधिगम्य समाधिजितेंद्रियः दशरथः प्रशशास
महारथो यमवतामवतां च धुरि स्थितः १ अधिगतं विधिवद्यदपालयत्प्र
कृतिमंडलमात्मकुलोचितं अभवदस्य ततो गुणवत्तरं सनगरं नगरंध्रकरौ
जसः २ उभयमेव वदंति मनीषिणः समयवर्षितया कृतकर्मणां बलनिषूदन
मर्थपतिं च तं शमवतानुदमनुद्धतरान्वयं ३ जनपदे न गदः पदमादधावभि
भवः कुत एव सपत्नजः क्षितिरभूत्फलवत्यजनंदने शमरतेऽमरतेजसि पार्थि
वे ४ दशदिगंतजिता रघुणा यथा श्रियमपुष्यदजेन ततः परं तमधिगम्य
तथैव पुनर्बभौ न न महीनमहीनपराक्रमं ५ समतया वसुवृष्टिविसर्जनै
र्नियमनादसतां च नराधिपः अनुययौ यमपुण्यजनेश्वरौ सवरुणावरुणा
ग्रसरं रुचा ६ न मृगयाभिरतिर्न दुरोदरं न च शशिप्रतिमाभरणं मधु न

११ जघननिर्विषयीकृतमेखलानुचितास्रुविलुप्तविशेषकान् स रिपु
दारगणानकरोद्बलादनलकानलकाधिपविक्रमः १२ शमितपक्षबलः
शतकोटिना शिखरिणां कुलिशेन पुरंदरः स शरवृष्टिमुचा धनुषा
द्विषां स्वनवतामवतामरसाननः १३ चरणयोर्नखरागसमृद्धिभिर्मुकु
टरत्नमरीचिभिरस्पृशन् नृपतयः शतशो मरुतो यथा शतमखं तमखंडि ८५
तपौरुषं १४ निववृते स महार्णवरोधसः सचिवकारितबालसुतांजली
न् समनुकंप्य सपत्नपरिग्रहाननलकानलकानवमां पुरीं १५ उपगतोपि
च मंडलनाभितामनुदितान्यसितातपवारणः श्रियमवेक्ष्य स रंध्रचलामभू
दनलसोनलसोमसमद्युतिः १६ कृतपुनेन विसर्जितमौलिना भुजसमा
हृतदिग्वसुना कृताः कनकयूपसमुच्छ्रयशोभिनो वितमसा तमसा सरयूत

 ता: १७ अजिनदंडभृतं कुशमेखलां जितगिरं मृगशृंगपरिग्रहां
५२ अधिवसंस्तनुमध्वरदीक्षितामसमभासमभासयदीश्वरः १८ अव
भृथप्रयतो नियतेंद्रियः सुरसमाजसमाक्रमणोचितः नमयति स्म स
केवलमुन्नतं वनमुचे नमुचेररये शिरः १९ तमुपहाय ककुत्स्थकुलोद्भवं
पुरुषमात्मभुवं च पतिव्रता नृपतिमन्यमसेवत देवता सकमलाक
मलालघवमर्थिषु २० साकिल संयुगमूर्ध्नि सहायतां मघवतः प्रतिपद्य
महारथः स्वभुजवीर्यमगापयदुच्छ्रितं सुरवधूरवधूतभयाः शरैः २१
असकृदेकरथेन तरस्विना हरिहयाग्रसरेण धनुर्भृता दिनकराभि
मुखा रणरेणवो रुरुधिरे रुधिरेण सुरद्विषां २२ तमलभंत पतिं ५२
पतिदेवताः शिखरिणामिव सागरमापगाः मगधकोशलकेकयशा
सिनां दुहितरोऽहितरोपितमार्गणं २३ प्रियतमाभिरसौ तिसृभिर्बभौ ति२
सृभिरेव भुवं सह शक्तिभिः उपगतो विनिनीषुरिव प्रजा हरिहयानरिहयोग
विचक्षणः २४ अथ समावघृते कुसुमैर्नवैस्तमिव सेवितुमेकनराधिपं यम पं
कुबेरजलेश्वरवज्रिणां समधुरं मधुरंचितविक्रमं २५ हिमविवर्णितचंदनपल्लवं वि
रहयन्मलयाद्रिमुदङ्मुखः विहगयोः कृपयेव शनैर्ययौ रविरहर्विरहध्रुवभेदयोः
२६ कुसुमजन्म ततो नवपल्लवास्तदनु षट्पदकोकिलकूजितं इति यथाक्रममाविरभून्मधुर्द्रुमवतीमवतीर्य
२७

र० वं० स० ९
५३

नेवस्थली २८ व्रणगुरुप्रमदाधरदुःसहं जघननिर्विषयीकृतमेखलं
न खलु तावदशेषमपोहितुं रविरलं विरलं कृतवान्हिमं २९ परभृता
मदनक्षतचेतसां प्रियसखी लघुवागिव योषितां प्रियतमानकरोत्कलहा
तरेम्दुदुरवाद्दुरवापसमागमान् ३० अभिनयान्परिचेतुमिवोद्यता मल
यमारुतकंपितपल्लवा अमदयत्सहकारलता मनः सकलिका कलि
कामजितामपि ३१ तिलकमस्तकहर्म्यकृतास्पदैः कुसुममध्वनुषंगसु
गंधिभिः कलमगीयत भृंगविलासिनां स्मरयुतैरयुतैरबलासखैः
३२ गमयितुं प्रभुरेष सुखेन मानमवतीवनपांथवधूजनः द्विरद
यातरथाभवदायताननरजनीरजनीशवतीमधौ ३३ अनलसा
न्यभृतानलसान्मनः कमलधूलिभृता मरुतेरिता कुसुमभारनता ५३

मलिनी आर्वं

ध्वगयोषितामसमशोकमशोकलतालताकुरोत ३४ लघयति स्म
नपत्यपराजितं मधुजेन सहकारतरुस्तस्याधरं कुसुमितो नमितो लिभि
रुन्मदैः सुरसमाधिकसाधिकरोपितं ३५ नयगुणोपचितामिव भूप
तेः सदुपकारफलां श्रियमर्थिनः अभियुः सरसो मधुसंभृतां कम
लिनीरपतत्रिणः ३६ कुसुममेव न केवलमार्तवं नवमशोकतरोः स्मर
दीपनं किसलयप्रसवोपि विलासिनां मदयिता दयिताश्रवणार्पितः ३७
विरचिता मधुनोपवनश्रियामभिनवा इव पत्रविशेषकाः मधुलिहां म
धुदानविशारदाः कुरवकारवकारणतां ययुः ३८ विशदयेसिंद्कया दशनच्छ
वाभासितं हसितमास वगंधिमधोरिव तिलकपुष्पमसव्यनबद्ध

बकुलन

दैः छविरसं निरसेवितमीश्वरः ४९ सुरभिसंगमजं वनमालयान
५४ वपालाशमधार्यत भंगुरं रमणधत्तमिवार्द्रनखक्षतं प्रमदयामद
यापितलज्जया ५० सुवदनावदनासवसंभृतस्तदनुवादिगुणः कुसु
करो मोद्गमः मधुकरैरकरोन्मधुलोलुपैर्बकुलमाकुलमायतपंक्तिभिः ५१
उपहितं शिशिरापगमश्रिया मुकुलजालमशोभत किंशुके प्रणयिनी
मदया वनखक्षतमंडनं प्रमदयापितल लज्जया ५२ प्रथममन्यभृताभिरु
१४ दीरिताः प्रविरला इव मुग्धवधूकथाः सुरभिगंधिषु शुश्रुविरे गिरः कुसु
मितासु मिता वनराजिषु ५३ श्रुतिसुखभ्रमरस्वनगीतयः कुसुमको ५४
मलदंतरुचो बभुः उपवनांतलताः पवनाहतैः किसलयैः सलयैरिव पाणि
भिः ५४ ललितविभ्रमबंधविचक्षणं सुरभिगंधिपराजितकेसरं

पतिषु निर्विविशुर्मधुमंगनाः स्मरसखं रसखंडनवर्जितं ५५ शुशुभि
रे स्मितचारुतराननाः स्त्रिय इव श्लथसिंजितमेखलाः विकचतामरसा
गृहदीर्घिका मदकलोदकलोलविहंगमाः ५६ उपययौ तनुतां मधुखं
डिता हिमकरोदयपांडुमुखच्छविः सदृशमिष्टसमागमनिर्वृतिं वनित
यानितया रजनीवधूः ५७ अपतुषारतया विशदप्रभैः सुरतरागप
रिश्रमनोदिभिः कुसुमचापमतेजयदंशुभिर्हिमकरो मकरोर्जितकेत
केतनं ५८ हुतहुताशनदीप्ति वनश्रियः प्रतिनिधिः कनकाभरणस्य
यत् युवतयः कुसुमं मधुराहितं तदलके दलकेसरपेशलं ५९ अलिभिरंज दलके
नबिंदुमनोहरैः कुसुमपंक्तिनिपातिभिरंकितः नखलु शोभयति स्म

रघुवंश· नैर्वेरुलीनातिलकास्तिलकः प्रमदामिव ५०॥ अमदयन्मधुगंधस
२रागया नाथतौ याकिसलयाधरसंगतया मनः· कुसुमसंभृतयानवमल्लिका
५५ स्मितरुचातरुचारुविलासिनी ५१ अरुणरागनिषेधिभिरंशुकैः पि·
श्रवणलब्धपदैश्च यवांकुरैः परभृताविरुतैश्च विलासिनः स्मरब
लैरबलैकरसाः कृताः ५२ उपचितावयवाशुचिभिः कणैरलि
कदंबकयोगमुपेयुषी सदृशकांतिरलक्ष्यतमंजरी तिलकजाल रामः
कजालकमौक्तिकैः ५३ ध्वजपटं मदनस्य धनुर्भृतः छविकरं ५५
मुखचूर्णमृतुश्रियः कुसुमकेसररेणुमलिव्रजाः सपवनोपव
नोत्थितमन्वयुः ५४ त्यजत मानमलं बत विग्रहैर्न पुनरेति पु

×दृशार्विचंद्रकरं स्फुरच मारुतं कुसुमितद्रुममुन्मदकोकिलं तदुपभोगरसं हिम×
×वर्षिणः परमृतोरमृतोपमतां ययौ×

गतं चतुरं वयः परभृताभिरितीव निवेदिते स्मरमते रमते स्म वधू
जनः ५५ अनुभवं नवदोलमृतूत्सवं पटुरपि प्रियकंठजिघृ
क्षया अनयदासनरज्जुपरिग्रहे भुजलतां जडतामबलाजनः
५६ अथ यथासुखमार्तवमुत्सवं समनुभूय विलासवती
सखः नरपतिश्चकमे मृगयारतिं समधुमन्मधुमन्मथसन्नि
भः ५७ परिचयं चललक्ष्यनिपातने भयरुषोश्च तदिंगितबो
धनं श्रमजयात्प्रगुणां च करोत्यसौ तनुमतोनुमतः सचिवैर्य
यौ ५८ मृगवनोपगमक्षमवेषभृद्विपुलकंठनिषक्तशरासनः

श्व

रघुवंस ९ गगनमश्वखुरोध्धतरेणुभिः न्रसविता स वितानमिवाकरो
५८ त ५९ ग्रथितमौलिरसौ वनमालया तरुपलाशसवर्णतनुछ
द. तुरगवल्गानचंचलकुंडलो विरुरुचे रुरुचेष्टितभूमिषु ५९
६० तनुलताविनिवेशितविग्रहा भ्रमरसंक्रमितेक्षणवृत्तयः प्रवेशित
ददृशुरध्वनितं वनदेवताः सुनयनं नयनंदितकोसलं ६१ श्वग
णिवागुरिकैः प्रथमाश्रितं व्यपगतानलदस्यु विवेश सः स्थिरतुरंग ५८
मभूमिनिपानवन्मृगवयोगवयोपचितं वनं ६२ अथ नभस्य
इव त्रिदशायुधं कनकपिंगतडिद्गुणसंयुतं धनुरधिज्यमनाधि

श्री २

रुपाददे नरवरो रवरोषितकेसरी ६३ तस्य स्तनप्रणयिभिर्मुहु
रेणशावैर्व्याहन्यमानहरिणीगमनं पुरस्तात् आविर्बभूव कुशगर्भ
मुखं मृगाणां यूथं तदग्रसरगर्वितकृष्णसारं ६४ तत्प्रार्थितं जवन रभभिपातं
वाजिगतेन राज्ञा तूणीमुखोद्धृतशरेण विशीर्णपंक्ति श्यामीचका
र नवमाकुलदृष्टिपातैर्वातेरितोत्पलदलप्रकरैरिवांभः ६५ लक्षी
कृतस्य हरिणस्य हरिप्रभावः प्रेक्ष्य स्थितां सहचरीं व्यवधाय दे
२ हं आकर्णकृष्टमपि कामितया स धन्वी बाणं कृपामृदुमनाः प्र
तिसंजहार ६६ तस्यापरेष्वपि मृगेषु शरान्मुमुक्षोः कर्णां
तमेत्य बिभिदे निबिडोपि मुष्टिः त्रासातिमात्रचटुलैः स्मरतः स्म

रघु॰श॰स॰९ नेत्रैः प्रौढप्रियानयनविभ्रमचेष्टितानि ६७ उत्तस्थुषः शिशिरप
५० ल्वलपंकमध्यान्मुस्ताप्ररोहकवलावयवानुकीर्णं जग्राह सद्रुत
वराहकुलस्य मार्गं सुव्यक्तमार्द्रपदपंक्तिभिरायताभिः ६८ तं वा
हनादवनतोत्तरकायमीषद्विध्यंतमुद्धतसटाः प्रतिहंतुमीषुः ना
त्मानमस्य विविदुः सहसा वराहा वृक्षेषु विद्धमिषुभिर्जघनाश्रयेषु
६९ तेनाभिघातरभसस्य विकृष्य पत्री वन्यस्य नेत्रविवरे महिषस्य
मुक्तः निर्भिद्य विग्रहमशोणितलिप्तशल्य (पुंख) स्तं पातयां प्रथममास पपा ५०
त पश्चात् ७० प्रायो विषाणपरिमोक्षलघूत्तमांगान् खड्गांश्चकार
न्नृपतिर्निशितैः क्षुरप्रैः शृंगं स दृप्तविनयाधिकृतः परेषामत्युच्छ्रि

करींद्रजीमूतवराहशंखमत्स्याहिशुक्त्युद्भववेणुजानि। मुक्ताफलानि प्रथितानि लोके तेषां तु शुक्त्युद्भ
*वमेव भूरि इति ६

तं न ममृषे न तु दीर्घमायुः ७१ व्याघ्रानभीरभिमुखोत्पतितान्गुहा
भ्यः फुल्लासनाग्रविटपानिव वायुभग्नान् शिक्षाविशेषलघुहस्ततया
निमेषात्तूणीचकार शरपूरितवक्त्ररंध्रान् ७२ निर्घातोग्रैः कुंजली
नान्जिघांसुर्ज्यानिर्घोषैः क्षोभयामास सिंहान् नूनं तेषामभ्यसू *मा७
यापरोऽभूद्वीर्योदग्रे राजशब्दे मृगेषु ७३ तान्हत्वा गजकुलबद्धती
व्रवैरान् काकुत्स्थः कुटिलनखाग्रलग्नमुक्तान् आत्मानं रणकृतक
र्मणां गजानामानृण्यं गतमिव मार्गणैरमंस्त ७४ चमरान्परि
तः प्रवर्तिताश्वः क्वचिदाकर्णविकृष्टभल्लवर्षी नृपतीनिव तान्रु

*भल्लो मल्लो च बाणे स्यादिति विश्वः २

१

र.श.स.९ ग्रामशांतिनिः सितबालव्यजनैर्वियोज्यसद्यः ६६ अपितुरगस
५८ मीपादुत्पतंतं मयूरं न स रुचिरकलापो बाणलक्षीचकार सपदि
गतमनस्कश्चित्रमाल्यानुकीर्णे रतिविगलितबंधे केशपाशे प्रिया
याः ६७ तस्य कर्कशविहारसंभवं स्वेदमाननविलग्नजालकं
आचचाम सतुषारशीकरो भिन्नपल्लवपुटो वनानिलः ६८ इति
विस्मृतान्यकरणीयमात्मनः सचिवावलंबितधुरं नराधिपं परि ५९
स्पापदिर २ वृद्धरागमनुबंधसेवया मृगया जहार चतुरेव कामिनी ६९ सुल
लितकुसुमप्रवालशय्यां ज्वलितमहौषधदीपिकासनाथां व

वर्णीचकार

१० निशानिशीथिनी रात्रीस्त्रीयामाक्षणदाक्षिपेतिअमरः

परि हतजनः १

नरपतिरतिवाहयांबभूव क्वचिदसमेतपरिच्छदस्त्रियामां ७० उष
सि सगजयूथकर्णतालैः पटुपटहध्वनिभिर्विनीतनिद्रः अरमतम
धुराणि तत्र शृण्वन्विहगविकूजितबंदिमंगलानि ७१ अथजातुरु
रोर्गृहीतवर्त्मा विपिने पार्श्वचरैरलक्ष्यमाणः श्रमफेनमुचा
तपस्विगाढां तमसां प्राप नदीं तुरंगमेण ७२ कुंभपूरणभवः प
टुरुच्चैरुच्चचार निनदोंभसि तस्याः तत्र स द्विरदबृंहितशंकी शब्दपा
तिनमिषुं विससर्ज ७३ नृपतेः प्रतिषिद्धमेव तत्कृतवान्पंक्तिरथो विलं
घ्य यत्त अपथे पदमर्पयंति हि श्रुतवंतोपि रजोनिमीलिताः ७४ हा
तातेति क्रंदितमाकर्ण्य विषण्णस्तस्यान्विष्यन्वेतसगूढः प्रभवं सः

× बृंहितं वारणानां हेषा ह्रेषा च वाजिनां । द्विरदशब्दः प्रयोजनाभावादसमर्थः । यथा करिकलभवत् । विनापि दृष्टिगोचरं लक्ष्या
× भेदित्वात् ४

१ पृष्टान्वयः अब्रह्महत्याशंकया पृष्टकुलः । द्विजेतरः वर्णत्रयरहितो हमस्मि किंतु । तापससुतः करणाख्यः । वैश्यात्तु करणः शूद्र्यामिति याज्ञव-
तथा श्रीमायणे ब्रह्महत्याकृतं पापं हृदयादपनीयतां न द्विजातिरहं राजन्मा भूत्ते मनसो व्यथा । शूद्रायामस्मि वैश्येन जातो जनपदाधिप
इति । द्विजशब्देन वर्णत्रयमुच्यते । तथा स्मृतिः विप्रक्षत्रियविट्शूद्रा वर्णास्त्वाद्यास्त्रयो द्विजाः । शूद्राविशोस्तु करणः यतस्मृतिः
शूद्रायां करणो वैश्याद्विज्ञातस्त्विति विधिस्मृतिः ॥

र॰वंशस॰९ शल्यप्रोतं प्रेक्ष्य सकुंभं मुनिपुत्रं तापादंतः शल्य इवासीत्क्षितिपो

५९ पोपि ७४ तेनावतीर्य तुरगात्प्रथितान्वयेन पृष्टान्वयः स जलकुं
भनिषण्णदेहः तस्मै द्विजेतरतपस्विसुतं स्खलद्भिरात्मानमक्षरपदैः
कथयांबभूव ७५ तच्चोदितश्च तमनुद्धृतशल्यमेव पित्रोः सकाश
मवसन्नदृशोर्निनाय ताभ्यां तथागतमुपेत्य तमेकपुत्रमज्ञानतः
स्वचरितं नृपतिः शशंस ७६ तौ दंपती बहु विलप्य शिशोः प्रहर्त्रा श
ल्यं निखातमुदहारयतामुरस्तः सोऽभूत्परासुरथ भूमिपतिं शशाप ह ५९
स्तार्पितैर्नयनवारिभिरेव वृद्धः ७७ दिष्टांतमाप्स्यति भवानपि पुत्रशो
२ कादंत्ये वयस्यहमिवेति तमुक्तवंतं आक्रांतपूर्वमिव मुक्तविषं भुजंगं प्रो
५ पित्रोः सकाशं निनाय । रामायणविरुद्धं तत्र नदीतीर एव मृतं पुत्रं प्रति पित्रोरानयनाभिधानात् ॥

वाच कोसलपतिः प्रथमापराधः ७८ शापोऽप्यदृष्टतनयाननपद्म
शोभे सानुग्रहो भगवता मयि पातितोऽयं कृष्यां दहन्नपि खलु क्षिति
मिंधनेद्धो बीजप्ररोहजननीं ज्वलनः करोति ७९ इत्थंगते गतघृणः
किमयं विधत्तां वध्यस्तवेत्यभिहितो वसुधाधिपेन एधान्हुता
शनवतः स मुनिर्ययाचे पुत्रं परासुमनुगंतुमनाः सदारः ८० प्राप्ता
नुगः सपदि शासनमस्य राजा संपाद्य पातकविलुप्तधृतिर्निवृत्तः अं
तर्निविष्टपदमात्मविनाशहेतुं शापं दधज्ज्वलनमौर्वमिवांबुराशिः
८१ श्रीः इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कालिदासकृतौ मृगयावि
हारो नाम नवमः सर्गः समाप्तः ॥ श्रीः ७ श्रीः ७

र॰वं॰स॰ १० ॥ श्रीः ॥ पृथिवीं शासतस्तस्य पाकशासनतेजसः किंचिदूनमनूनर्द्धेः श
रदामयुतं ययौ १ न चोपलेभे पूर्वेषामृणनिर्मोक्षसाधनं सुताभि
६० धानं स ज्योतिः सद्यः शोकतमोपहं २ ऋष्यशृंगादयस्तस्य संतः संत
तिकांक्षिणः अतिष्ठत्प्रत्ययापेक्षसंततिः स चिरं नृपः प्राङ्मंथादनभि
व्यक्तरत्नोत्पत्तिरिवार्णवः ३ ऋष्यशृंगादयस्तस्य संतः संततिकांक्षि
णः आरेभिरे यतात्मानः पुत्रीयामिष्टिमृत्विजः ४ तस्मिन्नवसरे देवाः पौ
लस्त्योपप्लुता हरिं अभिजग्मुर्निदाघार्ताश्छायावृक्षमिवाध्वगाः
५ ते च प्रापुरुदन्वंतं बुबुधे चादिपूरुषः अव्याक्षेपो भविष्यंत्याः कार्यसिद्धे
र्हि लक्षणं ६ भोगिभोगासनासीनं ददृशुस्तं दिवौकसः तत्फणामंडलोद
र्चिर्मणिद्योतितविग्रहं ७ श्रियः पद्मनिषण्णायाः क्षौमांतरितमेखले

अंके निक्षिप्तचरणमास्तीर्णकरपल्लवे ८ प्रबुद्धपुंडरीकाक्षं बालातपनि
भांशुकं दिवसं शारदमिव प्रारंभसुखदर्शनं ९ प्रभानुलिप्तश्रीवत्सं लक्ष्मी
विभ्रमदर्पणं कौस्तुभाख्यमपां सारं बिभ्राणं बृहतोरसा १० दैत्यस्त्रीगंड
लेखानां मदरागविलोपिभिः हेतिभिश्चेतनावद्भिरुदीरितजयस्वनं ११ बा
हुभिर्विटपाकारैर्दिव्याभरणभूषितैः आविर्भूतमपां मध्ये पारिजातमिवाप
रं १२ मुक्तशेषविरोधेन कुलिशव्रणलक्ष्मणा उपस्थितं प्रांजलिना वि
नीतेन गरुत्मता १३ योगनिद्रांतविशदैः पावनैरवलोकनैः भृग्वादीननु
गृह्णंतं सौखशायनिकानृषीन् १४ प्रणिपत्य सुरास्तस्मै शमयित्रे सु
रद्विषां अथैनं तुष्टुवुः स्तुत्यमवाङ्मनसगोचरं १५ नमो विश्वसृजे
पूर्वं विश्वं तदनु बिभ्रते अथ विश्वस्य संहर्त्रे तुभ्यं त्रेधास्थितात्मने ।

२०स०९ १६ एकःकारणं त्वत्तो न भवस्त्वांप्रतिपद्यसे नानात्वं यारसंयोगात्स्फ
तस्वदरसिकत ... रसात ... यथादिव्यपयोऽस्नुते
६१ देशेदेशेषु एषेवमवस्थास्त्वमविक्रियः १७ एकःकारणतस्त्वत्तो न प्रतिपद्यसे
भवस्त्वंप्रादतिपद्यसे नानात्वंरागसंयोगात्स्फाटिकस्येवते ध्रुवं १८
अमेयोमितलोकस्त्वमनर्थःप्रार्थनावहः अजितोजिष्णुरस्यं तमेव्य
कोव्यक्तकारणं १९ हृदयस्थमनासन्नमकामंत्वातपस्विनं दयाकु
मदस्यास्पृष्टं पुराणमजरंविदुः २० सर्वज्ञस्त्वमविज्ञातःसर्वयोनिः
स्त्वमात्मभूः सर्वप्रभुरनीशस्त्वमेकस्त्वं सर्वरूपभाक् २१ सप्तसामो
पगीतंत्वांसप्तार्णवजलेशयं सप्तार्चिर्मुखमाचख्युःसप्तलोकैक
संश्रयं २२ चतुर्वर्गफलंज्ञानं कालावस्थाश्चतुर्युगाः चतुर्वर्णमयोलो

कस्त्वत्तःसर्वं चतुर्मुखात् २३ अभ्यासनिगृहीतेनमनसाहृदयाश्रयं ज्योतिर्मयं
विचिन्वंतियोगिनःस्त्वांविमुक्तये २४ अजस्य गृह्णतोजन्मनिरीहस्य हतद्वि
षः स्वपतोजागरूकस्य याथार्थ्यं वेदकस्तव २५ शब्दादीन्विषयान्भोक्तुंच
रितुंदुश्चरंतपः पर्याप्तोसिप्रजाःपातुमौदासीन्येनवर्तितुं २६ बहुधाप्यागमै
र्भिन्नाःपंथानःसिद्धिहेतवः त्वय्येवनिपतंत्योघाजाह्नवीयाइवार्णवे २७
त्वदावेशितचित्तानांत्वत्समर्पितकर्मणां गतिस्त्वंवीतरागाणामभूयःसन्नि
वृत्तये २८ प्रत्यक्षोप्यपरिच्छेद्योमह्यादिर्महिमातव आप्तवागनुमानाभ्यां
साध्यंत्वांप्रतिकाकथा २९ केवलंस्मरणेनापिपुनासिपुरुषंयदा अ
नेनवृत्तयःसर्वानिवेदितफलास्त्वयि ३० उदधेरिवरत्नानितेजांसी

२.स१. वविवस्वतः स्तुतिभ्यो व्यतिरिच्यंते दूरेण चरितानि ते ३१ अनवाप्तमवा
प्तव्यं न ते किंचन विद्यते लोकानुग्रह एवैको हेतुस्ते जन्मकर्मणोः ३२
६२ महिमानं यदुत्कीर्त्य तव संह्रियते वचः श्रमेण तदशक्त्या वा न गुणाना
मियत्तया ३३ जानेव इति प्रसादयामासुस्ते सुरास्तमधोक्षजं भू
तार्थव्याहृतिः सा हि न स्तुतिः परमेष्ठिनः ३४ तस्मै कुशलसंप्रश्नव्यं
जितप्रीतये सुराः भयमप्रलयोद्वेलादाचख्युर्नैऋ॰तोदधेः ३५ ६२
अथ वेलासमासन्नशैलरंध्रानुवादिना स्वरेणोवाच भगवान् परि
भूतार्णवध्वनिः ३६ पुराणस्य कवेस्तस्य वर्णस्थानसमीरिता १
बभूव कृतसंस्कारा चरितार्थैव भारती ३७ बभौ सदशनज्योत्स्ना

सा विभोर्वदनोत्क्रांता निर्यातशेषा चरणाद्गंगेवोर्ध्वप्रवर्तिनी ३८
जानेवो रक्षसाक्रांतावनुभावपराक्रमौ अंगिरं नौ तमसेवोभौ गुणौ प्रथममध्यमौ ३९ विदि
तं तप्यमानं च तेन मे भुवनत्रयं अकामोपनतेनेव साधोर्हृदयमेनसा ४० कार्येषु चैक
कार्यत्वादभ्यर्थ्योस्मि न वज्रिणा। स्वयमेव हि वातोग्नेः सारथ्यं प्रतिपद्यते ४१ स्वासि
धारापरिहृतः कामं चक्रस्य तेन मे स्थापितो दशमो मूर्धा लभ्यांश इव रक्षसा ४२
स्रष्टुर्वरातिसर्गात्तु मया तस्य दुरात्मनः अत्यारूढं रिपोः सह्यं चंदनेनेव भोगिनः
४३ धातारं तपसा प्रीतं ययाचे स हि रक्षसः दैवात्सर्गादवध्यत्वं मर्त्येष्वास्था
पराङ्मुखः ४४ सोहं दाशरथिर्भूत्वा रणभूमेर्बलिक्षमं करिष्यामि शरैस्तीक्ष्णै
स्तच्छिरःकमलोच्चयं ४५ अचिराद्यज्वभिर्भागं कल्पितं विधिवत्पुनः मायाविभि

रघु० रनालीढमाहास्यध्वंनिशाचरैः ४६ वैमानिकाः पुण्यकृतस्त्यजंतुमरुतांपथि
पुष्पकालोकनक्षोभंमेघावरणतत्पराः ४७ मोक्ष्यध्वेसुरबंधीनां
६३ वेणीबंधानदूषितान् शापयंत्रितपौलस्त्यबलात्कारकचग्रहैः ४८
रावणावग्रहक्लांतमिति वागमृतेनसः अभिवर्ष्यमरुत्सस्यं
कृष्णमेघस्तिरोदधे ४९ पुरुहूतप्रभृतयः सुरकार्योद्यतं ६३
सुराः अंशैरनुययुर्विष्णुंपुष्पैर्वायुमिवद्रुमाः ५० अथ
तस्यविशांपत्युरंतेकाम्यस्यकर्मणः पुरुषः प्रबभूवाग्नेर्विस्मयेन
सहर्त्विजां ५१ हेमपात्रगतंदोर्भ्यामादधानंपयश्चरुं ॥अ

रघु०म१ नुप्रवेशादाद्यस्यपुंसस्तेनापिदुर्वहं ५२ युग्मं प्राजापत्योपनी
तंतदन्नंप्रत्यग्रहीन्नृपः वृषेवपयसांसारमाविष्कृतमुदन्व
ता ५३ सतेजोवैष्णवंपत्न्योर्विभेजेचरुसंज्ञितं द्यावापृथि
व्योःप्रत्यग्रमहर्पतिरिवातपं ५४ अनेनकथिताराज्ञोगुणा
स्तस्यान्यदुर्लभाः प्रसूतिंचकमेतस्मिन्त्रैलोक्यप्रभवोपियत्
५५ अर्चितातस्यकौशल्याप्रियाकेकयवंशजा अतःसंभा
वितांताभ्यांसुमित्रामैछदीश्वरः ५६ तेबहुज्ञस्यचित्तज्ञेप
त्न्यौपत्न्यौमहीक्षितः चरोरर्धार्धभागाभ्यांतामयोजयतामुभे ॥

रघु॰ स॰१० साहिप्रणायवत्यासीत्सपत्न्योरुभयोरपि भ्रमरी वारणस्येव मदनिष्यं
दरेखयोः ५८ ताभिर्गर्भः प्रजाभूत्यै दध्रे देवांशसंभवः सौरीभिरिव
नाडीभिरमृताख्याभिरम्मयः ५९ सममापन्नसत्वास्तारेजुरापांडुरत्वि
६४ षः अंतर्गतफलारंभाः सस्यानामिव संपदः ६० गुप्तं ददृशुरात्मा
नं सर्वाः स्वप्नेषु वामनैः असिशंखगदाशार्ङ्गचक्रलांछितमूर्तिभिः ६१
हेमपत्रप्रभाजालं गगने च वितन्वता उह्यंते स्म सुपर्णेन वेगाकृ
ष्टपयोमुचा ६२ बिभ्रत्या कौस्तुभन्यासं स्तनांतरविलंबिनं पर्यु ६५
पास्यंत लक्ष्म्या च पद्मव्यजनहस्तया ६३ कृताभिषेकैर्दिव्यायां
श्रीराम त्रिस्रोतसि च सप्तभिः महर्षिभिः परं ब्रह्म गृणद्भिरुपतस्थिरे ६४

भिरुपतस्थिरे कुलकं ६४ ताभ्यस्तथाविधान्स्वप्नान्श्रुत्वा
प्रीतो हि पार्थिवः मेने कृतार्थमात्मानं गुरुत्वेन जगद्गुरोः ६५ विभ
क्तात्मा विभुस्तासामेकः कुक्षिष्वनेकधा उवास प्रतिमाचंद्रः प्रस
न्नानामपामिव ६६ अथाग्र्यमहिषी राज्ञः प्रसूतिसमये सती पु
त्रं तमोपहं लेभे नक्तं ज्योतिरिवौषधिः ६७ राम इत्यभिरामेण व
पुषा तस्य नोदितः नामधेयं गुरुश्चक्रे जगत्प्रथम राx मंगलं
६८ रघुवंशप्रदीपेन तेनाप्रतिमतेजसा रक्षागृहगता दीपाः प्र
त्यादिष्टा इवाभवन् ६९ शय्यागतेन रामेण माता शातोदरी ब
भौ सैकतांभोजबलिना जाह्नवीव शरत्कृशा ७० कैकेय्यास्तनयो ज

र॰ वं॰ स॰ १० तेभरतोनामशीलवान् जनयित्रीमलंचक्रे यः प्रश्रय इव श्रियं ॰
६५ ७१ सुतौलक्ष्मणशत्रुघ्नौ सुमित्रा सुषुवे यमौ सम्यगाराधि वेर
ताविद्याप्रबोधविनयाविव ७२ निर्दोषमभवत्सर्वमाविष्कृ
तगुणंजगत् अन्वगादिव हि स्वर्गोगांगतपुरुषोत्तमं ७३ त
स्योदयेचतुर्मूर्तेः पौलस्त्यचकितेश्वराः विरजस्कैर्न
भस्वद्भिर्दिश उच्छ्वसिता इव ७४ कृशानुरपधूमत्वात्प्रसन्नत्वात्प्र
भाकरः रक्षोविप्रकृतावास्तामपविद्धशुचाविव ७५ दशा
ननकिरीटेभ्यः तत्क्षणं राक्षसश्रियः मणिव्याजेन पर्यस्ताः पृ ६५
थिव्यामश्रुबिंदवः ७६ पुत्रजन्मप्रवेश्यानां तूर्याणां तस्य पु

पुत्रिणः आरंभं प्रथमं चक्रुर्देवदुंदुभयो दिवि ७७ संतानकमयी वृष्टिर्भवने त
स्य पेतुषी सन्मंगलोपचाराणां सैवादिरचना भवत् ७८ कुमाराः कृतसंस्कारा
स्ते धात्रीस्तन्यपायिनः आनंदेनाग्रजेनेव समं ववृधिरे पितुः ७९ स्वाभाविकं विनीतत्वं
तेषां विनयकर्मणा मुमूर्छ सहजं तेजो हविषेव हविर्भुजां ८० परस्पराविरुद्धास्ते तं
द्रघोरनघं कुलं अलमुद्द्योतयामासुर्देवारण्यमिवर्तवः ८१ समानेपि हि सौभ्रात्रे य
थोभौ रामलक्ष्मणौ तथा भरतशत्रुघ्नौ प्रीत्या द्वंद्वं बभूवतुः ८२ तेषां द्वयोर्द्वयोरैक्यं बि
भिदे न कदाचन यथा वायुविभावस्वोर्यथा चंद्रसमुद्रयोः ८३ ते प्रजानां प्रजानाथास्तेजसा
प्रश्रयेण च मनो जह्रुर्निदाघांते श्यामाभ्रा दिवसा इव ८४ स चतुर्धा बभौ व्यस्तः प्र
सवः पृथिवीपतेः धर्मार्थकाममोक्षाणामवतार इवांगवान् ८५ गुणैराराधयामासुस्ते

र.स.१० स्तेगुरुंगुरुवत्सलाः तमेवचतुरंशं रत्नैरिवमहार्णवाः ७८ सुरगजइवदंतैर्भग्नदैत्यासि
धारैर्नयइवपणबंधव्यक्तयोगैरुपायैः हरिरिवयुगदीर्घैर्दोर्भिरंशैस्तदीयैःपतिरवनिपतीनां
६६ तैश्चकासेचतुर्भिः ८० ॥ इतिश्रीरघुवंशेमहाकाव्येकालिदासकृतौरामोत्पत्तिर्नाम
दशमःसर्गः श्रीः ॥ ॥ ७॥ ॥ श्रीः ॥ ॥७॥ ॥श्रीः॥ ॥७॥ ॥श्री॥
श्रीगणेशायनमः॥ ॥कौशिकेनसकिलक्षितीश्वरोराममध्वरविघातशांतये काकपक्षध
व रमेत्ययाचितस्तेजसांहिनवयःसमीक्ष्यते १ कृछ्रलब्धमपिमेदिनीपतिस्तंदिदेशमुनये
सलक्ष्मणं अप्यसुप्रणयिनांरघोःकुलेनव्यहन्यतकदाचिदर्थिता २ या
वदादिशतिपार्थिवस्तयोर्निर्गमायपुरमार्गसंस्क्रियां तावदाशु ६६
विहितामरुत्सखैःसापुष्पजलवर्षिभिर्घनैः ३ तौनिदेशकरणोद्य

तौपितुर्धन्विनौचरणयोर्निपेततुः भूपतेरपितयोःप्रवत्स्यतोर्न
म्रयोरुपरिबाष्पबिंदवः ४ तौपितुर्नयनजेनवारिणाकिंचिदुक्षितशि
खंडिकावुभौ धन्विनौतमृषिमन्वगछतांपौरदृष्टिकृतमार्गतोरणौ
५ लक्ष्मणानुचरमेवराघवंनेतुमैछदृषिरित्यसौनृपः आशिषंप्र
युयुजेनवाहिनींसाहिरक्षणविधौतयोःक्षमा ६ मातृवर्गचरणस्पृ
शौमुनेस्तौप्रपद्यपदवींमहौजसः रेजतुर्गतिवशात्प्रवर्तिनौभास्कर
स्यमधुमाधवाविव ७ वीचिलोलभुजयोस्तयोर्गतंशैशवाच्चप
लमप्यशोभत तोयदागमइवोद्ध्यभिद्ययोर्नामधेयसदृशंविचे

ष्टितं ८ तौबलातिबलयोःप्रभावतोर्विद्ययोःपथिमुनिप्रदिष्टयोः
मम्लतुर्नमणिकुट्टिमोचितौमातृपार्श्वपरिवर्तिनाविव ९ पूर्ववृत्त
६८ कथनैःपुराविदःसानुजःपितृसखस्यराघवः उह्यमानइववाहनोचितः
नआसीत् पादचारमपिनव्यभावयत् १०॥ तौसरांसिरसवद्भिरंबुभिःकूजि
तैःश्रुतिसुखैःपतत्रिणः वायवःसुरभिपुष्परेणुभिःछायथाचजल छा
दाःसिषेविरे ११ नांभसांकमलशोभिनांतथाशाखिनांनचपरिश्रम
छिदां दर्शनेनलघुनायथातयोःप्रीतिमापुरुभयोस्तपस्विनः १२ ६७
स्थाणुदग्धवपुषस्तपोवनंप्राप्यदाशरथिरात्तकार्मुकः विग्रहेणामद

[illegible] सारसं [illegible] बंधयोः प्री [illegible]

नस्यचारुणासोभवत्प्रतिनिधिर्नकर्मणा १३ तौसुकेतुसुतयाखिली
कृतेकौशिकाद्विदितशापयापथि निन्यतुःस्थलनिवेशिताटनीलीलयैव
धनुषीअधिज्यतां १४ ज्यानिनादमथगृह्णतीतयोःप्रादुरासबहु
लक्षपाछविः ताटकाचलकपालकुंडलाकालिकेवनिबिडाबलाकिनी
१५ तीव्रवेगधुतमार्गवृक्षयाप्रेतचीवरवसास्वनोग्रया अभ्यभावि
भरताग्रजस्तयावात्ययेवपितृकाननोत्थया १६ उद्यतैकभुजयष्टि
मायतींश्रोणिलंबिपुरुषांत्रमेखलां तांविलोक्यवनितावधेघृणांप
त्रिणासहमुमोचराघवः १७ बाणभिन्नहृदयानिपेतुषीसास्वकान
नभुवंनकेवलं विष्टपत्रयपराजयस्थिरांरावणश्रियमपिव्यकंपय
त् १८ यच्चकारविवरंशिलाघनेताटकोरसिसरामसायकः अप्रविष्ट

र॰ वं॰ स॰ ११ विषयस्य रक्षसां हूरतामगमदंतकस्य तत् १९ राममन्मथशरेण ता
डिता दुःसहेन हृदये निशाचरी गंधवद्रुधिरचंदनोक्षिता जीवितेशवस
६१ तिं जगाम सा २० नैर्ऋतघ्नमथमंत्रवन्मुनेः प्रापदस्त्रमवदानतोषितात् अवदानं कर्मवृत्तं
ज्योतिरिंधननिपातिभास्करात्सूर्यकांत इव ताटकांतकः २१ वामना विलमरः
श्रमपदं ततः परं पावनं श्रुतमृषेरुपेयिवान् उन्मनाः प्रथमजन्मचेष्टिता
न्यस्मरन्नपि बभूव राघवः २२ आससाद मुनिरात्मनस्ततः शिष्यवर्गप
रिकल्पितार्हणं बद्धपल्लवपुटांजलिद्रुमं दर्शनोत्सुकमृगं तपोवनं
२३ तत्र दीक्षितमृषिं ररक्षतुर्विघ्नतो दशरथात्मजौ शरैः लोक
मंधतमसात्क्रमोदितौ रश्मिभिः शशिदिवाकराविव २४ वीक्ष्य वेदिम
थ रक्तबिंदुभिर्बंधुजीवपृथुभिः प्रदूषितां संभ्रमोऽभवदपोढकर्मणाम्

त्विजां च्युतविकंकतस्रुचां २५ उन्मुखः सपदि लक्ष्मणाग्रजो बाणमा
श्रयमुखात्समुद्धरन् रक्षसां बलमपश्यदंबरे गृध्रपक्षपवनेरित
ध्वजं २६ तत्र यावधिपती मखद्विषां तौ शरव्यमकरोत्स नेतरान्
किं महोरगविसर्पिविक्रमो राजिलेषु गरुडः प्रवर्तते २७ सोऽस्त्रमुग्र
जवमस्त्रकोविदः संदधे धनुषि वायुदैवतं तेन शैलगुरुमप्यपा
तयत्पांडुपत्रमिव ताटकासुतं २८ यः सुबाहुरिति नामराक्षसस्त राक्षसोऽपरः इति पाठः
त्र तत्र विससर्प मायया तं क्षुरप्रशकलीकृतं कृती पत्रिणां व्यभजदा
श्रमाद्बहिः २९ इत्यपास्तमखविघ्नयोस्तयोः सांयुगीनमभिनं
द्य विक्रमं ऋत्विजः कुलपतेर्यथाक्रमं वाग्यतस्य निरवर्तयन्क्रियाः
३० तौ प्रणामचलकाकपक्षकौ भ्रातरावभृथाप्लुतो मुनिः आ

र-स-१९ शिषाम्नु पदं समस्त शार्ङ्भपाति ततकेन फणिना ३१ तंन्यमंत्रयतसंभृतक्रतुर्
६९ मैथिकः समिथिलां व्रजन्वशी राघवावपि निनाय बिभ्रतौ तद्धनुश्रवणजं कु
तूहलं ३२ तैः शिवेषु वसतिर्गताध्वभिः सायमाश्रमतरूष्वगृह्यत येषु दी
र्घतपसः परिग्रहो वासवक्षणकलत्रतां ययौ ३३ प्रत्यपद्यत चिराय यत्पुन=
श्चारु गोतमवधूः शिलामयी स्वंवपुः स कलकेमप्य(?) कल्मषछिदां रामपाद
स्वीकारः५ रजसामनुग्रहः ३४ राघवान्वितमुपस्थितं मुनिं तंन्निशम्य जनको जनेश्व
बहू रः अर्थकामसहितं सपर्यया देहबद्धमिव धर्ममभ्यगात् ३५ तौ विदेहन
गरीनिवासिनां गां गताविव दिवः पुनर्वसू मन्यते स्म पिबतां विलोचनैः पक्ष्म
पातमपि वंचनां मनः ३६ यूपवत्यवसिते क्रियाविधौ कालवित्कुशिकवंश
वर्द्धनः राममिष्वसनदर्शनोत्सुकं मैथिलाय कथयां बभूव सः ३७ तस्य वीक्ष्य

यज्ञसमाप्तः २ ... नृ ७ जनकः ४

मनोहरं १ पुत्रस्य १ लज्जिता ४ विख्यातः १ पुत्रपितरि... स्वधनुषो ... ४
कुशिकवंश्य २
२ शुल्को दे विवाहाय...

ललितं वपुः शिशोः पार्थिवः प्रथितवंशजन्मनः स्वं विचिंत्य च धनुर्दुरानमं पी
डितो दुहितृशुल्कसंस्थया ३८ अब्रवीच्च भगवन्मतंगजैर्यद्बृहद्भिरपि कर्म
अनुमानं ३ दुष्करं तत्र नाहमनुमंतुमुत्सहे मोघवृत्ति कलभस्य चेष्टितं ३९ ॥ ॥
लज्जिताः ४ ॥ ॥ युग्मं ॥ ह्रेपिता हि बहवो नरेश्वरास्तेन तात धनुषा धनुर्भृतः ज्यानिघा
अंकितः ५ तकठिनत्वचो भुजान्स्वान्विधूय धिगिति प्रतस्थिरे ४० प्रत्युवाच तमृषिर्न कौशिकः ५
भवतां २ निशम्यतां सारतोयमथवा कृतं गिरा चाप एव भवतो भविष्यति व्यक्तशक्
दृढनिपातः १ तिरशनिर्गिराविव ४१ एवमाप्तवचनात्स पौरुषं काकपक्षकधरेपि
राघवे श्रद्दधे त्रिदशगोपमात्रके दाहशक्तिमिव कृष्णवर्त्मनि ४२ व्या
दिदेश गणशोथ पार्श्वगान्कार्मुकाभिहरणाय मैथिलः तैजसस्य
धनुषः प्रवृत्तये तोयदानिव सहस्रलोचनः ४३ तत्प्रसुप्तभुजगेन्द्रभी

मा ग विशिष्ट ... ५
नम्रपक्षिराजः ... ४

दृष्टसारमथरुद्रकार्मुके वीर्यशुल्कमभिनंद्य मैथिलः॥ राघवाय तनयामयोनिजां पार्थिवश्रियमिवन्यवेदयत्॥

र॰ वं॰ स॰ ११ पणं प्रेक्ष्य दाशरथिरादधे धनुः विद्रुतक्रतुमृगानुसारिणा येन बाण
७० मसृजद्वृषध्वजः ४४ आततज्यमकरोत्स संसदा विस्मयस्तिमि
ऽनेत्रमीऽ तलोचनेक्षितः शैलसारमपि नातियत्नतः पुष्पचापमिव पेशलं स्म
रः ४५ भज्यमानमतिमात्रकर्षणात्तेन वज्रपरुषस्वनं धनुः भार्गवा
य दृढमन्यवे पुनः क्षत्रमुद्यतमिव न्यवेदयत् ४६ मैथिलः सपदि सत्य ति५ दृष्टेति
संगरो राघवाय तनयामयोनिजां सन्निधौ द्युतिमतस्तपोनिधे
रग्निसाक्षिकमिवातिसृष्टवान् ४७ प्राहिणोच्च महितं महाद्युतिः को ७०
शलाधिपतये पुरोहितं भृत्यभावि दुहितुः परिग्रहाद्दिश्यतां कुलमि
दं निमेरिति ४८ अन्वियेष सदृशीं स च स्नुषां प्राप चैनमनु

॥ ६२ ॥

सम पाठ

कूलवाग्द्विजः सद्य एव सुकृतां हि पच्यते कल्पवृक्षफलधर्मि कांक्षितं ५०
तस्य कल्पितपुरस्क्रियाविधेः शुश्रुवान्वचनमग्रजन्मनः उच्चचाल बलभित्स
खो वशी सैन्यरेणुमुषितार्कदीधितिः ५१ आससाद मिथिलां स वेष्टयन्
पीडितोपवनपादपां बलैः प्रीतिरोधमसहिष्ट सा पुरी स्त्रीव कान्तपरिभोगमा
यतं ५२ तौ समेत्य समये स्थितावुभौ भूपती वरुणवासवोपमौ कन्यकातन
यकौतुकक्रियां स्वप्रभावसदृशीं वितेनतुः ५३ पार्थिवीमुदवहद्रघूद्वहो चू॰
लक्ष्मणस्तदनुजामथोर्मिलां यौ तयोरवरजौ वरौजसौ तौ कुशध्वजसु
ते सुमध्यमे ५४ ते चतुर्थसहितास्त्रयो बभुः सूनवो नववधूपरिग्रहाः
साम्पदानविधिभेदविग्रहाः सिद्धिमन्त इव तस्य भूपतेः ५५ तौ नैराधि

इतिविवाहः मिथिलां द्वारूविन्यासेषु प्रकारांतेतिविस्थ २

र॰ वं॰ स॰ ११ पसुता नृपात्मजैस्ते च ताभिरगमन्कृतार्थतां सोभवद्वरवधूसमागमः
प्रत्ययप्रकृतियोगसन्निभः ५६ एवमात्तरतिरात्मसंभवांस्तान्निवेश्य
चतुरोपि तत्र सः अध्वसु त्रिषु विसृष्टमैथिलः स्वां पुरीं दशरथोन्यवर्त
त ५७ तस्य जातु मरुतः प्रतीपगा वर्त्मसु ध्वजतरुप्रमाथिनः चि
क्लिशुर्भृशतया वरूथिनीमुत्तटा इव नदीरयाः स्थलीं ५८ लक्ष्यते स्म
तदनंतरं रविर्बद्धभीमपरिवेषमंडलः वैनतेयशमितस्य भोगिनो भो
गवेष्टित इव च्युतो मणिः ५९ श्येनपक्षपरिधूसरालकाः सांध्यमे
घरुधिरार्द्रवाससः अंगना इव रजस्वला दिशो नो बभूवुरवलो
कनक्षमाः ६० भास्करश्च दिशमध्युवास यां तां श्रिताः प्रतिभयं व

र॰वं २

इतिरक्ष्यांताशितंरुतंभव

वाशिरे क्षत्रशोणितपितृक्रियोचितं चोदयंत्य इव भार्गवं शिवाः
६१ तत्प्रतीपपवनादि वैकृतं प्रेक्ष्य शांतिमधिकृत्य कृत्यवित् अ
न्वयुंक्त गुरुमीश्वरः क्षितेः स्वंतमित्यलघयत्स तद्व्यथां ६२ तेजसः
सपदि राशिरुत्थितः प्रादुरास किल वाहिनीमुखे यः प्रमृज्य नयना
नि सैनिकैर्लक्षणीयपुरुषाकृतिश्चिरात् ६३ पित्र्यमंशमुपवी
तलक्षणं मातृकं च धनुरूर्जितं दधत् यः ससोम इव घर्मदीधि
तिः सद्विजिह्व इव चंदनद्रुमः ६४ ॥ ॥युग्मं॥ ॥ येन रोषपरुषा
त्मनः पितुः शासने स्थितिभिदोपि तस्थुषा वेपमानजननीशि
रश्छिदा प्रागजीयत घृणा ततो मही ६५ अक्षबीजवलये

र॰ वं॰ स॰ ११ नाम निर्बभौ दक्षिणश्रवणसंस्थितेन यः क्षत्रियांतकरणैकविंशतेर्व्याजपूर्व
गणनामिवोद्वहन् ॥ ६६ ॥ तं पितुर्वधभवेन मन्युना राजवंशनिधनाय दीक्षि
७२॥ तं बालसूनुमवलोक्य भार्गवं स्वां दशां च विषसाद पार्थिवः ॥ ६७ ॥ नाम राम इ
ति तुल्यमात्मजे वर्तमानमहिते च दारुणे हृद्यमस्य भयदायि चाभवद्रत्नजातमिव
हारसर्पयोः ६८ अर्घ्यमर्घ्यमिति वादिनं नृपं सोनवेक्ष्य भरताग्रजो यतः क्षत्रको
पदहनार्चिषं ततः संदधे दृशमुदग्रतारकां ॥ ६९ ॥ तेन कार्मुकनिषक्तमुष्टिना राघवो ६९ ५
विगतभीः पुरोगतः अंगुलीविवरवर्तिनं शरं कुर्वता निजगदे युयुत्सुना ॥ ७० ॥ क्ष
त्रजातमपकारवैरि मे तन्निहत्य बहुशः शमं गतः सुप्तसर्प इव दंडघट्टनाद्रोषि ७२
तोस्मि ते तव विक्रमश्रवात् ७१ मैथिलस्य धनुरन्यपार्थिवैस्त्वं किलानमित
पूर्वमक्षिणोः तन्निशम्य भवता समर्थये वीर्यशृंगमिव भग्नमात्मनः ७२
मेने स्वनः

यता रत्नेंद्र ... विक्रमसिंहा ... कापि ... के ... कांपि ...

अन्यदा जगति राम इत्ययं शब्द उच्चरित एव मामगात् व्रीडमावहति मे स संप्र
ति व्यस्तवृत्तिरुदयोन्मुखे त्वयि ७३ बिभ्रतोस्त्रमचलेप्यकुंठितं द्वौ रिपू
मम मतौ समागसौ धेनुवत्सहरणाच्च हैहयस्त्वं च कीर्तिमपहर्तुमुद्यतः
७४ क्षत्रियांतकरणोपि विक्रमस्तेन मामवति नाजिते त्वयि पावकस्य महिमा
स गण्यते कक्षवज्ज्वलति सागरेपि यः ७५ विद्धि चात्तबलमोजसा हरेरैश्वरं धनु
रभाजि यत्त्वया खातमूलमनिलो नदीरयैः पातयत्यपि मृदुस्तटद्रुमं ७६
तन्मदीयमिदमायुधं ज्यया संगमय्य सशरं विकृष्यतां तिष्ठतु प्रधनमेवमप्यहं तु
ल्यबाहुतरसा जितस्त्वया ७७ कातरोसि यदि वोद्गतार्चिषा तर्जितः परशुधार
या मम ज्यानिघातकठिनांगुलिर्वृथा बध्यतामभययाचनांजलिः ७८ एव
मुक्तवति भीमदर्शने भार्गवे स्मितविकंपिताधरः तद्धनुर्ग्रहणमेव राघवः प्रत्यप
... कातरोसि ...

तथाक्षीरतरंगिण्यां क्रियावाचित्वमाख्यातुमेको नार्थः प्रदर्शितः । प्रयोगतोनुमंतव्या अनेकार्था हि धातवः १

र॰ श॰ स॰ ११ धनुःसमर्थमुत्तरं ७९ पूर्वजन्मधनुषा समागतः सोऽतिमात्रलघुदर्शनोऽभवत्
केवलोऽपि सुभगो नवाम्बुदः किं पुनस्त्रिदशचापलाञ्छितः ८० तेन भूमिनिहितैक
कोटिना कार्मुकं च बलिनाधिरोपितं प्राप्तवर्णविकृतिं स भार्गवो दृष्टिधौत इव वा
सवच्छकः ८१ तावुभावपि परस्परं स्थितौ वर्द्धमानपरिहीनतेजसौ पश्य
ति स्म जनता दिनात्यये पार्वणौ शशिदिवाकराविव ८२ तं कृपामृदुरवेक्ष्य
भार्गवं राघवः स्खलितवीर्यमात्मनि स्वं च संहितममोघमाशुगं व्याजहार ह
रसूनुसन्निभः ८३ न प्रहर्तुमलमस्मि निर्दयं विप्र इत्यभिभवत्यपि त्वयि
शंस किं गतिमनेन पत्रिणा हन्मि लोकमथ ते मखार्जितं ८४ प्रत्युवाच तमृ
षिर्न तत्त्वतस्त्वां न वेद्मि पुरुषं पुरातनं गां गतस्य तव धाम वैष्णवं कोपितो
ह्यसि मया दिदृक्षुणा ८५ भस्मसात्कृतवतः पितृद्विषः पात्रसाच्च वसुधां स

ससागरां आहितो जयविपर्ययोऽपि मे श्लाघ्य एव परमेष्ठिना त्वया ८६
तद्गतिं मतिमतां वरेप्सितां पुण्यतीर्थगमनाय रक्ष मे पीडयिष्यति न मां खि
लीकृता स्वर्गपद्धतिरभोगलोलुपं ८७ प्रत्यपद्यत तथेति राघवः प्राङ्मु
खश्च विससर्ज सायकं भार्गवस्य सुकृतोऽपि सोऽभवत्स्वर्गमार्गपरिघो दुरत्य
यः ८८ राघवोऽपि चरणौ तपोनिधेः क्षम्यतामिति वदन्समस्पृशत् नि क्षम्य
र्जितेषु तरसा तरस्विनां शत्रुषु प्रणतिरेव कीर्तये ८९ राजसत्वमवधूय मा
तृकं पित्र्यमस्मि गमितः शमं यतः नन्वनिन्दितफलो मम त्वया निग्रहोऽप्यय
मनुग्रहीकृतः ९० साधयाम्यहमविघ्नमस्तु ते देवकार्यमुपपादयिष्यतः
ऊचिवानिति वचः सलक्ष्मणं लक्ष्मणाग्रजमृषिस्तिरोदधे ९१ तस्मि

सक दशपाठ

र॰ शा॰ स॰ ११ तस्मिन्गते विजयिनं परिरभ्य रामं स्नेहादमन्यत पिता पुनरेव जातं तस्या
भवत्क्षणशुचः परितोषलाभः कक्षाग्निलंघिततरोरिव वृष्टिपातः ९२ अथप
७४ थिगमयित्वा कॢप्तरम्योपकार्ये कतिचिदवनिपालः शर्वरीः शर्वकल्पः पुरमविशद
योध्यां मैथिलीदर्शिनीनां कुवलयितगवाक्षां लोचनैरंगनानां ९३ इति श्री
रघुवंशे महाकाव्ये कालिदासकृतौ मैथिलीपुरप्रवेशो नाम एकादशः सर्गः ॥ ॥ ॥ भार्गवपराजयो
॥ ॥ छ ॥ ॥ श्री ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्री ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्री ॥ ॥ छ ॥
निर्विष्टविषयस्नेहः स दशांतमुपेयिवान् आसीदासन्ननिर्वाणः प्रदीपार्चिरिवो
षसि १ तं कर्णमूलमागत्य रामे श्रीर्न्यस्यतामिति कैकेयीशंकयेवाह पलि
तछद्मना जरा २ सा पौरान्पौरकांतस्य रामस्याभ्युदयश्रुतिः प्रत्येकं ह्ला

दयांचक्रे कुल्येवोद्यानपादपान् ३ तस्याभिषेकसंभारं कल्पितं क्रूरनिश्चया
दूषयामास कैकेयी शोकोष्णैः पार्थिवाश्रुभिः ४ सा किलाश्वासिता चंडी भर्त्रा भरतजननी ५
तत्संश्रुतौ वरौ उद्ववामेंद्रसिक्ता भूर्बिलमग्नाविवोरगौ ५ तयोश्चतुर्दशैकेन रामं प्रा
व्राजयत्समाः द्वितीयेन सुतस्यैच्छद्वैधव्यैकफलां श्रियं ६ पित्रा दत्तां रुदन्रामः प्रा
ङ्महीं प्रत्यपद्यत पश्चाद्वनाय गच्छेति तदाज्ञां मुदितो गृहीत् ७ दधतो मंगलक्षौ
मे वसानस्य च वल्कले ददृशुर्विस्मितास्तस्य मुखरागं समं जनाः ८ स सीता
लक्ष्मणसखः सत्याद्गुरुमलोपयन् विवेश दंडकारण्यं प्रत्येकं च सतां म
नः ९ राजापि तद्वियोगार्तः स्मृत्वा शापं स्वकर्मजं शरीरत्यागमात्रेण शुद्धिलाभ
ममन्यत १० विप्रोषितकुमारं तद्राज्यमस्तमितेश्वरं रंध्रान्वेषणदक्षाणां द्विषामा
मिषतां ययौ ११ अथानाथाः प्रकृतयो मातृबंधुनिवासिनं मौलैरानाययामासु

र॰ श॰ स॰ १२ भरतं स्तंभितं धात्रीभिः १२ श्रुत्वा तथाविधं मृत्युं कैकेयीतनयः पितुः मातुर्न केव
लं स्वस्याः श्रियोप्यासीत्पराङ्मुखः १३ ससैन्यश्चान्वगाद्रामं कथितानाश्रमा
लयैः तस्यापश्यत्ससौमित्रेरुदश्रुर्वसतिं द्रुमान् १४ चित्रकूटवनस्थं च कथि
७५ तस्वर्गतिर्गुरोः लक्ष्म्या निमंत्रयांचक्रे तमनुच्छिष्टसंपदा १५ सहि प्रथमते ज्येष्ठे
ने कृतश्रीपरिग्रहे परिवेत्तारमात्मानं मेने स्वीकरणाद्भुवः १६ तमशक्यमपा
क्रष्टुं निदेशात्स्वर्गिणः पितुः ययाचे पादुके पश्चात्कर्तुं राज्याधिदेवते १७ स
विसृष्टस्तथेत्युक्त्वा भ्रात्रा नैवाविशत्पुरीं नंदिग्रामगतस्तस्य राज्यं न्यासमिवा
भुनक् १८ दृढभक्तिरिति ज्येष्ठे राज्यतृष्णापराङ्मुखः मातुः पापस्य भरतः
प्रायश्चित्तमिवाकरोत् १९ रामोपि सह वैदेह्या वने वन्येन वर्तयन् चचार सानुजः
शांतो वृद्धेक्ष्वाकुव्रतं युवा २० प्रभावस्तंभितच्छायमाश्रितः स वनस्पतिं कदाचि

स्वंराम १२ विंध्याद्रिः प्रकृताविव ३१ रावणावरजा तत्र राघवं मदनातुरा अभिपेदे निदाघा
र्ता व्यालीव मलयद्रुमं ३२ सा सीतासंनिधावेव तं वव्रे कथितान्वया अत्यारूढो
७६ हि नारीणामकालज्ञो मनोभवः ३३ कलत्रवानहं बाले कनीयांसं भजस्व मे इ
ति रामो वृषस्यंतीं वृषस्कंधः शशास तां ३४ ज्येष्ठाभिगमनात्पूर्वं तेनाप्यनभिनं
दिता साभूद्रामाश्रया भूयो नदीवोभयकूलभाक् ३५ संरंभं मैथिलीहासः क्ष
णसौम्यां निनाय तां निवातस्तिमितां वेलां चंद्रोदय इवोदधेः ३६ फलमस्योप
हासस्य सद्यः प्राप्स्यसि पश्य मां मृगीपरिभवो व्याघ्र्यामित्यवेहि त्वया कृतं ३७
इत्युक्त्वा मैथिलीं भर्तुरंके निर्विशतीं भयात् स्वरूपं शूर्पणखा नाम्नः सदृशं प्र
त्यपद्यत ३८ लक्ष्मणः प्रथमं श्रुत्वा कोकिलामंजुभाषिणीं शिवाघोरस्वनां प ७६
श्चाद्बुबुधे विकृतेति तां ३९ पर्णशालामथ क्षिप्रं विकृष्टासिः प्रविश्य सः वैरूप्य

पौनरुक्त्येन भीषणां तामयोजयत् ४० सा वक्रनखधारिण्या वेणुकर्कशपर्वया
अंकुशाकारयांगुल्या तावतर्जयदंबरे ४१ प्राप्य चाशु जनस्थानं खरादिभ्यस्त
स्तथाविधं रामोपक्रममाचख्यौ रक्षःपरिभवं नवं ४२ मुखावयवलूनां तां नै
र्ऋता यत्पुरो दधुः रामाभियायिनां तेषां तदेवाभूदमंगलं ४३ उदायुधाना
पततस्तान्दृप्तान्प्रेक्ष्य राघवः निदधे विजयाशंसां चापे सीतां च लक्ष्मणे ॥
४४ एको दाशरथिः कामं यातुधानाः सहस्रशः ते तु यावंत एवाजौ तावांश्च
ददृशे स तैः ४५ असज्जनेन काकुत्स्थः प्रयुक्तमथ दूषणं न चक्षमे स शुभाचा
रः स दूषणमिवात्मनः ४६ तं शरैः प्रतिजग्राह खरत्रिशिरसौ च सः क्रमश
स्ते पुनस्तस्य चापात्सममिवोद्ययुः ४७ तैस्त्रयाणां शितैर्बाणैर्यथापूर्वविशुद्धि
भिः आयुर्देहातिगैः पीतं रुधिरं तु पतत्रिभिः ४८ तस्मिन्रामशरोच्छिन्ने बले

र॰वंशस१२ महति रक्षसां उत्थितं रहशैन्य चकबंधेर्यो नकिंचन ४९ सा बाणवर्षिणं रा
मे योधयित्वा सुरद्विषां अप्रबोधाय सुष्वाप गृध्रछायेवरूथिनी ५० राघा
स्त्रविशीर्णानां रावणं प्रति रक्षसां तेषां शूर्पणखैवैका दुःप्रवृत्तिहराभ
वत् ५१ निग्रहात्स्वसुराप्तानां वधाच्च धनदानुजः रामेण निहितं मेने पदं द
शसु मूर्द्धसु ५२ रक्षसा मृगरूपेण वंचयित्वा स राघवौ जहार सीतां पक्षी
द्रप्रयासक्षणविघ्नितः ५३ तौ सीतान्वेषिणौ गृध्रं लूनपक्षमपश्यतां प्राणैर्द
शरथप्रीतेरनृणं कंठवर्तिभिः ५४ स रावणहृतां ताभ्यां वचसाचष्ट मैथि
परेतमेनसंस्थितः लीं आत्मनः सुमहत्कर्म व्रणैरावेद्य संस्थितः ५५ तयोस्तस्मिन्नवीभूत
पितृव्यापत्तिशोकयोः पितरीवाग्निसंस्कारात्परा ववृतिरे क्रियाः ५६ वधधू
तनिर्धूतशापस्य कबंधस्योपदेशतः मुमूर्च्छ सख्यं रामस्य समानव्यसने हरौ
वदंधे स्तुनर प्रवृत्तः

प्रचंडः
अक्षवधोद्धत इति पाठः ६
स
५७ स हत्वा वालिनं वीरं तत्पदे चिरकांक्षिते धातोः स्थान इवादेशं सुग्रीवं सं
संन्यवेशयत् ५८ इतस्ततश्च वैदेहीमन्वेष्टुं भर्तृचोदिताः कपयश्चेरुरार्तस्य रा
मस्येव मनोरथाः ५९ प्रवृत्तावुपलब्धायां तस्याः संपातिदर्शनात् मारुतिः साग
रं तीर्णः संसारमिव निर्ममः ६० दृष्टा विचिन्वता तेन लंकायां राक्षसीवृता जानकी
आवृता विषवल्लीभिः परीतेव महौषधिः ६१ तस्यै भर्तुरभिज्ञानमंगुलीयं ददौ हरिः प्रत्युद्ग कपिः
तमिवानुष्णैस्तदानंदाश्रुबिंदुभिः ६२ निर्वाप्य प्रियसंदेशैः सीतां रक्षोवधोद्धतः स ददा
ह पुरीं लंकां क्षणेनाहृतविक्रमः ६३ प्रत्यभिज्ञानरत्नं च रामायादर्शयत्कृती
हृदयं स्वयमायातं वैदेह्या इव मूर्तिमत् ६४ स प्राप हृदयन्यस्तमणिस्पर्शनिमीलि
तः अपयोधरसंसर्गां प्रियालिंगननिर्वृतिं ६५ श्रुत्वा रामः प्रियोदंतं मेने तत्सं
गमोत्सुकः महार्णवपरिक्षेपं लंकायाः परिखालघुं ६६ स प्रतस्थेऽरिनाशाय
उदंतः साधुवार्तयोः २

॥श्रीगणेशाय नमः॥

प्रतिशासनान् आकारे

अनुगतः

र० पुर्वरास० हरिसैन्यैरनुद्रुतः नकेवलंभुवःपृष्ठे व्योम्निसंबाधवर्त्मभिः ६७ निविष्टमुदधेःकू
नीयारा० लेतंप्रपेदेबिभीषणः स्नेहाद्राक्षसलक्ष्म्येवबुद्धिमाविश्यनोदितः ६८ तस्मै
७८ निशाचरैश्वर्यंप्रतिशुश्रावराघवः॥ कालेखलुसमारब्धाःफलंब
ध्नंतिनीतयः॥ ६९ ससेतुंबंधयामासप्लवगैर्लवणांभसि। रसात गोदधौ
लादिवोत्तीर्णंशेषंस्वप्नायशार्ङ्गिणः ७० तेनोत्तीर्यपथालंकांरोधयामा
सपिंगलैः॥ द्वितीयंहेमप्राकारंकुर्वद्भिरिववानरैः ७१ रणःप्रववृतेतत्रभी
मःप्लवगरक्षसां दिग्विजृंभितकाकुत्स्थपौलस्त्यजयघोषणः ७२ पाद
पाविद्धपरिघःशिलानिष्पिष्टमुद्गरः अतिशस्त्रनखन्यासःशैलरुग्णम
तंगजः ७३ अथरामशिरश्छेददर्शनोद्भ्रांतमानसां सीतांमायेति ७५
शंसंतीत्रिजटासमजीवयत् ७४ कामंजीवतिमेनाथइतिसाविजहौशुचं हो

मेघनादस्तत्काले ... सुते पिचेति किंब:

प्राङ्मत्वासत्यमस्यांतंजीवितास्मीतिलज्जिता ७५ गरुडापातविश्लिष्टमेघना
दास्त्रबंधनः दाशरथ्योःक्षणक्लेशःस्वप्नवृत्तइवाभवत् ७६ ततोबिभेदपौलस्त्यः
शक्त्यावक्षसिलक्ष्मणं रामस्त्वनाहतोप्यासीद्विदीर्णहृदयःशुचा ७७ समा
रुतिसमानीतमहौषधिहतव्यथः लंकास्त्रीणांपुनश्चक्रेविलापाचार्यकंशरैः॥
७८ नादंसमेघनादस्यधनुश्चेंद्रायुधप्रभं मेघस्येवशरत्कालोनाकिंचि
त्पर्यशेषयत् ७९ क्लेशेनमहतींनिद्रांत्याजितंरणदुर्मदं दारावणःप्रेषया
मासयुद्धायानुजमात्मनः ८० सजघानतदादिशा कपीन्युयाहैननेकधा
विवेशानपुरींलंकांसमादायहरीश्वरं ८१ कुंभकर्णःकपींद्रेणतुल्या
वस्थःस्वसुःकृतः रुरोधरामंशृंगीवटंकच्छिन्नमनःशिलः ८२ आकारे

+अकाले बोधितो भ्राता
र·वं·स·१२ प्रियस्वप्नो वृथानुजः रामेषुभिरितीवासौ दीर्घनिद्रां प्रवेशितः ८३ इतरा
ण्यपि रक्षांसि पेतुर्वानरकोटिषु रजांसि समरोत्थानि तच्छोणितनदीष्विव
८४ निर्ययावथ पौलस्त्यः पुनर्युद्धाय मंदिरात् अरावणमरामं वा जगदद्येव
ति निश्चितः ८५ भुजमूर्धोरुबाहुल्यादेकोपि धनदानुजः ददृशे स यथापू
र्वं मातृवंश इवास्थितः ८६ रामं पदातिमालोक्य लंकेशं च वरूथिनं हरियुग्यं
रथं तस्मै प्रजिघाय पुरंदरः ८७ तमाधूतध्वजपटं व्योमगंगोर्मिवायुभिः
देवसूतभुजालंबी जैत्रमध्यास्त राघवः ८८ मातलिस्तस्य माहेंद्रमामु
मोच तनुच्छदं यत्रोत्पलदलक्लैब्यमस्त्राण्यापुः सुरद्विषां ८९ अन्योन्यदर्शना
प्राप्तविक्रमावसरं चिरात् रामरावणयोर्वैरं चरितार्थमिवाभवत् ९० ७९
जेतारं लोकपालानां स्वमुखैरर्चितेश्वरं रामस्तुलितकैलासमरातिं बहुमन्य

त ९१ तस्य स्फुरति पौलस्त्यः सीतासंगमशंसिनि निचखानाधिकक्रुद्धः शरं सव्येत
रे भुजे ९२ रावणस्यापि रामास्तो भित्वा हृदयमाशुगः विवेश भुवमाख्यातुमुरगे
भ्य इव प्रियं ९३ वचसैव तयोर्वाक्यमस्त्रमस्त्रेण निघ्नतोः अन्योन्यजयसंरंभो
ववृधे वादिनोरिव ९४ विक्रमव्यतिहारेण सामान्याभूद्द्वयोरपि जयश्रीरंतरा
वेदिर्मत्तवारणयोरिव ९५ कृतप्रतिकृतप्रीतैस्तयोर्मुक्तां सुरासुरैः परस्परश
राव्राताः पुष्पवृष्टिं न सेहिरे ९६ अयःशंकुचितां रक्षः शतघ्नीमथ शत्रवे
हृतां वैवस्वतस्येव कूटशाल्मलिमक्षिपत् ९७ राघवो रथमप्राप्तां तामा
शां च सुरद्विषः अर्द्धचंद्रमुखैर्बाणैश्चिच्छेद कदलीमिव ९८ अमोघं संदधे
चास्मै धनुष्येकधनुर्द्धरः ब्राह्ममस्त्रं प्रियाशोकशल्यनिष्कर्षणौषधं

× यंताहरेः सपदि संहतकार्मुकज्यमापृच्छ्य राघवमनुष्ठितदेवकार्यं ॥ नामांकरावणशरांकितकेतुयष्टिम् ×
× ऊर्ध्वं रथं हरिसहस्रयुजं निनाय १०३ ॥४॥

र० स० १३ ९९ स चौम्नि शतधा भिन्नं ददृशे दीप्तिमन्मुखं वपुर्महोरगस्येव
करालफणमंडलं १०० तेन मंत्रप्रयुक्तेन निमिषार्धादपातयत् रामो
८० रिपुशिरःपंक्तिमस्तातव्रणवेदनां १०१ मरुतां पश्यतां तस्य शिरांसि पतितान्यपि
मनो नातिविशश्वास पुनःसंधानशंकया १०२ अथ मदगुरुपक्षै
त र्लोकपालद्विपानामनुगतमलिवृंदैर्गंडभित्तीर्विहाय उपनतमणिबंधे मूर्ध्नि
पौलस्त्यशत्रोः सुरभि सुरविमुक्तं पुष्पवर्षं पपात १०३ रघुपतिरपि जातवे
दोविशुद्धां प्रगृह्य प्रियां प्रियसुहृदि बिभीषणे संगमय्य श्रियं वैरिणः रविसुतस ८०
हितेन तेनानुयातः ससौमित्रिर्भुजविजितविमानरत्नाधिरूढः प्रतस्थे पुरीं
१०५ इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कालिदासकृतो रावणवधो नाम द्वादशः सर्गः ॥

श्री॥ अथात्मनः शब्दगुणं गुणज्ञः पदं विमानेन विगाहमानः रत्नाकरं वीक्ष्य मिथः
स जायां रामाभिधानो हरिरित्युवाच १ वैदेहि पश्यामलयाद्विभक्तं मत्सेतुना
फेनिलमंबुराशिं छायापथेनेव शरत्प्रसन्नमाकाशमाविष्कृतचारुतारं २ गु
रोर्यियक्षोः कपिलेन मेध्ये रसातलं संक्रमिते तुरंगे तदर्थमुर्वीमवदारयद्भिः पू
र्वैः किलायं परिवर्धितो नः ३ गर्भं दधत्यर्कमरीचयोस्माद्विवृद्धिमत्राश्नुवते वसू
नि अबिंधनं ज्योतिरयं बिभर्ति ब्रह्माह्लादनं ज्योतिरजन्यनेन ४ तां ताम
वस्थां प्रतिपद्यमानं स्थितं दश व्याप्य दिशो महिम्ना विष्णोरिवास्यानवधार
णीयमीदृक्तया रूपमियत्तया वा ५ नाभिप्ररूढांबुरुहासनेन संस्तूयमा
नः प्रथमेन धात्रा अमुं युगांतोचितयोगनिद्रः संहृत्य लोकान्पुरुषोधिशेते

र.श १३ ६ पक्षच्छिदा गोत्रभिदात्तगंधाः शरण्यमेनं शतशो महीध्राः नृपाइवो
पप्लविनः परेभ्यो धर्मोत्तरं मध्यममाश्रयंते ७ रसातलादादिभवे
न पुंसा भुवः प्रयुक्तोद्वहनक्रियायाः अस्याच्छमंभः प्रलयप्रवृद्धं मुहूर्
तवक्त्राभरणं बभूव ८ मुखार्पणेषु प्रकृतिप्रगल्भाः स्वयं तरंगाधर
दानदक्षाः अनन्यसामान्यकलत्रवृत्तिः पिबत्यसौ पाययते च सिंधूः
९ ससत्वमादाय नदीमुखांभः संमीलयंतो विवृताननत्वात् अमी
शिरोभिस्तिमयः सरंध्रैरूर्ध्वं वितन्वंति जलप्रवाहान् १० मातंगनक्रैः
सहसोत्पतद्भिर्भिन्नान्द्विधा पश्य समुद्रफेनान् कपोलसंसर्पितया य
एषां व्रजंति कर्णक्षणचामरत्वं ११ वेलानिलाय प्रसृता भुजंगा महोर्मिविस्फू

र्जितनिर्विशेषाः सूर्यांशुसंपर्कसमृद्धरागैर्व्यज्यंत एते मणिभिः फणा
स्थैः १२ तवाधरस्पर्धिषु विद्रुमेषु पर्यस्तमेतत्सहसोर्मिवेगात् ऊर्ध्वांकुर
प्रोतमुखं कथंचित्क्लेशादपक्रामति शंखयूथं १३ प्रवृत्तमात्रेण पयांसि
पातुमावर्तवेगाद्भ्रमता घनेन आभाति भूयिष्ठमयं समुद्रः प्रमथ्यमानो
गिरिणेव भूयः १४ दूरादयश्चक्रनिभस्य तन्वी तमालतालीवनराजिनीला
आभाति वेला लवणांबुराशेर्धारानिबद्धेव कलंकरेखा १५ वेलानिलः केतक
रेणुभिस्ते संभावयत्याननमायताक्षि मामक्षमं मंडनकालहानेर्वेत्तीव बिंबाधर
बद्धतृष्णं १६ एते वयं सैकतभिन्नशुक्तिपर्यस्तमुक्तापटलं पयोधेः प्राप्ता
मुहूर्तेन विमानवेगात्कूलं फलावर्जितपूगमालं १७ कुरुष्व तावत्करभोरु

पश्चान्मार्गे मृगविप्रेक्षिणी दृष्टिपातं एषा विदूरीभवतः समुद्रात् सकानना निः
सरतीव भूमिः १८ क्वचित्पथा संचरते सुराणां क्वचिद्घनानां पततां क्वचिच्च
यथाविधो मे मनसोभिलाषः प्रवर्तते पश्य तथा विमानं १९ असौ महेंद्रद्वि
पदानगंधी त्रिमार्गगावीचिविमर्दशीतः आकाशवायुर्दिनयौवनोत्था
नाचामति स्वेदलवान्मुखे ते २० करेण वातायनलंबितेन स्पृष्टस्त्वया चंडि कुतूह
लिन्या आमुंचतीवाभरणं द्वितीयमुद्भिन्नविद्युद्वलयो घनस्ते २१ अमी ज
नस्थानमपोढविघ्नं मत्वा समारब्धनवोटजानि अध्यासते चीरभृतो यथास्वं
चिरोज्झितान्याश्रममंडलानि २२ सैषा स्थली यत्र विचिन्वता त्वां भ्रष्टं मया नूपुरमे
कमुर्व्यां अदृश्यत त्वच्चरणारविंदविश्लेषदुःखादिव बद्धमौनं २३ त्वं रक्षसा भीरु
यतोपनीता तं मार्गमेताः कृपया लता मे अदर्शयन्वक्तुमशक्नुवत्यः शाखाभिरावर्जि

तपल्लवाभिः २४ मृग्यश्च दर्भांकुरनिर्व्यपेक्षास्तवागतिज्ञं समबो
धयन्मां व्यापारयंत्यो दिशि दक्षिणस्यामुत्पक्ष्मराजीनि विलो
चनानि २५ एतद्गिरेर्माल्यवतः पुरस्तादाविर्भवत्यंबरलेखि शृंगं नवं प
यो यत्र घनैर्मया च त्वद्विप्रयोगाश्रु समं विसृष्टं २६ गंधश्च धाराहत
पल्वलानां कादंबमर्धोद्गतकेसरं च स्निग्धाश्च केकाः शिखिनां बभूवुर्यस्मिन्न
सह्यानि विना त्वया मे २७ पूर्वानुभूतं स्मरता च यत्र कंपोत्तरं भीरु तवोपगू
ढं गुहाविसारीण्यतिवाहितानि मया कथंचिद्घनगर्जितानि २८ आसारसि
क्तक्षितिबाष्पयोगान्मामक्षिणोद्यत्र विभिन्नकोशैः विडंब्यमाना नवकंदलैस्ते
विवाहधूमारुणलोचनश्रीः २९ उपांतवानीरवनोपगूढान्यालक्ष्यपारिप्लवसा

रसानि दूरावतीर्णा पिबतीव खेदादमूनि पंपासलिलानि दृष्टिः ३० अत्रा
वियुक्तानि रथांगनाम्नामन्योन्यदत्तोत्पलकेसराणि द्वंद्वानि दूरांतरवर्ति
नाते मया प्रिये सस्पृहमीक्षितानि ३१ इमां तटाशोकलतां च तन्वीं स्तनाभि
रामस्तबकाभिनम्रां त्वत्प्राप्तिबुद्ध्या परिरब्धुकामः सौमित्रिणा साश्रुरहं निषि
द्धः ३२ अमूर्विमानांतरलंबिनीनां श्रुत्वा स्वनं कांचनकिंकिणीनां प्रत्युद्व्रजंती
व खमुत्पतंत्यो गोदावरीसारसपंक्तयस्त्वां ३३ एषा त्वया पेलवमध्ययापि
घटांबुसंवर्धितबालचूता आनंदयत्युन्मुखकृष्णसारा दृष्टा चिरात्पंच
वटी मनो मे ३४ अत्रानुगोदं मृगयानिवृत्तस्तरंगवातेन विनीतखेदः रह
स्त्वदुत्संगनिषण्णमूर्धा स्मरामि वानीरगृहेषु सुप्तः ३५ भ्रूभेदमात्रेण पदान्मघो
नः प्रभ्रंशयां यो नहुषं चकार तस्याविलांभःपरिशुद्धिहेतोर्भौमो मुनेः स्थानप

रिग्रहोयं ३६ त्रेताग्निधूमाग्रमनिंद्यकीर्तेस्तस्येदमाक्रांतविमान
मार्गं घ्रात्वा हविर्गंधि रजोविमुक्तः समश्नुते मे लघिमानमात्मा
३७ एतन्मुनेर्मानिनि शातकर्णेः पंचाप्सरो नाम विहारवारि आ
भाति पर्यंतवनं विदूरान्मेघांतरालक्ष्यमिवेंदुबिंबं ३८ पुरा सद
र्भांकुरमात्रवृत्तिश्चरन्मृगैः सार्धमृषिर्मघोना समाधिभीतेन
किलोपनीतः पंचाप्सरोयौवनकूटबंधं ३९ तस्यायमंतर्हितसौ
धभाजः प्रसक्तसंगीतमृदंगघोषः वियद्गतः पुष्पकचंद्रशालाः
क्षणं प्रतिश्रुन्मुखराः करोति ४० हविर्भुजामेधवतां चतुर्णां

रघुवं १३ मध्वेत्यलादंतसत्रस्तत्रिः असौ तपस्यस्य परस्तपस्वी नाम्ना सुतीक्ष्ण
श्री श्चरितेन दांतः ४१ अमुं सहासप्रहितेक्षणानि व्याजार्धसंदर्शि
८४ तमेखलानि नालं विकर्तुं जनितेंद्रशंकं सुरांगनाविभ्रमचेष्टिता
नि। ४२ एषोक्षमालावलयं मृगाणां कंडूयितारं कुशसूचिलावं
सभाजने मे भुजमूर्ध्वबाहुः सव्येतरं प्राध्वमितः प्रयुंक्ते ४३ वाचंयमत्वात्प्रणतिं म
५ वृति नत्य मैषा कंपेन किंचित्प्रतिगृह्य मूर्ध्नः दृष्टिं विमानव्यवधानमुक्तां पुनः सहस्रार्चिषि सं [illegible]
प्राहि ९ अवाकृति निधत्ते ४४ अदः शरण्यं शरभंगनाम्नस्तपोवनं पावनमाहिताग्नेः चिराय संतर्प्य स ८४
मिद्भिरग्निं यो मंत्रपूतां तनुमप्यहौषीत् ४५ छायाविनीताध्वपरिश्रमेषु भूयि
ष्ठसंभाव्यफलेष्वमीषु तस्यातिथीनामधुना सपर्या स्थिता सुपुत्रेष्विव पाद

पेषु ४६ धारास्वनोद्गारिदरीमुखोसौ शृंगाग्रलग्नांबुदवप्रपंकः बध्नाति मे
बंधुरगात्रि चक्षुर्दृप्तः ककुद्मानिव चित्रकूटः ४७ एषा प्रसन्नस्तिमितप्रवाहा
सरिद्विदूरांतरभावतन्वी मंदाकिनी भाति नगोपकंठे मुक्तावली कंठगतेव भू
मेः ४८ अयं सुजातोनुगिरं तमालः प्रवालमादाय सुगंधि यस्य यवांकुरापांडुकपोल
शोभा मयावतंसः परिकल्पितस्ते ४९ अनिग्रहत्रासविनीतसत्वमपुष्पलिंगात्फलबंधि
वृक्षं वनं तपःसाधनमेतदत्रेराविष्कृतोदग्रतरप्रभावं ५० अत्राभिषेकाय तपोध
नानां सप्तर्षिहस्तोद्धृतहेमपद्मां प्रवर्तयामास किलानुसूया त्रिस्रोतसं त्र्यंबक
मौलिमालां ५१ वीरासनैर्ध्यानजुषामृषीणाममी समध्यासितवेदिमध्याः नि
वातनिष्कंपतया विभांति योगाधिरूढा इव शाखिनोपि ५२ स्वयां पुरस्तादुप

रघुवं १३ यौ सेतोयः सोयंवटः श्याम इति प्रसिद्धः राशिर्मणीनामिव गारुडानां सपद्मरागः
८५ फलितो विभाति ५३ क्वचित्प्रभालेपिभिरिंद्रनीलैर्मुक्तामयी यष्टिरिवानुविद्धा
अन्यत्र माला सितपंकजानामिंदीवरैरुत्खचितांतरेव ५४ क्वचित्खगानां खगो
प्रियमानसानां कादंबसंसर्गवतीव पंक्तिः अन्यत्र कालागुरुदत्तपत्रा भक्ति
र्भुवश्चंदनकल्पितेव ५५ क्वचित्प्रभा चांद्रमसी तमोभिश्छायावलीनैः शबली
कृतेव अन्यत्र शुभ्रा शरदभ्रलेखा रंध्रेष्विवालक्ष्यनभःप्रदेशा ५६ क्वचि
च्च कृष्णोरगभूषणेव भस्मांगरागा तनुरीश्वरस्य पश्यानवद्यांगि विभाति गं ८५
गा भिन्नप्रवाहा यमुनातरंगैः ५७ ॥ कालापकं समुद्रपत्न्योर्जलसन्निपा
ते पूतात्मनामत्र किलाभिषेकात् तत्त्वावबोधेन विनापि भूयस्तनुत्यजां ना
[illegible]
[illegible] ५८ ॥ २५

स्ति शरीरबंधः ५८ पुरं निषादाधिपतेरिदं तद्यस्मिन्मया मौलिमणिं
विहाय जटासु बद्धास्वरुदत्सुमंत्रः कैकेयि कामाः फलितास्तवेति।
... सरः
५९ पयोधरैः पुण्यजनांगनानां निर्विष्टहेमांबुजरेणु यस्याः ... वहे नि ६०
५४ कारणमाहुर्बुद्धेरिवाव्यक्तमुदाहरंति ६० जलानि या तीररुहार्कमत्यौरिक्ष्वाकुभिः पुण्यतरीकृ
तानि यज्वा ... तुरंगमेधावभृथावतीर्णैरिक्ष्वाकुभिः पुण्यतरीकृ
तानि ६१ यां सैकतोत्संगसुखोचितानां प्राज्यैः पयोभिः परिवर्धितानां सा
मान्यधात्रीमिव मानसं मे संभावयत्युत्तरकोशलानां ६२ सेयं मदीया जन
नीव तेन मान्येन राज्ञा सरयूर्वियुक्ता दूरे वसंतं शिशिरानिलैर्मां तरंगहस्तैरु
पगूहतीव ६३ कालापकं विरक्तसंध्याकपिशं पुरस्ताद्यतो रजः पार्थिव
... भरतः ससैन्यः ६४ अद्धा
श्रीमान्हनुमत्कथितप्रवृत्तिः प्रत्युद्गतो मां भरतः ससैन्यः

श्रियंपाकृतसंगराय प्रत्यर्पयिष्यत्यनघांससाधुः हत्वानिवृत्तायरणेख
राद्दींसंरक्षितांत्वामिवलक्ष्मणोमे ६५ असौपुरस्कृत्यगुरुंपदातिः पश्चादव
स्थापितवाहिनीकः वृद्धैरमात्यैः सहचीरवासामामर्घ्यपाणिर्भरतोभ्युपै
ति ६६ पित्राविसृष्टांमदपेक्षयायः श्रियंयुवाप्यंकगतामभोक्ता इयंति
वर्षाणितयासहोग्रमभ्यस्यतीवव्रतमासिधारं ६७ एतावदुक्तवति
दाशरथौतदीयामिच्छांविमानमधिदेवतयाविदित्वा ज्योतिःपथादवत
तारसविस्मयाभीरुद्वीक्षितंप्रकृतिभिर्भरतानुगाभिः ६८ तस्मात्पुरःस
रविभीषणदर्शितेन सेवाविचक्षणहरीश्वरदत्तहस्तः यानादवातरददूर
महीतलेनमार्गेणभंगिरचितस्फटिकेनरामः ६९ इक्ष्वाकुवंशगुरवेप्रय
तःप्रणम्यसभ्रातरंभरतमर्घ्यपरिग्रहांते पर्यश्रुरस्वजतमूर्धनिचोप=

जिघ्रोतद्भक्त्यपोढपितृराज्यमहाभिषेके ७० श्मश्रुप्रवृद्धिजनितानन वि
क्रियांश्च प्लक्षान्प्ररोहजटिलानिवमंत्रिवृद्धान् अन्वग्रहीत्प्रणमतः शुभदृ
ष्टिपातैर्वार्तानुयोगमधुराक्षरयाचवाचा ७१ दुःखेकबंधुरयमृक्षहरीश्वरोमे
पौलस्त्यएषसमरेषुपुरःप्रहर्ता इत्यादरेणकथितौरघुनंदनेन व्युत्क्रम्यलक्ष्मणमुभौ
भरतोववंदे ७२ सौमित्रिणातदनुसंससृजेसचैनमुत्थाप्यनम्रशिरसंभृशमालि
लिंगे रूढेंद्रजित्प्रहरणव्रणकर्कशेन क्लिश्यंनिवास्यभुजमध्यमुरस्थलेन
७३ रामाज्ञयाहरिचमूपतयस्तदानींकृत्वामनुष्यवपुरारुरुहुर्गजेंद्रान् ये
षुक्षरत्सुबहुधामदवारिधाराःशैलाधिरोहणसुखान्युपलेभिरेते ७४ सा
नुप्लवः प्रभुरपिक्षणदाचराणांभेजेरथान्दशरथप्रभवानुशिष्टः मायाविक
ल्परचितैरपियेतदीयैर्नस्यंदनैः स्तुलितकृत्रिमभक्तिशोभाः ७५ भूयस्ततो

रघुवंश १३ रघुपतिर्विलसत्ताकमध्यास्तकामगतिसावरजोविमानं दोषातनं बुधबृ
८० हस्पतियोगदृश्यस्तारापतिस्तरलविद्युदिवाभ्रवृंदं ७६ तत्रेश्वरेण जग
तां प्रलयादिवोर्वीं वर्षात्ययेन रुचमभ्रघनादिवेंदोः रामेण मैथिलसुतां
दशकंठकृच्छ्रात्प्रत्युद्धृतां धृतिमतीं भरतो ववंदे ७७ लंकेश्वरप्रणति
भंगदृढव्रतं तद्वंद्यं युगं चरणयोर्जनकात्मजायाः ज्येष्ठानुवृत्तिजटिलं च शिरोस्य
साधोरन्योन्यपावनमभूदुभयं समेत्य ७८ क्रोशार्द्धं प्रकृतिपुरःसरेण गत्वा का
कुत्स्थः स्तिमितजवेन पुष्पकेण शत्रुघ्नप्रतिविहितोपकार्यमार्यः साकेतोपव
नमुदारमध्युवास ७९ इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कालिदासकृ
तौ रामाभिगमनो नाम त्रयोदशः सर्गः श्रीसप्तकोटिमतामंत्रात्म
करमाशेअघोरकृद्रार्पणमस्तु श्री छ श्री छ श्रीः

रघु. १४ भर्तुः प्रणाशादथ शोचनीयं दशांतरं तत्र समं प्रपन्ने। अपश्यतां दाशरथी ज
नन्यौ छेदादिवोपघ्नतरोर्व्रतत्यौ ॥१॥ उभावुभाभ्यां प्रणतौ हतारी यथाक्रमं विक्रमशोभिनौ
तौ ॥ विस्पष्टमस्त्रांधतया न दृष्टौ ज्ञातौ सुतस्पर्शसुखोपलंभात् ॥२॥ आनंदजः शोकज
मश्रु बाष्पस्तयोरशीतं शिशिरो बिभेद ॥ गंगासरय्वोर्जलमुष्णतप्तं हिमाद्रिनिस्यंद इवाव
तीर्णः ॥३॥ ते पुत्रयोर्नैरृतशस्त्रमार्गानार्द्रानिवांगे सदयं स्पृशंत्यौ ॥ अपीप्सितं क्ष
त्रकुलांगनानां न वीरसूशब्दमकामयेतां ॥४॥ क्लेशावहा भर्तुरलक्षणाहं सीतेति नाम स्व
मुदीरयंती ॥ स्वर्गप्रतिष्ठस्य गुरोर्महिष्यावभक्तिभेदेन वधूर्ववंदे ॥५॥ उत्तिष्ठ वत्से ननु
सानुजोसौ वृत्तेन भर्ता शुचिना तवैव ॥ कृच्छ्रं महत्तीर्ण इति प्रियार्हां तामूचतुस्ते प्रियम
प्यमिथ्या ॥६॥ अथाभिषेकं रघुवंशकेतोः प्रारब्धमानंदजलैर्जनन्योः ॥ निर्वर्तयामा
सुरमात्यवृद्धास्तीर्थाहृतैः कांचनकुंभतोयैः ॥७॥ सरित्समुद्रान्सरसीश्च गत्वा रक्षःकपींद्रैः

रघु॰

॥रूपप्रसाधितानि॥ तस्यापतन्मूर्ध्नि जलानि जिष्णोर्विंध्यस्य मेघप्रभवा इवापः॥८॥ नृपति

८८॥ वेषाक्रियया पितृव्यः प्रेक्षणीयः स्फुततरां बभूव॥ राजेंद्रनेपथ्यविधानशोभा तस्योदि

तासीत्पुनरुक्तदोषा॥९॥ समौलरक्षोहरिभिः ससैन्यस्तूर्यस्वनानंदितपौरवर्गः॥ वि

वेश सौधोद्गतलाजवर्षामुत्तोरणामन्वयराजधानीं॥१०॥ सौमित्रिणा सावरजेन मंद

माधूतवालव्यजनो रथस्थः॥ धृतातपत्रो भरतेन साक्षादुपायसंघात इव प्रवृद्धः॥

॥११॥ युग्मं॥ प्रासादकालागुरुधूमराजिस्तस्याः पुरो वायुवशेन भिन्ना॥ वनान्निवृत्ते

न रघूत्तमेन मुक्ता स्वयं वेणिरिवाबभासे॥१२॥ श्वश्रूजनानुष्ठितचारुवेषां कर्णीरथस्थां

रघुवीरपत्नीं॥ प्रासादवातायनदृश्यबंधैः साकेतनार्योंजलिभिः प्रणेमुः॥१३॥ स्फुरत्प्र ॥८८

भामंडलमानसूयं सा बिभ्रती शाश्वतमंगरागं॥ रराज शुद्धेति पुनः स्वपुर्यै संदर्शिता

वह्निगतेव भर्त्रा॥१४॥ वेश्मानि रामः परिबर्हवंति विश्राण्य सौहार्दनिधिः सुहृ

द्भ्यः॥ बाष्पायमाणो बलिमन्निकेतमालेख्यशेषस्य पितुर्विवेश॥१५॥ कृतांजलि

स्तत्र यदंब सत्यान्नाभ्रश्यत स्वर्गफलाद्गुरुर्नः॥ तच्चिंत्यमानं सुकृतं तवेति जहारल

ज्जां भरतस्य मातुः॥१६॥ तथास सुग्रीवविभीषणादीनुपाचरत्कृत्रिमसंविधाभिः॥

संकल्पमात्रोदितसिद्धयस्ते क्रांता यथा चेतसि विस्मयेन॥१७॥ सभाजनायो

पगतान्स दिव्यान्मुनीन्पुरस्कृत्य हतस्य शत्रोः॥ शुश्राव तेभ्यः प्रभवादि वृत्तं स्ववि

क्रमगौरवमादधानं॥१८॥ प्रतिप्रयातेषु तपोधनेषु सुखादविज्ञातगतार्धमासान्॥ सी

तास्वहस्तोपहृताग्र्यपूजान्रक्षःकपींद्रान्विससर्ज रामः॥१९॥ तच्चात्मचिंतासुलभं वि

मानं हृतं सुरारेः सह जीवितेन॥ कैलासनाथोद्वहनाय भूयः पुष्पं दिवः पुष्पकमन्वमंस्त

॥२०॥ पितुर्नियोगाद्वनवासमेवं निस्तीर्य रामः प्रतिपन्नराज्यः॥ धर्मार्थकामेषु समां प्रपेदे

यथा तथैवावरजेषु वृत्तिं ॥२१॥ सर्वास्वमातृष्वपि वत्सलत्वात्स निर्विशेषप्रतिपत्तिरासी
त् ॥ षडाननापीतपयोधरासु नेता चमूनामिव कृत्तिकासु ॥२२॥ तेनार्थवांल्लोभपराङ्मु
८८ खेन तेन घ्नता विघ्नभयं क्रियावान् ॥ तेनास लोकः पितृमान्विनेत्रा तेनैव शोकापनु
देन पुत्री ॥२३॥ स पौरकार्याणि समाप्य काले रेमे विदेहाधिपतेर्दुहित्रा ॥ उपस्थितश्चा
रुवपुस्तदीयं कृत्वोपभोगोत्सुकयेव लक्ष्म्या ॥२४॥ तयोर्यथाप्रार्थितमिन्द्रियार्था
नासेदुषोः सद्मसु चित्रवत्सु ॥ प्राप्तानि दुःखान्यपि दण्डकेषु संचिन्त्यमानानि सुखान्यभू
वन् ॥२५॥ अथाधिकस्निग्धविलोचनेन मुखेन सीता शरपाण्डुरेण ॥ आनन्दयित्री परिणेतु
रासीदनक्षरव्यञ्जितदोहदेन ॥२६॥ तामङ्कमारोप्य कृशाङ्गयष्टिं वर्णान्तराक्रान्तपयोधरा
ग्रां ॥ विलज्जमानां रहसि प्रतीतः पप्रच्छ रामां रमणोऽभिलाषं ॥२७॥ सा दृष्टनीवारबलीनि ॥८९॥
हिंस्रैः संबद्धवैखानसकन्यकानि ॥ इयेष भूयः कुशवन्ति गन्तुं भागीरथीतीरतपोवना
नि ॥२८॥ तस्यै प्रतिश्रुत्य रघुप्रवीरस्तदीप्सितं पार्श्वचरानुयातः ॥ विलोकयि

ष्यन्मुदितामयोध्यां प्रासादमभ्रंलिहमारुरोह ॥२९॥ स ऋद्धापणं राजपथं स पश्यन्
विगाह्यमानां सरयूं च नौभिः ॥ विलासिभिश्चाध्युषितानि पौरैः पुरीपकण्ठोपवना
नि रेमे ॥३०॥ स किंवदन्तीं वदतां पुरोगं स्ववृत्तमुद्दिश्य विशुद्धवृत्तः ॥ सर्पाधि
राजोरुभुजोऽपसर्पं पप्रच्छ भद्रं विजितारिभद्रः ॥३१॥ निर्बन्धपृष्टः स जगाद सर्वं स्तुवं
ति पौराश्चरितं त्वदीयं ॥ अन्यत्र रक्षोभवनोषितायाः परिग्रहान्मानवदेव देव्याः ॥
॥३२॥ कलत्रनिन्दागुरुणा किलैवमभ्याहतं कीर्तिविपर्ययेण ॥ अयोघनेनाय इवा
भितप्तं वैदेहिबन्धोर्हृदयं विदद्रे ॥३३॥ किमात्मनिर्वादकथामुपेक्षे जायामदोषा
मुत संत्यजामि ॥ इत्येकपक्षाश्रयविक्लवत्वादासीत्स दोलाचलचित्तवृत्तिः ॥३४॥ नि
श्चित्य चानन्यनिवृत्ति वाच्यं त्यागेन पत्न्याः परिमार्ष्टुमैच्छत् ॥ अपि स्वदेहात्किमुतेन्द्रि
यार्थाद्यशोधनानां हि यशो गरीयः ॥३५॥ स संनिपात्यावरजान्हतौजास्तद्विक्रियादर

४अ राणां क्षेपनिर्वादअ० स्खलणः कौलीनं लोकेराचरितेर्वृत्तः

१२ ||रनि तुम्नहर्षान्॥ कौलीनमात्माश्रयमाचचक्षे तेभ्यः पुनश्चेदमुवाच वाक्यं ॥३६॥
||राजर्षिवंशस्य रविप्रसूतेरुपस्थितः पश्यत कीदृशोयं ॥मत्तः सदाचारशुचेः कलंकः
|| पयोदवातादिव दर्पणस्य॥३७॥पौरेषु सोहं बहुलीभवंतमपां तरंगेष्विव तैलबिंदुं॥सो
ढुं न तत्पूर्वमवर्णमीशे आलाननिकंस्थ्यमिव द्विपेंद्रः॥३८॥तस्यापनोदाय फलप्रवृत्ता
वुपस्थितायामपि निर्व्यपेक्षः॥त्यक्ष्यामि वैदेहसुतां पुरस्तात्समुद्रनेमिं पितुराज्ञयेव॥
||३९॥ अवैमि चैनामनघेति किंतु लोकापवादो बलवान्मतो मे॥छाया हि भूमेः शशिनो
मलत्वेनारोपिता शुद्धिमतः प्रजाभिः॥४०॥ रक्षोवधांतो न च मे प्रयासो व्यर्थः स वैर
प्रतिमोचनाय॥अमर्षणः शोणितकांक्षया किं पदा स्पृशंतं दशति द्विजिह्वः॥४१॥तदेष सर्गः ||१८||
करुणार्द्रचित्तैर्न मे भवद्भिः प्रतिषेधनीयः॥यद्यर्थिता निर्हृतवाच्यशल्यान्प्राणान्मया धार
यितुं चिरं वः॥४२॥इत्युक्तवंतं जनकात्मजायां नितांतरूक्षाभिनिवेशमीशं॥न कश्चन भ्रा

२७ पङ्क्तौ राज्ञनिर्वादो वित्तेयं वाच्य मदये ज्ञातयभाव्ये

तृषु तेषु शक्तो निषेद्धुमासीदनुमोदितुं वा॥४३॥स लक्ष्मणं लक्ष्मणपूर्वजन्मा विलोक्य
लोकत्रयगीतकीर्तिः॥सौम्येति चाभाष्य यथार्थभाषी स्थितं निदेशे पृथगादिदेश॥
॥४४॥प्रजावती दोहदशंसिनी ते तपोवनेषु स्पृहयालुरेव॥स त्वं रथी तद्व्यपदेशने
यां प्रापय्य वाल्मीकिपदं त्यजैनां॥४५॥स शुश्रुवान्मातरि भार्गवेण पितुर्नियोगात्प्र
हृतं द्विषद्वत्॥प्रत्यग्रहीदग्रजशासनं तदाज्ञा गुरूणां ह्यविचारणीया॥४६॥क्षेपकः
भागीरथीतीरतपोवनानि कुतूहलं पूरयितुं प्रवृत्तः॥त्वदीय कांतो भवती
दिदेश गंगातटतापसनिवासः ससीतां॥४६॥अथानुकूलश्रवणप्रतीतामत्रस्नु
भिर्युक्तधुरं तुरंगैः॥रथं सुमंत्रप्रतिपन्नरश्मिमारोप्य वैदेहसुतां प्रतस्थे ५
॥४७॥सा नीयमाना रुचिरान्प्रदेशान्प्रियंकरो मे प्रिय इत्यनंदत्॥नाबुद्ध

॥ कल्पद्रुमतां विहाय जातं तमात्मन्यसिपत्रवृक्षम् ॥४८॥ जुगोप तस्याः पथि लक्ष्म
णो यत्सव्येतरेण स्फुरता तदक्ष्णा ॥ आख्यातमस्यै गुरुभावि दुःखमसंतत
लुप्तप्रियदर्शनेन ॥४९॥ सा दुर्निमित्तोपगमाद्विषादात्सद्यःपरिम्लानमुखा
रविंदा ॥ राज्ञः शिवं सावरजस्य भूयादित्याशशंसे करणैरबाह्यैः ॥५०॥ गु
रोर्निदेशाद्दयितां वनांते साध्वीं सुमित्रातनयो विहास्यन् ॥ अवार्यतेवो
त्थितवीचिहस्तैर्जह्नोर्दुहित्रा स्थितया पुरस्तात् ॥५१॥ रथात्स यंत्रा निगृही
तवाहात्तां भ्रातृजायां पुलिनेऽवतार्य ॥ गंगां निषादाहृतनौविशेषस्तता ॥१२॥
र संधामिव सत्यसंधः ॥५२॥ अथ व्यवस्थापितवाक्कथंचित्सौमित्रिरंतर्ग
तबाष्पकंठः ॥ औत्पातिको मेघ इवाश्मवर्षं महीपतेः शासनमुज्जगार ॥

ततोऽभिषंगानिलविप्रविद्धा प्रभ्रश्यमानाभरणप्रसूना ॥ स्वमूर्तिलाभप्रकृतिं धरित्रीं
लतेव सीता सहसा जगाम ॥५४॥ इक्ष्वाकुवंशप्रभवः कथं त्वां त्यजेदकस्मात्पत्य
तिरार्यवृत्तः ॥ इति क्षितिः संशयितेव तस्यै ददौ प्रवेशं जननी न तावत् ॥५५॥ सा लुप्तसं
ज्ञा न विवेद दुःखं प्रत्यागतासुः समतप्यतांतः ॥ तस्याः सुमित्रात्मजयत्नलब्धो मोहाद
भूत्कष्टतरः प्रबोधः ॥५६॥ न चावदद्भर्तुरवर्णमार्या निराकरिष्णोर्वृजिनादृतेऽपि ॥ आत्मा
नमेव स्थिरदुःखभाजं पुनः पुनर्दुष्कृतिनं निनिंद ॥५७॥ आश्वास्य रामावरजः स सीता
माख्यातवाल्मीकिनिकेतमार्गः ॥ निघ्नस्य मे भर्तृनिदेशरौक्ष्यं देवि क्षमस्वेति बभूव नम्रः
॥५८॥ सीता तमुत्थाप्य जगाद वाक्यं प्रीतास्मि ते सौम्य चिराय जीव ॥ बिडौजसा विष्णुरिवा
ग्रजेन भ्रात्रा यदित्थं परवानसि त्वं ॥५९॥ श्वश्रूजनं सर्वमनुक्रमेण विज्ञापय प्रापितमत्प्र
णामः ॥ प्रजानिषेकं मयि वर्तमानं सूनोरनुध्यायत चेतसेति ॥६०॥ वाच्यस्त्वया मद्वचना

त्स राजा वन्हौ विशुद्धामपि यत्समक्षं ॥ मां लोकवादश्रवणादहासीः श्रुतस्य किं तत्सदृशं कुल
स्य ॥६१॥ कल्याणबुद्धेरथवा तवायं न कामचारो मयि शंकनीयः ॥ ममैव जन्मांतरपातकानां
विपाकविस्फूर्जथुरप्रसह्यः ॥६२॥ उपस्थितां पूर्वमपास्य लक्ष्मीं वनं मया सार्द्धमसि प्रपन्नः
॥ तदास्पदं प्राप्य तयातिरोषात्सोढास्मि न त्वद्भवने वसंती ॥६३॥ निशाचरोपप्लुतभर्तृका
णां तपस्विनीनां भवतः प्रसादात् ॥ भूत्वा शरण्या शरणार्थमन्यं कथं प्रपत्स्ये त्वयि
दीप्यमाने ॥६४॥ किं वा तवात्यंतवियोगमोघे कुर्यामुपेक्षां हतजीवितेस्मिन् ॥ स्याद्रक्षणीयं
यदि मे न तेजस्त्वदीयमंतर्गतमंतरायः ॥६५॥ साहं तपः सूर्यनिबद्धदृष्टिरूर्ध्वं प्रसूते
श्चरितुं यतिष्ये ॥ भूयो यथा मे जननांतरेपि त्वमेव भर्ता न च विप्रयोगः ॥६६॥ नृपस्य वर्णा
श्रमपालनं यत्स एव धर्मो मनुना प्रणीतः ॥ निर्वासिताप्येवमतस्त्वयाहं तपस्विसामान्यमवे ॥९२॥
क्षणीया ॥६७॥ तथेति तस्याः प्रतिगृह्य वाचं रामानुजे दृष्टिपथं व्यतीते ॥ सा मुक्तकंठं
व्यसनातिभाराच्चक्रंद विग्ना कुररीव भूयः ॥६८॥ नृत्यं मयूराः कुसुमानि वृक्षा दर्भा

नुपात्तान्विजहुर्हरिण्यः ॥ तस्याः प्रपन्ने समदुःखभावमत्यंतमासीद्रुदितं वनेपि ॥६९॥
॥ तामभ्यगच्छद्रुदितानुसारी कविः कुशेध्माहरणाय यातः ॥ निषादविद्धांडजदर्शनोत्थः
श्लोकत्वमापद्यत यस्य शोकः ॥७०॥ तमश्रु नेत्रावरणं प्रमृज्य सीता विलापाद्विरता ववंदे
॥ तस्यै मुनिर्दोहदलिंगदर्शी दाश्वान्सुपुत्राशिषमित्युवाच ॥७१॥ जाने विसृष्टां प्रणिधान
तस्त्वां मिथ्यापवादक्षुभितेन भर्त्रा ॥ तन्मा व्यथिष्ठा विषयांतरस्थं प्राप्तासि वैदेहि पितुर्निके
तं ॥७२॥ उत्खातलोकत्रयकंटकेपि सत्यप्रतिज्ञेप्यविकत्थनेपि ॥ त्वां प्रत्यकस्मात्कलुषप्रवृ
त्तावस्त्येव मन्युर्भरताग्रजे मे ॥७३॥ तवोरुकीर्तिः श्वशुरः सखा मे सतां भवोच्छेदकरः
पिता ते ॥ धुरि स्थिता त्वं पतिदेवतानां किं तन्न येनासि ममानुकंप्या ॥७४॥ तपस्विसंसर्ग
विनीतसत्त्वे तपोवने वीतभया वसास्मिन् ॥ इतो भविष्यत्यनघप्रसूतेरपत्यसंस्कार
मयो विधिस्ते ॥७५॥ अशून्यतीरां मुनिसंनिवेशैस्तमोपहंत्रीं तमसां विगाह्य ॥ तत्सै

कृतोत्संगबलिक्रियाभिः तसंपत्स्यते ते मनसः प्रसादः ॥७६॥ पुष्पं फलं चार्तव
माहरंत्यो बीजं च बालेयमकृष्टरोहि ॥ विनोदयिष्यंति नवाभिषंगामुदारवाचो मुनि
कन्यकास्त्वां ॥७७॥ पयोघटैराश्रमबालवृक्षान् संवर्धयंती स्वबलानुरूपैः ॥ असंशयं
प्राक्तनयोपपत्तेः स्तनंधयप्रीतिमवाप्स्यसि त्वं ॥७८॥ अनुग्रहप्रत्यभिनंदिनीं तां
वाल्मीकिरादाय दयार्द्रचेताः ॥ सायंमृगाध्यासितवेदिपार्श्वं स्वमाश्रमं शांतिमृगं
जगाम ॥७९॥ तामर्पयामास सशोकदीनां तदागमप्रीतिषु तापसीषु ॥ निर्विष्टसा
रां पितृभिर्हिमांशोरंत्यां कलां दर्श इवौषधीषु ॥८०॥ ता इंगुदीस्नेहकृतप्र
दीपमास्तीर्णमेध्याजिनतल्पमंतः ॥ तस्यै सपर्यानुपदं दिनांते निवासहेतोरुट
जं वितेनुः ॥८१॥ तत्राभिषेकप्रयता वसंती प्रयुक्तपूजाविधिनातिथिभ्यः ॥ वन्येन

सा वल्कलिनी शरीरं पत्युः प्रजासंततये बभार ॥८२॥ अपि प्रभुः सानुशयोधुना स्या
दित्युत्सुकः शक्रजितोपि हंता ॥ शशंस सीतापरिदेवनांतमनुष्ठितं शासनमग्र
जाय ॥८३॥ बभूव रामः सहसा सबाष्पस्तुषारवर्षीव सहस्यचंद्रः ॥ कौलीन
भीतेन गृहान्निरस्ता न तेन वैदेहसुता मनस्तः ॥८४॥ निगृह्य शोकं स्वयमेव धीमा
न्वर्णाश्रमावेक्षणजागरूकः ॥ स भ्रातृसाधारणभोगमृद्धं राज्यं रजोरिक्तम
नाः शशास ॥८५॥ तस्यैकभार्यापरिवादभीरोः साध्वीमपि त्यक्तवतो नृपस्य ॥
वक्षस्यसंघट्टसुखं वसंती रेजे सपत्नीरहितेव लक्ष्मीः ॥८६॥ सीतां हित्वा दशमु
खरिपुर्नोपयेमे यदन्यां तस्या एव प्रतिकृतिसखो यत्क्रतूनाजहार ॥ वृत्तांतेन
श्रवणविषयप्रापिणा तेन भर्तुः सा दुर्वारं कथमपि परित्यागदुःखं विषेहे ॥८७॥
॥ इति रघुवंशे सीतापरित्यागो नाम चतुर्दशः सर्गः ॥१४॥

र॰ स॰१५ श्रीगणेशाय नमः ॥ कृतसीतापरित्यागः स रत्नाकरमेखलां ॥ बुभुजे पृथिवीपा
लः पृथिवीमेव केवलां ॥१॥ लवणेन विलुप्तेज्यास्तामिस्रेण तमभ्ययुः ॥ मुनयो
यमुनाभाजः शरण्यं शरणार्थिनः ॥२॥ अवेक्ष्य ते तस्मिन्न प्रजह्रुः स्वतेजसा
॥ त्राणाभावे हि शापास्त्राः कुर्वंति तपसो व्ययं ॥३॥ प्रतिशुश्राव काकुत्स्थ
स्तेभ्यो विघ्नप्रतिक्रियां ॥ धर्मसंरक्षणायैव प्रवृत्तिर्भुवि शार्ङ्गिणः ॥४॥ ते र
मायवधोपायमाचख्युर्विबुधद्विषः ॥ दुर्जयो लवणः शूली विशूलः प्रार्थ १
तामिति ॥५॥ आदिदेशाथ शत्रुघ्नं तेषां क्षेमाय राघवः ॥ करिष्यन्निव नामा
स्य यथार्थमरिनिग्रहात् ॥६॥ यः कश्चन रघूणां हि परमेकः परंतपः ॥ अप

वादइवोत्सर्गं व्यावर्तयितुमीश्वरः ॥७॥ अग्रजेन प्रयुक्ताशीस्ततो दा
शरथी रथी ॥ ययौ वनस्थलीः पश्यन् पुष्पिताः सुरभीरभीः ॥८॥ रामादेशा
दनुगता सेना तस्यार्थसिद्धये ॥ पश्चादध्ययनार्थस्य धातोरधिरिवाभ
वत् ॥९॥ आदिष्टवर्त्मा मुनिभिः स गच्छंस्तपतां वरः ॥ विरराज रथप्रष्ठै प्र
र्वालखिल्यैरिवांशुमान् ॥१०॥ तस्य मार्गवशादेका बभूव वसतिर्यतः ॥ रथ
स्वनोत्कण्ठमृगे वाल्मीकीये तपोवने ॥११॥ तमृषिः पूजयामास कुमारं
क्लान्तवाहनं ॥ तपःप्रभावसिद्धाभिर्विशेषप्रतिपत्तिभिः ॥१२॥ तस्यामे
वास्य यामिन्यां अंतर्वत्नी प्रजावती ॥ सुतावसूत संपन्ना कोशदंडाविव

र० स०१५॥ द्धितिः॥१२॥ अस्लंतानश्रवणाः क्रूराः सौम्य सौमित्रिः सौमनस्यवान् प्रांजलि
र्विनिमामं त्व्यघ्नात्र्युक्तरथोययौ १४ स च प्राप मधूपघ्नं कुंभीनस्याश्च कुक्षि
॥१५॥ जः वनात्करमिवादाय सत्वराशिमुपस्थितः १५ धूमधूम्रो वसागंधी ज्वा
लाबभ्रुशिरोरुहः क्रव्याद्गणपरीवारश्चिताग्निरिव जंगमः १६ अपशूलं तमासा
द्य लवणं लक्ष्मणानुजः रुरोध संमुखीनो हि जयो रंध्रप्रहारिणां १७ नाति
पर्याप्तमालक्ष्य मत्कुक्षेरद्यभोजनं दिष्ट्या त्वमसि मे धात्रा भीतेनैवोपपादितः
१८ इति संतर्ज्य शत्रुघ्नं राक्षसस्तज्जिघांसया प्रांशुमुत्पाटयामास मुस्तास्तं
बमिव द्रुमं १९ सौमित्रेर्निशितैर्बाणैरंतरा शकलीकृतः॥ गात्रं पुष्परजः ॥१५॥
प्राप न शाखी नैर्ऋतेरितः २० विनाशात्तस्य वृक्षस्य रक्षस्तस्मै महोपलं

प्रजिघाय कृतांतस्य मुष्टिं पृथगिव स्थितं ॥२१॥ ऐंद्रमस्त्रमुपादाय शत्रुघ्नेन स्फु
ताडितः ॥ सिकतात्वादपि परां प्रपेदे परमाणुतां ॥२२॥ तमुपाद्रवदुद्यम्य दक्षि
णं दोर्निशाचरः ॥ एकताल इवोत्पातपवनप्रेरितो गिरिः ॥२३॥ कार्ष्णेन पत्रिणा
शत्रोः स भिन्नहृदयः पतन् ॥ आनिनाय भुवः कंपं जहाराश्रमवासिनां ॥२४
॥ वयसां पंक्तयः पेतुर्हतस्योपरि रक्षसः ॥ तत्प्रतिद्वंद्विनो मूर्ध्नि दिव्याः कुसुमवृ
ष्टयः ॥२५॥ स हत्वा लवणं वीरस्तदा मेने महौजसः ॥ भ्रातुः सोदर्यमात्मानमिंद्रजिद्व
धशोभिनः ॥२६॥ तस्य संस्तूयमानस्य चरितार्थैस्तपस्विभिः ॥ शुशुभे विक्रमोदयं
व्रीडयावनतं शिरः ॥२७॥ उपकूलं स कालिंद्याः पुरीं पौरुषभूषणः ॥ निर्ममे निर्ममो
र्थेषु मथुरां मधुराकृतिः ॥२८॥ यासौराज्यः प्रकाशाभिः बभौ पौरविभूतिभिः ॥ स्वर्गाभि

॥र॰ स॰१५॥ यं दविमनंकू सेवोपनिवेशिता ॥२९॥ तत्रसोधिगतः पश्यन्यमुनां चक्रवाकिनीं ॥ हेमभ

॥९६॥ क्तिमतींभूमेः प्रवेणीमिवपिप्रिये ॥३०॥ सखादशरथस्यापि जनकस्यच मंत्रकृत् ॥

संचस्कारोभयप्रीत्या मैथिलेयौयथाविधि ॥३१॥ सतौकुशलवोन्मृष्टगर्भक्लेदौ त

दाख्यया ॥ कविःकुशलवावेव चकारकिलनामतः ॥३२॥ सांगं चवेदमध्याप्य किंचिदुत्क्रां ॥श्री॥

तशैशवौ ॥ स्वकृतिंगापयामास कविप्रथमपद्धतिं ॥३३॥ इतरेपिरघोर्वंश्यास्त्रयस्त्रे ॥९६॥

ताग्नितेजसः ॥ तद्योगात्पतिवत्नीषु पत्नीष्वासन्द्विसूनवः ॥३४॥ रामस्यमधुरं वृत्तं

गायंतौमातुरग्रतः ॥ तद्वियोगव्यथां किंचिच्छिथिलीचक्रतुः ॥९६॥

सुतौ ॥३५॥ शत्रुघातिनि शत्रुघ्नः सुबाहौच बहुश्रुते ॥ मधुराविदिशेसू

नोर्निदधेपूर्वजोत्सुकः ३५ भूयस्तपोव्ययोमाभूद्वाल्मीकेरितिसोत्यगात् मैथिली

तनयोद्गीतनिष्पंदमृगमाश्रमं ३६ वशीविवेशचायोध्यांरथ्यासंस्कारशोभि

नी लवणस्यवधात्पौरैरतिगौरवमीक्षितः ३७ सददर्शसभामध्येसभा

सद्भिरुपस्थितं रामंसीतापरित्यागादसामान्यपतिंभुवः ३८ तमभ्यनंद

त्प्रणतंलवणांतकमग्रजः कालनेमिवधात्प्रीतस्तुराषाडिवशार्ङ्गिणं ३९

सपृष्टःसर्वतोवार्त्तमाख्यद्राज्ञेनसंततिं प्रत्यर्पयिष्यतःकालेकवे

राद्यस्यशासनात् ४० अथकश्चिन्मृतंविप्रःपुत्रमप्राप्तयौवनं अवता

र्यंकशय्यास्थं द्वारिचक्रंदभूपतेः ४१ शोचनीयासिवसुधेयात्वंदशर

थाच्युताता रामहस्तमनुप्राप्यकष्टात्कष्टतरंगता ४२ श्रुत्वातस्यशु

र०स०१५ चीहेतुं गोप्ता जिज्ञासया राघवः नह्यकालभवो मृत्युरिक्ष्वाकुपदमस्पृशत्
९७ ४३ स मुहूर्तं सहस्वेति द्विजमाश्वास्य दुःखितं यानं सस्मार कौबेरं वै
वस्वतजिगीषया ४४ आत्तशस्त्रस्तदध्यास्य प्रस्थितः स रघूद्वहः उच्चचार
पुरस्तस्य गूढरूपा सरस्वती ४५ राजन्प्रजासु ते कश्चिदपचारः प्रवर्तते त
मन्विष्य प्रशमयेर्भविता सि ततः कृती ४६ इत्याप्तवचनाद्रामो विनेष्यन्वर्णवि
क्रियां दिशः पपात पत्रेण वेगनिष्कंपकेतुना ४७ अथ धूमाभिताम्राक्षं वृ ॥श्री॥
क्षशाखावलंबिनं ददर्श कंचिदैक्ष्वाकस्तपस्यंतमधोमुखं ४८ पृष्टनामा ९७
न्वयो राज्ञा स किलाचष्ट धूमपः आत्मानं शंबुकं नाम शूद्रं सुरपदार्थिनं ४९
तपस्यनधिकारित्वात्प्रजानां तमघावहं शीर्षच्छेद्यं परिच्छिद्य नियंता शस्त्रमाददे ५०

स तद्वक्त्रं हिमक्लिष्टकिंजल्कमिव पंकजं ज्योतिःकणाहतश्मश्रु कंठनालादपातयत् ५१
कृतदंडः स्वयं राज्ञा लेभे शूद्रः सतां गतिं तपसा दुश्चरेणापि न स्वमार्गविलंघिना ५२ र
घुनाथोप्यगस्त्येन मार्गसंदर्शितात्मना महौजसा संयुयुजे शरत्काल इवेंदुना ५३ कुं
भयोनिरलंकारं तस्मै दिव्यपरिग्रहं ददौ दत्तं समुद्रेण पीतेनेवात्मनिष्क्रयं ५४ तं
दधन्मैथिलीकंठनिर्व्यापारेण बाहुना पश्चान्निववृते रामः प्राक्परासुर्द्विजात्मजः ५५
तस्य पूर्वोदितां निंदां द्विजपुत्रः समागतः स्तुत्या निवर्तयामास त्रातुर्वैवस्वतादपि ५६
तमध्वराय मुक्ताश्वं रक्षःकपिनरेश्वराः मेघाः सस्यमिवांभोभिरभ्यवर्षन्नुपायनैः
५७ दिग्भ्यो निमंत्रिताश्चैनमभिजग्मुर्महर्षयः न भौमान्येव धिष्ण्यानि हित्वा ज्यो
तिर्मयान्यपि ५८ उपशल्यनिविष्टैस्तैश्चतुर्द्वारमुखी बभौ अयोध्या सृष्टलोकेव

र० स० १५ काकुत्स्थः सन्निपत्य सपौरौकसः कविमाह्वाययामास प्रस्तुतप्रतिपत्तये ७४ स्वरसं
९९ स्कारवत्येव पुत्राभ्यामथ सीतया ऋचेवोदर्चिषं सूर्यं रामं मुनिरुपस्थितः ७५ काषाय
परिवीतेन स्वपदार्पितचक्षुषा अन्वमीयत शुद्धेति शांतेन वपुषैव सा ७६ जनास्त
दालोकपथात्प्रतिसंहृतचक्षुषः सर्वेप्यवाङ्मुखस्तस्थुः फलिता इव शालयः ७७
तां दृष्टिविषये भर्तुर्मुनिरास्थितविष्टरः कुरु निःसंशयं वत्से स्ववृत्ते लोकमित्यशात् ७८ अ
थ वाल्मीकिशिष्येण पुण्यमावर्जितं पयः आचम्योदीरयामास सीता सत्यां सरस्वतीं ७९ वाङ्मनः
कर्मभिः पत्यौ व्यभिचारो यथा न मे तथा विश्वंभरे देवि मामंतर्धातुमर्हसि ८० एवमु
क्ते तया साध्व्या रंध्रात्सद्योभवाद्भुवः शातह्रदमिव ज्योतिः प्रभामंडलमुद्ययौ ८१ त ९९
त्र नागफणोत्क्षिप्तसिंहासननिषेदुषी समुद्रवसना साक्षात्प्रादुरासीद्वसुंधरा

कुर्वे
स्यात्तं भर्तृप्रणिहिते सद्य विन्यस्त वस समाहितेविश्वः
ताळम
८२ सा सीतामंकमारोप्य भर्तृप्रणिहितेक्षणां मामेति व्याहरत्येव तस्मिन्पाताळमभ्यगात्
भ्यगात् ८३ धरायां तस्य संरंभं सीताप्रत्यर्पणैषिणः गुरुर्विधिबलापेक्षी शमया
मास धन्विनः ८४ ऋषीन्विसृज्य यज्ञांते सुहृदश्च पुरस्कृतान् रामः सीतागतं स्ने
हं निदधे तदपत्ययोः ८५ युधाजितस्य संदेशात्स देशं सिंधुनामकं ददौ द
त्तप्रभावाय भरताय दृढव्रतः ८६ भरतस्तत्र गंधर्वान्युधि निर्जित्य केवलं आतो
द्यं ग्राहयामास समत्याजयदायुधं ८७ स तक्षपुष्कलौ पुत्रौ राजधान्योस्तदाख्ययोः
अभिषिच्याभिषेकार्हौ रामांतिकमगात्पुनः ८८ अंगदं चित्रकेतुं च लक्ष्मणोप्यात्म
संभवौ शासनाद्रघुनाथस्य चक्रे कारापथेश्वरौ ८९ इत्यारोपितपुत्रास्ते जन
नीनां जनेश्वराः भर्तृलोकप्रसन्नानां निवापान्विदधुः क्रमात् ९० उपेत्य मुनि

रु॰ स॰ १५ वेषायकालःप्रोवाचराघवं रहःसंवादिनौपश्येदावांयस्तंत्यजेरिति ९१ तथेतिप्र
१०० तिपन्नायविवृतात्मानृपायसः आचख्यौदिविमध्यास्यशासनात्परमेष्ठिनः ९२
विद्वानपितयोर्द्वास्थः समयंलक्ष्मणोऽभिनत् भीतोदुर्वाससःशापाद्रामसंदर्शना
र्थिनः ९३ गच्छलक्ष्मणशीघ्रंत्वंमाभूद्धर्मविपर्ययः परित्यागोवधोवापिसाधूना
मुभयंसमं ९४ सगत्वाशरयूतीरंदेहत्यागेनयोगवित् चकारावितथांभ्रातुःप्रति
तांपूर्वजन्मनः ९५ तस्मिन्नात्मचतुर्भागेप्राङ्नाकमधितस्थुषि राघवःशिथिलंत
स्थौभुविधर्मस्त्रिपादिव ९६ सन्निवेश्यकुशावत्यांरिपुनागांकुशंकुशं अवं १००
त्यांसतांसूक्तैर्जनिताश्रुलवंलवं ९७ उदक्प्रतस्थेस्थिरधीःसानुजोऽग्निपुरःसरः
ः अन्वितःपतिवात्सल्याद्गृहवर्जमयोध्यया ९८ युग्मं जगृहुस्तस्यचित्तज्ञाः

पदवींहरिराक्षसाः कदम्बमुकुलस्थूलैरभिवृष्टांप्रजाश्रुभिः ९९ उपस्थितविमानेन
तेनभक्तानुकंपिना चक्रेत्रिदिवनिःश्रेणिःशरयूतीर्थयायिनां १०० यद्गोप्रतरक
ल्पोऽभूत्संमर्दस्तत्रमज्जतां अतस्तदाख्ययातीर्थंपावनंभुविपप्रथे १०१ सविभु
र्विबुधांशेषुप्रतिपन्नात्ममूर्तिषु त्रिदशीभूतपौराणांस्वर्गांतरमकल्पयत् १०२ नि
र्वर्त्यैवंदशमुखशिरश्छेदकार्यंसुराणां विष्वक्सेनःस्वतनुमविशत्सर्वलोकप्रति
ष्ठां लंकानाथंपवनतनयंचोभयंस्थापयित्वा कीर्तिस्तम्भद्वयमिवगिरौदक्षिणे
चोत्तरे च १०३ ॥ इतिश्रीरघुवंशेमहाकाव्येकालिदासकृतौस्वर्गाधिरो
हणंनामपंचदशःसर्गः १५ श्रीः ॥ अथेतरेसप्तरघुप्रवीराज्येष्ठंपुरो
जन्मतयागुणैश्च चक्रुःकुशंरत्नविशेषभाजंसौभ्रात्रमेषांहिकुलानुसारि १

रघु०स०१६ ते सेतुवार्तागजबंधमुख्यैरभ्युछ्रिताः कर्मभिरप्यवंध्यैः अन्योन्यदेशप्रविभाग
१०१ सीमां वेलां समुद्रा इव न व्यतीयुः २ चतुर्भुजांशप्रभवः स तेषां दानप्रवृत्तेरनुपा
रतानां सुरद्विपानामिव सामयोनिर्भिन्नोष्टधा विप्रससार वंशः ३ अ
थार्द्धरात्रे स्तिमितप्रदीपे शय्यागृहे सुप्तजने प्रबुद्धः कुशः प्रवासस्थकलत्रवेषा
मदृष्टपूर्वां वनितामपश्यत् ४ सा साधुसाधारणपार्थिवर्द्धेः स्थित्वा पुरस्ता
त्पुरुहूतभासः जेतुः परेषां जयशब्दपूर्वं तस्यांजलिं बंधुमतो बबंध ५ अथा
नपोढार्गलमप्यगारं छायामिवादर्शतलं प्रविष्टां सविस्मयो दाशरथेस्तनूजः १०१
प्रोवाच पूर्वार्द्धविसृष्टतल्पः ६ लब्धांतरा सावरणेपि गेहे योगप्रभावो न च लक्ष्य
ते ते बिभर्षि चाकारमनिर्वृतानां मृणालिनी हैममिवोपरागं ७ का त्वं शुभे

कस्य परिग्रहो वा किं वा मदभ्यागमकारणं ते आचक्ष्व मत्वा रघूणां मनः परस्त्री
विमुखप्रवृत्ति ८ तमब्रवीत्सा गुरुणानवद्या या नीतपौरा ×वशिनां× स्वपदोन्मुखे
न तस्याः पुरः संप्रति वीतनाथां जानीहि राजन्नधिदेवतां मां ९ वस्वौकसाराम
भिभूय साहं सौजन्यबद्धोत्सवया विभूत्या समग्रशक्तौ त्वयि सूर्यवंश्ये सति प्रपन्ना
करुणामवस्थां १० विशीर्णतल्पाट्टशतो निवेशः पर्यस्तशालः प्रभुणा विना मे वि
डंबयत्यस्तनिमग्नसूर्यं दिनांतमुग्रानिलभिन्नमेघं ११ निशासु भास्वत्कल
नूपुराणां यः संचरोभूदभिसारिकाणां नदन्मुखोल्काविचितामिषाभिः स वा
ह्यते राजपथः शिवाभिः १२ आस्फालितं यत्प्रमदाकराग्रैर्मृदंगधीरध्वनिमन्व
गच्छत् वन्यैरिदानीं महिषैस्तदंभः शृंगाहतं क्रोशति दीर्घिकाणां १३ वृक्षेशय्या

र.स.१६ थायष्टिनिवासभंगान्मृदंगशब्दापगमादलास्याः प्राप्तादवोल्काहतशेषबर्हाः क्री
डामयूरा वनबर्हिणत्वं १४ सोपानमार्गेषु च येषु रामा निक्षिप्तवंत्यश्चरणान्सरागा
१०२ न् सद्योहतन्यंकुभिरस्रदिग्धं व्याघ्रैः पदं तेषु निधीयते मे १५ चित्रद्विपाः पद्म
वनावतीर्णाः करेणुभिर्दत्तमृणालभंगाः नखांकुशाघातविभिन्नकुंभाः संर
ब्धसिंहप्रहृतं वहंति १६ स्तंभेषु योषित्प्रतियातनानामुत्क्रांतवर्णक्रमधूस
राणां स्तनोत्तरीयाणि भवंति संगान्निर्मोकपट्टाः फणिभिर्विमुक्ताः १७ का
लांतरश्यामसुधेषु नक्तमितस्ततो रूढतृणांकुरेषु त एव मुक्तागुणशु
द्धयोपि हर्म्येषु मूर्छंति न चंद्रपादाः १८ आवर्ज्य शाखाः सदयं च यासां पुष्पाण्युपा १०२
त्तानि विलासिनीभिः वन्यैः पुलिंदैरिव वानरैस्ताः क्लिश्यंत उद्यानलता मदीयाः १९

रात्रावनाविष्कृतदीपभासः कांतामुखश्रीवियुता दिवापि तिरस्क्रियंते कृमितंतु
जालैर्विच्छिन्नधूमप्रसरा गवाक्षाः २० बलिक्रियावर्जितसैकतानि स्नानीयसंस
र्गमनाप्नुवंति उपांतवानीरगृहाणि दृष्ट्वा शून्यानि दूये सरयूजलानि २१ तदर्ह १०३
सीमां वसतिं विसृज्य मामभ्युपेतुं कुलराजधानीं हित्वा तनुं कारणमानुषीं तां य
था गुरुस्ते परमात्ममूर्तिं २२ तथेति तस्याः प्रणयं प्रतीतः प्रत्यग्रहीत्प्राग्रहरो र
घूणां पूरप्यभिव्यक्तमुखप्रसादा शरीरबंधेन तिरोबभूव २३ तदद्भुतं संस
दि रात्रिवृत्तं प्रातर्द्विजेभ्यो नृपतिः शशंस श्रुत्वा त एनं कुलराजधान्या साक्षा
त्पतित्वे वृतमभ्यनंदन् २४ कुशावतीं श्रोत्रियसात्स कृत्वा यात्रानुकूलेऽहनि
सावरोधः अनुद्रुतो वायुरिवाभ्रवृंदैः सैन्यैरयोध्याभिमुखः प्रतस्थे २५
साकेतमालोपवना बृहद्भिर्विहारशैलानुगतेव नागैः सेना रथोदारगृहा

२०स०१६ याणे तस्याभवज्जंगमराजधानी २६ तेनातपत्रामलमंडलेन प्रस्थापितः पू
र्वनिवासभूमिं बभौबलौघः शशिनोदितेन वेलामुदन्वानिव नीयमानः २७
१०३ तस्य प्रयातस्य वरूथिनीनां पीडामपर्याप्तवतीव सोढुं वसुंधराविष्णु
पदं द्वितीयमध्यारुरोहेव रजश्छलेन २८ उद्यच्छमाना गमनाय पश्चा
पुरो निवेशे पथि च व्रजंती सा यत्र सेना ददृशे नृपस्य तत्रैव सामग्र्यम
तिं चकार २९ तस्य द्विपानां मदवारिसेकात्खुराभिघाताच्च तुरंगमा
णां रेणुः प्रपेदे पथि पंकभावं पंकोपि रेणुत्वमियाय नेतुः ३० मार्गै १०३
षिणी सा कटकांतरेषु विंध्यस्य सेना बहुधा विभिन्ना चकार रेवे
व महाविरावा बद्धप्रतिश्रुंति गुहामुखानि ३१ स धातुभेदारुण

याननेमिः प्रभुः प्रयाणध्वनिमिश्रतूर्यः व्यलंघयद्विंध्यमुपायना
नि पश्यन्पुलिंदैरुपपादितानि ३२ तीर्थे तदीये गजसेतुबंधा
त्प्रतीपगामुत्तरतोस्य गंगां अयत्नबालव्यजनीबभूवुर्हंसा न
भोलंघनलोलपक्षाः ३३ स पूर्वजानां कपिलेन रोषाद्भस्मावशे
षीकृतविग्रहाणां सुरालयप्राप्तिनिमित्तमंभस्त्रैस्रोतसं नौ
लुलितं ववंदे ३४ इत्यध्वनः कैश्चिदहोभिरंते तीरं समासाद्य कु
शः सरय्वाः वेदिप्रतिष्ठान्वितताध्वराणां यूपानपश्यच्छतशो रघूणां ३५
आधूय शाखाः कुसुमद्रुमाणां स्पृष्ट्वा च शीतान्सरयूतरंगान् तं क्लांतसैन्यं कुलराज
धान्याः प्रत्युज्जगामोपवनांतवायुः ३६ अथोपशल्ये रिपुमग्नशल्यस्तस्याः पुरः

र॰श॰स॰१६ पोरसखःसराजा कुलध्वजस्तानिचलध्वजानिनिवेशयामासबलीबलानि ३७ तां
१०४ शिल्पसंघाःप्रभुणानियुक्तास्तथागतांसंभृतसाधनत्वात पुनर्नवीचक्रुरपां
विसर्गैर्मेघाभिदाघग्लपितामिवोर्वी ३८ ततःसपर्यांसपशूपहारांपुरःपरार्ध्य
प्रतिमागृहायाः उपोषितैर्वास्तुविधानविद्भिर्निर्वर्तयामासरघुप्रवीरः ३९
तस्याःसराजोपपदंनिशांतंकामीवकान्ताहृदयंप्रविश्य यथार्हमन्यैरनुयावि
पिलोकंसंभावयामासग्रहैस्तदीयैः ४० सामन्दुरासंश्रयिभिस्तुरंगैःशाला
गरस्तंबगतैश्चनागैःपुराबभासेविपणिस्थपण्यासर्वांगनद्धाभरणेवनारी १०४
४१ वसन्सतस्यांवसतौरघूणांपुराणशोभामधिरोपितायां नमैथिलेयः
स्पृहयांबभूवभर्त्रेदिवोनाप्यलकेश्वराय ४२ अथास्यरत्नग्रथितोत्तरीय

मेकांतपाडुस्तनलंबिहारं निश्वासहार्यांशुकमाजगामघर्मःप्रियावेशमिवोपदेष्टुं
४३ अगस्त्यचिह्नादयनात्समीपंदिगुत्तराभास्वतिसंनिवृत्ते आनंदशीतां
मिवबाष्पवृष्टिंहिमस्रुतिंहैमवतींससर्ज ४४ प्रवृद्धतापोदिवसोतिमात्रमत्यर्थ
मेवक्षणदाचतन्वी उभौविरोधक्रिययाविभिन्नौजायापतीसानुशयाविवा
स्तां ४५ दिनेदिनेशैवलवंत्यधस्तात्सोपानपर्वाणिविमुंचदंभः उद्दंडपद्मं
गृहदीर्घिकाणांनारीनितंबद्वयसंबभूव ४६ वनेषुसायंतनमल्लिकानां
विजृंभणोद्गंधिषुकुड्मलेषु प्रत्येकनिक्षिप्तपदःसशब्दंसंख्यामिवैषांभ्रमरश्चकार
४७ स्वेदानुविद्धार्द्रनखक्षतांकेभूयिष्ठसंदष्टशिखंकपोले च्युतंनकर्णादपिका
मिनीनांशिरीषपुष्पंसहसापपात ४८ यंत्रप्रवाहैःशिशिरैःपरीतान्रसेनधौतान्म

र०स०१६ लयोद्भवस्य शिलाविशेषानधिशय्य निन्युर्धारागृहेष्वातपमृद्धिमंतः ४९ स्ना
नार्द्रमुक्तेष्वनुधूपवासं विन्यस्तसायंतनमल्लिकेषु ५० कामो वसंतात्ययमंदवी
१०५ र्यः केशेषु लेभे बलमंगनानां ५० आपिंजराबद्धरजःकणत्वान्मंजर्युदारा शुशु
भेर्जुनस्य दग्ध्वापि देहं गिरिशेन रोषात्खंडीकृता ज्येव मनोभवस्य ५१ मनो
गंधं ज्ञभंगं सहकारभंगं पुराणसीधुं नवपाटलीं च। संबध्नता कामिजनेषु दोषाः
सर्वे निदाघावधिना प्रमृष्टाः ५२ जनस्य तस्मिन्समये विगाढे बभूवतु
द्वौ र्द्वौ सविशेषकांतौ तापापनोदक्षमपादसेवौ स चोदयस्थो नृपतिः शशी च
५३ अथोर्मिलोलोन्मदराजहंसे रोधोलतापुष्पवहे सरय्वाः विहर्तुमिच्छा
वनितासखस्य तस्यांभसि ग्रीष्मसुखे बभूव ५४ स तीरभूमौ विहितोप १०५

च
कार्यामानायिभिस्तामपकृष्टनक्रां विगाहितुं श्रीमहिमानुरूपं प्रचक्रमे चक्र
धरप्रभावः ५५ सा तीरसोपानपथावतारादन्योन्यकेयूरविघट्टिनीभिः सनू
पुरक्षोभपदाभिरासीदुद्विग्नहंसा सरिदंगनाभिः ५६ परस्पराक्षेपणतत्परा
णां तासां नृपो मज्जनरागदर्शी नौसंश्रयः पार्श्वगतां किरातीमुपात्तबालव्यज
नां बभाषे ५७ पश्यावरोधैः शतशो मदीयैर्विगाह्यमानो गलितांगरागैः संध्यो
वै दयः साभ्र इवैष वर्णं पुष्यत्यनेकं सरयूप्रवाहः ५८ विलुप्तमंतःपुरसुंदरीणां य
दंजनं नौलुलिताभिरद्भिः तद्बध्नतीभिर्मदरागशोभां विलोचनेषु प्रतिमुक्तमा
सां ५९ एता गुरुश्रोणिपयोधरत्वादात्मानमुद्वोढुमशक्नुवंत्यः गाढांग
दैर्बाहुभिरप्सु बालाः क्लेशोत्तरं रागवशात्प्लवंते ६० अमी शिरीषप्रसवावतंसाः
वशात्

र.स.१६ प्रभ्रंशिनो वारिविहारिणीनां पारिप्लवाः स्रोतसि निम्नगायाः शैवाललोलांश्छल
यंति मीनां ६१ आसां जलास्फालनतत्पराणां मुक्ताफलस्पर्द्धिषु सीकरेषु
१०६ पयोधरोत्सर्पिषु शीर्यमाणः संलक्ष्यते न छिदुरोपि हारः ६२ आवर्तशोभा न
तनाभिकांतेर्भंग्यो भ्रुवां द्वंद्वचराः स्तनानां जातानि रूपावयवोपमानान्यदूर
वर्तीनि विलासिनीनां ६३ तीरस्थलीबर्हिभिरुत्कलापैः प्रस्निग्धकेकैरभि
नंद्यमानं श्रोत्रेषु संमूर्छति रक्तमासां गीतानुगं वारिमृदंगवाद्यं ६४ संदष्टव
स्त्रेष्वबलानितंबेष्विंदुप्रकाशांतरितोडुतुल्याः अमी जलापूरितसूत्रमार्गा मौनं भ
जंते रशनाकलापाः ६५ एताः करोत्पीडितवारिधारा दर्पात्सखीभिर्वदनेषु सिक्ताः १०६
वक्रेतराग्रैरलकैस्तरुण्यश्चूर्णारुणान्वारिलवान्वमंति ६६ उद्बंधकेशश्च्युतपत्रले
ग्रै वारि

खो विश्लेषिमुक्ताफलपत्रवेष्टः मनोज्ञ एव प्रमदामुखानामंभोविहाराकुलितो
पि वेषः ६७ स नौविमानादवतीर्य रेमे विलोलहारः सह ताभिरप्सु स्कंधावलग्नो
द्धृतपद्मिनीकः करेणुभिर्वन्य इव द्विपेंद्रः ६८ ततो नृपेणानुगताः स्त्रियस्ता भ्राजि
ष्णुना सातिशयं विरेजुः प्रागेव मुक्ता नयनाभिरामाः प्राप्येंद्रनीलं किमुतोन्मयूखं
६९ वर्णोदकैः कांचनशृंगमुक्तैस्तमायताक्ष्यः प्रणयादसिंचन् तथागतः सोतितरां बभा
से सधातुनिष्यंद इवाद्रिराजः ७० तेनावरोधप्रमदासखेन विगाहमानेन सरिद्वरां तां
आकाशगंगारतिरप्सरोभिर्वृतो मरुत्वाननुयातलीलः ७१ यत्कुंभयोनेरधिगम्य रामः
कुशाय राज्येन समं दिदेश तदस्य जैत्राभरणं विहर्तुरज्ञातपातं सलिले ममज्ज ७२
स्नात्वा यथाकाममसौ सदारस्तीरोपकार्यां गतमात्र एव दिव्येन शून्यं वलयेन
बाहुमपोढनेपथ्यविधिर्ददर्श ७३ जयश्रियः संवननं यतस्तदामुक्तपूर्वं गुरुणा।

र०स०१६ वेयस्मात् सहेस्यनन्वं शमतो न लोभात्कृतुल्यपुष्पाभरणो हि धीरः ७४ ततः समा
ज्ञापयदाशु सर्वा नानायिनस्तद्विचयेनदीष्णान् बंध्यश्रमास्ते शरयूं विगाह्य तमूचुरा
१०७ म्लानमुखप्रसादाः ७५ कृतप्रयत्नो न च देव लब्धं मग्नं पयस्याभरणोत्तमं ते ना
गेन लौल्यात्कुमुदेन नूनमुपात्तमंतर्ह्रदवासिना तत् ७६ ततः स कृत्वा धनुरातत
ज्यं धनुर्धरः कोपविलोहिताक्षः गारुत्मतं तीरगतस्तरस्वी भुजंगनाशाय स
मादरे स्त्रं ७७ तस्मिन् ह्रदः संहितमात्र एव क्षोभात्समाविद्धतरंगहस्तः
रोधांस्यभिघ्नन्नवपातमग्नः करीव वन्यः परुषं ररास ७८ तस्मात्समुद्रादिव मथ्य
मानादुद्वृत्तनक्रात्सहसोन्ममज्ज लक्ष्म्येव सार्द्धं सुरराजवृक्षः कन्यां पुरस्कृत्य भुजंग १०७
राजः ७९ विभूषणप्रत्युपहारहस्तमुपस्थितं वीक्ष्य विशांपतिस्तं सौपर्ण
मस्त्रं प्रतिसंजहार प्रह्वेष्वनिर्बंधरुषो हि संतः ८० त्रैलोक्यनाथप्रभवं प्रभावा

त्कुशं द्विषामंकुशमस्त्रविद्वान् मानोन्नतेनाप्यभिवंद्य मूर्ध्ना मूर्धाभिषिक्तं कुमुदो ब
भाषे ८१ अवैमि कार्यांतरमानुषस्य विष्णोः सुताख्यामपरां तनुं त्वां सोऽहं कथं
नाम तवाचरेयमाराधनीयस्य धृतेर्विघातं ८२ कराभिघातोत्थितकंदुकेयमा
लोक्य बालातिकुतूहलेन जवात्पतज्ज्योतिरिवांतरिक्षादादत्त जैत्राभरणं त्वदी
यं ८३ तदेतदाजानुविलंबिना ते ज्याघातलेखाकिणलांछनेन॥ भुजेन रक्षापरिघेण भूमे
रुपैतु योगं पुनरंसलेन ८४ इमां स्वसारं च यवीयसीं मे कुमुद्वतीं नार्हसि नानुमंतुं आत्मापराधं
नुदतीं चिराय शुश्रूषया पार्थिव पादयोस्ते ८५ इत्यूचिवानुपहृताभरणः क्षितीशं श्लाघ्यो भवा
न्स्वजन इत्यनुभाषितारं संयोजयां विधिवदास समेतबंधुः कन्यामयेन कुमुदः कुलभूष
णेन ८६ तस्याः स्पृष्टे मनुजपतिना साहचर्याय हस्ते मांगल्योर्णावलयिनि पुरः पावक
स्योच्छ्रितस्य दिव्यस्तूर्यध्वनिरुदचरद्व्यश्नुवानो दिगंतान्गंधोदग्रं तदनु ववृषुः पुष्पमाश्च

र॰सर्ग॰१६ र्यमेघाः ८७ ॥ स कृत्वा नागस्त्रिभुवनगिरोरौरसं मैथिलेयं लब्ध्वा बंधुं तमपि च कुशः पंन

१०८ गेंद्रस्य एकः शंकापितृवधरिपोरत्यजद्वैनतेयात्प्रशांतव्यालामवनिमपरः पौरकां

तं शशास ८८ ॥ इति श्रीरघुवंशे महाकाव्ये कालिदासकृतौ कुशराज्यवर्णनं नाम षो

डशः सर्गः १६ ॥ श्रीः ॥ श्रीः ॥ श्रीः ॥ श्रीः ॥ श्री

अतिथिं नाम काकुत्स्थात्पुत्रमाप कुमुद्वती पश्चिमाद्यामिनीयामात्प्रसादमिव चेतना

१ स पितुः पितृमान्वंशं मातुश्चानुपमद्युतिः अपुनात्सवितेवोभौ मार्गावुत्तरदक्षिणौ

२ तमादौ कुलविद्यानामर्थमर्थविदां वरः पश्चात्पार्थिवकन्यानां पाणिमग्राहयत्पिता १०८

ता ३ जात्यस्तेनाभिजातेन शूरः शौर्यवता कुशः अमन्यतैकमात्मानमनेकं वशिना वशी

४ स कुलोचितमिंद्रस्य साहायकमुपेयिवान् जघान समरे दैत्यं दुर्जयं तेन चावधि ५

तं स्वसा नागराजस्य कुमुदस्य कुमुद्वती ॥ अन्वगात्कुमुदानंदं शशांकमिव कौमुदी ॥ ६ त

योर्दिवस्पतेरासीदेकः सिंहासनार्धभाक् द्वितीयापि सखी शच्याः पारिजातांशभागिनी

७ तदात्मसंभवं राज्ये मंत्रिवृद्धाः समादधुः स्मरंतः पश्चिमामाज्ञां भर्तुः संयामगामिनः

८ ते तस्य कल्पयामासुरभिषेकाय शिल्पिभिः विमानं नवमुद्वेदि चतुस्तंभप्रतिष्ठितं

९ तत्रैनं हेमकुंभेषु संभृतैस्तीर्थवारिभिः उपतस्थुः प्रकृतयो भद्रपीठोपवेशितं १० न

दद्भिः स्निग्धगंभीरं तूर्यैराहतपुष्करैः अन्वमीयत कल्याणं तस्याविच्छिन्नसंततेः ११

दूर्वायवांकुरप्लक्षत्वगभिन्नपुटोत्तरान् ज्ञातिवृद्धैः प्रयुक्तान्स भेजे नीराजनाविधीन्

१२ पुरोहितपुरोगास्तं जिष्णुं जैत्रैरथर्वभिः उपचक्रमिरे पूर्वमभिषेक्तुं द्विजातयः

१३ तस्यौघमहती मूर्ध्नि निपतंती व्यराजत सशब्दमभिषेकश्रीर्गंगेव त्रिपुरद्विषः

र·वं·स·१७ १४ स्तूयमानःक्षणेतस्मिन्नलक्ष्यतसबंधिभिः प्रहृष्टइवपर्जन्यःसारंगैरभिनंदितः
१५ तस्यसन्मंत्रपूताभिःस्नानमद्भिःप्रतीक्षितः ववृधेवैद्युतस्याग्नेर्वृष्टिसेकादिवद्यु
तिः १६ सतावदभिषेकांतेस्नातकेभ्योददौवसु· यावत्तेषांसमाप्येरन्नयज्ञाःपर्याप्तदक्षिणा
: १७ तेप्रीतमनसस्तस्मैयामाशिषमुदीरयन् सातस्यकर्मनिर्वृत्तैर्दूरंपश्चात्कृताफ
लैः १८ बंधच्छेदंसबद्धानांवधार्हाणामवध्यतां धुर्याणांचधुरोमोक्षमदोहंचादिशद्गवां
१९ क्रीडापतत्रिणोप्यस्यपंजरस्थाःशुकादयः लब्धमोक्षास्तदादेशाद्यथेष्टगतयो १०५
भवन् २० ततःक्षौमांतरेन्यस्तनागदंतासनेशुचि सोत्तरच्छदमध्यास्तनेपथ्यग्रहणा
यसः २१ तंधूपाश्यानकेशांतंतोयनिर्णिक्तपाणयः आकल्पसाधनैस्तैस्तैरुपतस्थुः
प्रसाधिकाः २२ तस्यमुक्तागुणानद्धंमौलिमभ्यंतरस्रजं प्रत्यूपुःपद्मरागेणप्रभा

मंडलवर्त्तिना २३ चंदनेनांगरागंचमृगनाभिसुगंधिना समापय्यततश्चक्रुःपवित्र
न्यस्तलोचनं २४ आमुक्ताभरणःस्रग्वीहंसचिह्नदुकूलवान् आसीदतिशयःप्रेक्ष्यःस
राज्यश्रीवधूवरः २५ नेपथ्यदर्शनच्छायातस्यादर्शेहिरण्मये विरराजवनेस्वर्येमेरोकल्प
तरोरिव २६ सराजककुदव्यग्रपाणिभिःपार्श्ववर्तिभिः ययावुदीरितालोकःसुधर्मा
नवमांसभां २७ वितानसहितंतत्रभेजेपैत्र्यकमासनं चूडामणिभिरुद्धृष्टपादपीठंम
हीभृतां २८ बभौभूयःकुमारत्वादधिराज्यमवाप्यसः लेखाभावादुपारूढःसामग्र्य
मिवचंद्रमाः २९ शुशुभेतेनचाक्रांतंमंगलायतनंमहत् श्रीवत्सलक्षणंवक्षःकौस्तुभेने
वकेशवं ३० प्रसन्नमुखरागंतंस्मितपूर्वाभिभाषिणं· मूर्तिमंतममन्यंतविश्वासम
नुजीविनः ३१ सपुरंपुरुहूतश्रीःकल्पद्रुमनिभध्वजं क्रममाणश्चकारद्यां·ना

र.वं.स.१७ गैनैरावतोजलात् ३२ तस्यैकस्योच्छ्रितंछत्रं
मूर्ध्नितेनामलत्विषा पूर्वराजवियोगौष्म्यंकृत्स्नस्यजगतोहृतं
३३ धूमादग्नेःशिखापश्चादुदयादंशवोरवेः सोतीत्यतेजसांवृत्तिंसममेवो
त्थितोगुणैः ३४ तंप्रीतिविशदैर्नेत्रैरन्वयुःपौरयोषितः शरत्प्रसन्नैर्ज्योतिभि
र्विभावर्यइवोडुपं ३५ अयोध्यादेवताश्चैनंप्रशस्तायतनार्चिताः अनुदध्युरनु
ध्येयंसांनिध्यैःप्रतिमागतैः ३६ यावन्नाश्यायतेवेदिरभिषेकजलप्लुता तावदे
वास्यवेलांतंप्रतापःप्रापदुःसहः ३७ वसिष्ठस्यगुरोर्मंत्राःसायकास्तस्यधन्वि ११०
नः किंतत्साध्यंयदुभयेसाधयेयुर्नसंगताः ३८ सधर्मस्थसखःशश्वदर्थिप्रत्य
र्थिनांस्वयं ददर्शसंशयच्छेद्यान्व्यवहारानतंद्रितः ३९ ततःपरमभिव्यक्त

सौमनस्यनिवेदितैः युयोजपाकाभिमुखैर्भृत्यान्विज्ञापनाफलैः ४० प्रजास्तद्गुरुणा
नद्योनभसेवविवर्धिताः तस्मिंस्तुभूयसींवृद्धिंनभस्येताइवाययुः ४१ यदुवाचनतन्
मिथ्यायद्ददौनजहारतत् सोभूद्भग्नव्रतःशत्रूनुद्धृत्यप्रतिरोपयन् ४२ वयोरूपवि
भूतीनामेकैकंमदकारणं तानितस्मिन्समस्तानिनतस्योत्सिषिचुर्मनः ४३ इत्थंजनि
तरागासुप्रकृतिष्वनुवासरं अक्षोभ्यःसनवोप्यासीद्दृढमूलइवद्रुमः ४४ अनित्याः
शत्रवोबाह्याविप्रकृष्टाश्चतेयतः अतःसोभ्यंतरान्नित्यान्षट्पूर्वमजयद्रिपून् ४५
प्रसादसुमुखेतस्मिंश्चपलापिस्वभावतः निकषहेमलेखेवश्रीरासीदनपायिनी
४६ कातर्यंकेवलानीतिःशौर्यंश्वापदचेष्टितं अतःसिद्धिंसमेताभ्यामुभाभ्यामन्
न्वियेषसः ४७ नतस्यमंडलेराज्ञोन्यस्तप्रणिधिदीधितेः अदृष्टमभवत्किंचिद्व्य

र.वं.स१७ त्रस्यैवविवस्वतः ४८ रात्रिंदिवविभागे
षुयथादिष्टंमहीक्षितां तत्सिषेवेनियोगेनसविकल्पप
१११ राङ्मुखः ४९ मंत्रःप्रतिदिनंतस्यबभूवसहमंत्रिभिः स
जातुसेव्यमानोपिगुप्तद्वारोनसूच्यते ५० परेषुस्वेषुचक्षिप्तै
रविज्ञातपरस्परैः सोपसर्पैर्जजागारयथाकालंस्वपन्नपि ५१ भव्यमुख्याःसमारं
भाःप्रत्यवेक्ष्यानिरत्ययाः गर्भशालिसधर्माणस्तस्यगूढंविपेचिरे ५२ अपथेन
प्रववृतेनजातूपचितोपिसः वृद्धौनदीमुखेनैवप्रस्थानंलवणांभसः ५३ दुर्गाणिदु १११
र्ग्रहाण्यासंस्तस्यरोद्धुरपिद्विषां नहिसिंहोगजास्कंदीभयाद्गिरिगुहाशयः ५४ काम्यं
प्रकृतिवैराग्यंसद्यःशमयितुंक्षमः यस्यकार्यःप्रतीकारःसतन्नैवोदपादयत् ५५

शक्येष्वेवाभवद्यात्रातस्यशक्तिमतःसतः समीरणसहायोपिनांभःप्रार्थीदवानलः ५६
नधर्ममर्थकामाभ्यांबबाधेनचतेनतौ नार्थंकामेनकामंवासोर्थेनसदृशस्त्रिषु ५७ हीनान्य
नुपकर्तॄणिप्रवृद्धानिविकुर्वते तेनमध्यमशक्तीनिमित्राणिस्थापितान्यतः ५८ परात्म
नोःपरिच्छिद्यशक्त्यादीनांबलाबलं ययावेभिर्बलिष्ठश्चेत्परस्मादास्तसोन्यथा ५९ को
शेनाश्रयणीयत्वमितितस्यार्थसंग्रहः अंबुगर्भोहिजीमूतश्चातकैरभिनंद्यते ६० पर
कर्मापहःसोभूदुद्यतःस्वेषुकर्मसु आवृणोदात्मनोरंध्रंरंध्रेषुप्रहरन्रिपून् ६१ पित्रासंव
र्धितोनित्यंकृतास्त्रःसांपरायिकः तस्यदंडवतोदंडःस्वदेहान्नव्यशिष्यत ६२ सर्पस्ये
वशिरोरत्नंनास्यशक्तित्रयंपरः सचकर्षपरस्मात्तदयस्कांतइवायसं ६३ वापीष्विवस्रवं
तीषुवनेषूपवनेष्विव सार्थाःस्वैरंस्वकीयेषुचेरुर्वेश्मस्विवाद्रिषु ६४ तपोरक्षन्सविघ्नेभ्यः

र॰वं॰स॰१७ तस्करेत्यस्वसंपदः यथास्वमाश्रयेष्वासीद्वनेष्वपिषडंघ्रिभाक ६६ सगुणानांबलानांच
षण्णांषण्मुखविक्रमः बभूवविनियोगज्ञः साधनीयेषुकर्मसु ६७ इतिक्रमात्प्रयुंजा
११२ नोराजनीतिंचतुर्विधां आतीर्थादप्रतीघातंसतस्याःफलमानशे ६८ कूटयुद्धविधिज्ञे
पितस्मिन्सन्मार्गयोधिनि भेजेभिसारिकावृत्तिंजयश्रीर्वीरगामिनी ६९ प्रायःप्रताप
भग्नत्वादरीणांतस्यदुर्लभः रणोगंधद्विपस्येवगंधभिन्नान्यदंतिनः ७० प्रवृद्धौही
यतेचंद्रःसमुद्रोपितथाविधः सतुतत्समवृद्धिश्चनचतौतावीवक्षयं ७१ संतस्तस्याभि
गमनादत्यर्थमहतःकृशाः उदधेरिवजीमूताःप्रापुर्दातृत्वमर्थिनः ७२ स्तूयमानःस
जिह्लायःस्तुत्यमेवसमाचरन् तथापिववृधेतस्ययसस्कारिद्विषणोयशः ७३ दुरितंद ११२
र्शनेघ्नन्तत्वार्थैर्नुदंस्तमः प्रजाःस्वतंत्रयांचक्रेशश्वत्सूर्यइवोदितः ७४ इंदोरग
तयःपद्मेसूर्यस्यकुमुदेंशवः गुणास्तस्यविपक्षेपिगुणिनोलेभिरेंतरं ७५ पराभिसं

संधानपरंयद्यप्यस्यविरोहितं जिगीषोरश्वमेधायधर्म्यमेवबभूवतत् ७६ एवमुद्य
तोपनशास्त्रनिर्दिष्टवर्त्मना वृषेवदेवोदेवानांराज्ञांराजाबभूवसः ७७ पंचमंलोकपाला
नाम्नुःसाधर्म्ययोगतः भूतानांमहतांषष्ठमष्टमंकुलभूभृतां ७८ दूरापवर्जितछत्रैस्त ११३
स्याज्ञांशासनार्पितां दधुःशिरोभिर्भूपालादेवाःपौरंदरीमिव ७९ ऋत्विजःसतथानर्चदक्षि
णाभिर्महाक्रतौ यथासाधारणींकृतेनामास्यधनदस्यच ८० इंद्राद्वृष्टिर्नियमितगदोद्रेक
वृत्तिर्यमोभूद्यादोनाथःशिवजलपथःकर्मणेनौचराणां पूर्वापेक्षीतदनुविदधेकोशवृद्धिं
कुबेरस्तस्मिन्दंडोपनतचरितंभेजिरेलोकपालाः ८१ इतिश्रीरघुवंशेप्रकृतिसंग्र
हणंनामसप्तदशःसर्गः १७ श्रीः सनैषधस्यार्थपतेःसुतायामुत्पादयामासनि
षिद्धशत्रुः अनूनसारंनिषधान्नगेंद्रात्पुत्रंयमाहुर्निषधाख्यमेव १ तेनोरुकार्येणपि
ताप्रजायेकल्पिष्यमाणेननंदयूना सुवृष्टियोगादिवजीवलोकःसस्येनसंपत्तिफला

 त्मेकेन २ शब्दादिनिर्विषयसुखंचिराय
तस्मिन्प्रतिष्ठापितराजशब्दः कौमुद्वतेयः कुमुदावदाते
११३ धर्मार्जितांकर्मभिरारुरोह ३ पौत्रः कुशस्यापि कुशेशयाक्षः ससागरां
सागरधीरचेताः एकातपत्रांभुवमेकवीरः पुरार्गलादीर्घभुजोबुभोज ४ त
स्यानलौजास्तनयस्तदंतेवंशश्रियंप्रापनलाभिधानः योनड्वलानीवगजः परेषांबला
न्यमृद्नान्नलिनाभवक्त्रः ५ नभश्चरैर्गीतयशाः सलेभेनभस्तलश्यामतनुंतनूजं रख्या
तंनभःशब्दमयेननाम्नाकांतंनभोमासमिवप्रजानां ६ तस्मैविसृज्योत्तरकोशला
नांधर्मोत्तरस्तत्प्रभवेप्रभुत्वं मृगैरजर्यंजरसोपदिष्टमदेहबंधायपुनर्बबंध ७ तं ११३
नाद्रूपानामिवपुंडरीकोराज्ञामजय्योजनिपुंडरीकः शांतेपितर्याहृतपुंडरीकायंपुंडरी
काक्षमिवाश्रितश्रीः ८ सक्षेमधन्वानममोघधन्वापुत्रंप्रजाक्षेमविधानदक्षं क्ष्मां

लंभयित्वाक्षमयोपपन्नंवनेतपःक्षाममवपुश्चकार ९ अनीकिनीनांसमरेऽग्रयायीतस्या
पिदेवप्रतिमःसुतोभूत् व्यश्रूयतानीकपदावसानंदेवादिनामत्रिदिवेपियस्य १० पितासमा
राधनतत्परेणपुत्रेणपुत्रीसयथैवतेन पुत्रस्तथैवाधिकवत्सलेनसतेनपित्रापितृमान्बभूव
११ पूर्वस्तयोरात्मसमेचिरोढमात्मोद्भवेवर्णचतुष्टयस्य धुरंनिधायैकनिधिर्गुणानांजग
मयज्वायजमानलोकं १२ वशीसुतस्तस्यवशंवदत्वात्स्वेषामिवासीद्द्विषतामपीष्टः स
कृद्विविग्नानपिहिप्रयुक्तंमाधुर्यमीष्टेहरिणान्ग्रहीतुं १३ अहीनगुर्नामसगांसमग्राम
हीनबाहुःद्रविणःशशास योहीनसंसर्गपराङ्मुखत्वाद्युवाप्यनर्थैर्व्यसनैर्विहीनः
१४ गुरोःसपानंतरमंतरज्ञः पुंसांपुमानाद्यइवावतीर्णः उपक्रमैरस्खलितैश्चतु
र्भिश्चतुर्दिगीशोचतुरोबभूव १५ तस्मिन्प्रयातेपरलोकयात्रांजेतर्यरीणांतनयंतदी

र॰ घु॰ १८
११५

यं उशेशिरस्त्वा
न्क्षितपारियात्रं लक्ष्मीः सिषेवे कि
लपारियात्रं १६ तस्माद्दलः स्वायदलाभिधा
नो दमान्वितः पक्ष्मलाभदृष्टिः कुंदायदंतो रिपुदंतिसिंहः
पतिः पृथिव्याः कुलकैरवेंदुः १७ तस्याभवत्सूनुरुदारशीलः
शिलः शिलापट्टविशालवक्षाः जितारिपक्षोपि शिलीमुखैर्यः शालीन
तामव्रजदीड्यमानः १८ तमात्मसंपन्नमनिंदितात्मा कृत्वा युवानं
युवराजमेव सुखानि सोऽभुंक्त सुखोपरोधि वृत्तं हि राज्ञामुपरुद्धवृत्तं १९ तं राग ११५
बंधिष्ववितृप्तमेव भोगेषु सौभाग्यविशेषभोग्यं विलासिनीनामरतिक्षमापि जरा वृथा
मत्सरिणी जहार २० उन्नाम इत्युद्गतनामधेयस्तस्यायथार्थोन्नतनाभिरंध्रः आ

सीन्नतः पंकजनाभकल्पः कृत्स्नस्य नाभिर्नृपमंडलस्य २१ हित्वातभोगांस्तपसो
त्तमेनं त्रिविष्टपं प्राप्तवान्क्षितीशः तदात्मजः सागरधीरचेताः स्वान्नानरा पृथ्वीं स
कलान्यसेतुः २२ ततः परं वज्रधरप्रभावस्तस्यात्मजः संयति वज्रघोषः बभूव
वज्राकरभूषणायाः पतिः पृथिव्याः किल वज्रनामः २३ तस्मिन्गते द्यां सुकृतो
पलब्धां तत्संभवं शंखनमर्णवांता उत्खातशत्रुं वसुधोपतस्थे रत्नोपहारैरुदितैः
खनिभ्यः २४ तस्यावसाने हरिदश्वधामा पित्र्यं प्रपेदे पदमश्विरूपः वेला
तटप्रोषितसैनिकाश्वं पुराविदो यं व्युषिताश्वमाहुः २५ आराध्य विश्वेश्वरमी
श्वरेण तेन क्षितेर्विश्वजितोऽधिजज्ञे पातुं सहो विश्वजितः समाप्यां विश्वंभरा
मात्मजमूर्तिरात्मा २६ अंशे हिरण्याक्षरिपोः स जाते हिरण्यनाभे तनये नय

र.वं.स१८ त्तः द्विषांअसह्यःसुतरांतरूणांहिरण्यरेताइवसानिलोभूत् २७ कौशल्यइत्यु
त्तरकोशलानांपत्युःपतंगान्वयभूषणस्य तस्यौरसःसोमसुतःसुतोभून्नेत्रोत्स
११५ वःसोमइवद्वितीयः २८ यशोभिराब्रह्मसभंप्रकाशःसब्रह्मभूयांगतिमाजगाम
ब्रह्ममाधायनिजेधिकारेब्रह्मिष्ठमेवस्वतनुप्रसूतं २९ तस्मिन्कुलापीडनिभे
विपीडाःसम्यङ्महींशासतिशासनांकां प्रजाश्चिरंसुप्रजसिप्रजेशेननंदुरा
नंदजलाविलाक्ष्यः ३० पितापितृणामनृणस्तमंतेवयस्यनंतानिसुखानि
लिप्सुः राजानमाजानुविलंबिबाहुंकृत्वाकृतीवल्कलवान्बभूव ३१ पा ११५
त्रीकृतात्मागुरुसेवनेनस्पष्टाकृतिःपात्ररथेंद्रकेतोः तंपुत्रिणांपुष्करपत्रनेत्रःपुत्रःसमा

समारोपयदग्रसंख्यां ३२ वंशस्थितिंवंशकरेणतेनसंभाव्यभावीससखामघोनः आपः
स्पृशन्स्पर्शनिवृत्तलौल्यस्त्रिपुष्करेषुत्रिदशत्वमाप ३३ तस्यप्रभानिर्जितपुष्परागंपौ
ष्यांतिथौपुष्यमसूतपत्नी यस्मिन्नपुष्यन्नुदितेसमग्रांपुष्टिंजनाःपुष्यइवद्वितीये ३४
महीमहेच्छःपरिकीर्यसूनौमनीषिणेजैमिनयेर्पितात्मा तस्मात्सयोगादधिगम्ययोगम
जन्मनेकल्पितजन्मभीरुः ३५ ततःपरंतत्प्रभवःप्रपेदेध्रुवोपमेयंध्रुवसंधिरुर्वी यस्मिन्नभू
ज्यायसिसत्यसंधेसंधिर्ध्रुवःसन्नमतामरीणां ३६ सुतेशिशावेवसुदर्शनाख्येदर्श
पर्यंदुप्रियदर्शनेसः मृगायताक्षोमृगयाविहारीसिंहादवापद्विपदंनृसिंहः ३७ स्वर्गा
भिगस्तस्यतमैकपुत्रममात्यवर्गाःकुलतंतुमेकं अनाथदीनाःप्रकृतीरवेक्ष्यसाकेतना
थंविधिवच्चकार ३८ नवेंदुनातन्नभसोपमेयंशावैकसिंहेनचकाननेन रघोःकुलंक

र॰वं॰स१८ हृद्यमलपंकजेनतोयेनवप्रोनरेंद्रमासीत् ३९ लोकेनभावीपितुरेवतुल्यः संभावितो
११६ मौलिपरिग्रहात्सः दृष्टोहिवृण्वन्कलभप्रमाणोप्याशाःपुरोवातमवाप्यमेघः
४० तंराज्यवीथ्यामभिहस्तियंतमाधोरणालंबितमध्यभागं षड्वर्षदेशीयमपिप्रभुत्वा
त्प्रैक्षंतपौराःपितृगौरवेण ४१ कामंनसोकल्पतपैतृकस्यसिंहासनस्यप्रतिपूरणाय
तेजोमहिम्नापुनरावितानात्तद्व्याप्यचामीकरपिंजरेण ४२ तस्मादधःकिंचिदिवावती
र्णमसंस्पृशंतंतपनीयपीठं सालक्तकौभूपतयःप्रसिद्धैर्ववंदिरेमौलिभिरस्यपादौ ४३
मणौमहानीलइतिप्रभावादल्पप्रमाणेपियथानमिथ्या शब्दोमहाराजइतिप्रसिद्धस्तथै
वतस्मिन्युयुजेर्भकोपि ४४ पर्यंतसंचारितचामरस्यकपोललोलोभयकाकपक्षात् ११६
तस्याननादुच्चरितोपिवादश्चस्खालवेलास्वपिनार्णवानां ४५ निर्वृत्तजांबूनदपट्टबं
धेन्यस्तवलाटेतिलकंदधानः तेनैवशून्यान्यरिसुंदरीणांमुखानिसस्मेरमुखश्चकार

४६ शिरीषपुष्पाधिकसौकुमार्यःखेदंसयायादपिभूषणेन नितांतगुर्वीमपितानुभावा
द्धुरंधरित्र्याबिभरांबभूव ४७ न्यस्ताक्षरामक्षरभूमिकायांकार्त्स्न्येनगृह्णातिलिपिंन
यावत् तावत्फलानिवृद्धसंयोगात्पक्वान्युपायुंक्तसदंडनीतेः ४८ उरस्यपर्याप्तनि
वेशभागात्प्रौढीभविष्यंतमुदीक्षमाणा संजातलज्जेवतमातपत्रच्छायाछलेनोपजुगूह
लक्ष्मीः ४९ अनश्नुवानेनयुगोपमानमबद्धमौर्वीकिणलांछनेन अस्पृष्टखड्गत्सरु
णापिचासीद्रक्षावतीतस्यभुजेनभूमिः ५० नकेवलंगच्छतितस्यकालेययुःशरीरावयवा
दिवृद्धिं वंश्यागुणाःखल्वपिलोककांताःप्रारंभसूक्ष्माःप्रथिमानमीयुः ५१ सपूर्वजन्मां
तरदृष्टपाराःस्मरन्निवाक्लेशकरोगुरूणां तिस्रस्त्रिवर्गाधिगमस्यमूलंजग्राहविद्याःप्रकृ
तीश्चपित्र्याः ५२ व्यूहस्थितः किंचिदिवोत्तरार्धमुन्नद्धचूडोंचितसव्यजानुः आकर्ण

र॰वं॰स॰१८ क्रमाकृष्टसबाणधन्वाव्यरोचतास्त्रेषुविनीयमानः ५३ अथमधुवनितानांनेत्रनिर्वेश्य
पेयंमनसिजतरुपुष्पंरागबंधप्रवालं अकृतकविधिसर्वांगीणमाकल्पजातं विलसितप
दमाद्यंयौवनंसप्रपेदे ५४ प्रतिकृतिरचनाभ्योदूतिसंदर्शिताभ्यःसमधिकतररूपाःशुद्ध
संतानकामैः अधिविविदुरमात्यैराहृतास्तस्ययूनः प्रथमपरिगृहीतेश्रीभुवौराजकन्याः
५५ इतिश्रीरघुवंशेमहाकाव्येवंशानुक्रमोनामाष्टादशःसर्गः १८ अग्निवर्णम
भिषिच्यराघवःस्वपदेतनयमग्नितेजसं शिश्रियेश्रुतवतामपश्चिमःपश्चिमेवयसि ११०
नैमिषंवशी १ तत्रतीर्थसलिलेनदीर्घिकास्तल्पमंतरितभूमिभिःकुशैः सौधवासमुट
जेनविस्मरन्संचिकायफलनिस्पृहस्तपः २ लब्धपालनविधौनतत्सुतःखेदमापगुरुणाहि
मेदिनी भोक्तुमेवभुजनिर्जितद्विषानप्रसाधयितुमस्यकल्पिता ३ सोधिकारमभिपःकु

लोचितंकांश्चनस्वयमवर्त्तयत्समाः तन्निवेश्यसचिवेष्वतःपरंस्त्रीविधेयनवयौवनोभवत्
४ कामिनीसहचरस्यकामिनस्तस्यवेश्मसुमृदंगनादिषु ऋद्धिमंतमधिकर्द्धिरुत्तरःपूर्वमु
त्सवमपोहदुत्सवः ५ इंद्रियार्थपरिशून्यमक्षमःसोढुमेकमपिसक्षणांतरं अंतरेवविहर
न्दिवानिशंनव्यपैक्षतसमुत्सुकाःप्रजाः ६ गौरवाद्यदपिजातुमंत्रिणांदर्शनंप्रकृतिकां
क्षितंददौ तद्गवाक्षविवरावलंबिनाकेवलेनचरणेनकल्पितं ७ तंकृतप्रणतयोनुजीविनः
कोमलात्मनखरागरूषितं भेजिरेनवदिवाकरातपस्पृष्टपंकजतुलाधिरोहणं ८ यौव
नोन्नतविलासिनीस्तनक्षोभलोलकमलाश्चदीर्घिकाः गूढमोहनगृहास्तदंबुभिःसव्यगाह
तविगाढमन्मथः ९ तत्रसेकहृतलोचनांजनैर्धौतरागपरिपाटलाधरैः अंगनास्तमधि
कंव्यलोभयन्नर्पितप्रकृतिकांतिभिर्मुखैः १० घ्राणकांतमधुगंधकर्षिणीःपानभूमिरच

रघुवं·स१९ नाःप्रियासखः आत्यपद्मानसवासितासखःपुष्पिताःकमलिनी
११८ रिवाद्रुपः ११ तास्तिरेकमदकारणंरहस्तेनदत्तमभिलेषुरंगनाः ताभिरप्यु
पाहृतंमुखासवंसोपिबद्बकुलतुल्यदोहदः १२ अंकमंकपरिवर्तनोचितेतस्यनिन्यतुरशू
न्यतामुभे वल्लकीचहृदयंगमस्वनावल्गुवागपिचवामलोचना १३ सस्वयंप्रहतपुष्करः
कृतीलोलमाल्यवलयोहरन्मनः नर्तकीरभिनयातिलंघिनीःपार्श्ववर्तिषुगुरुष्वलज्जयत
१४ चारुनृत्यविगमेचतन्मुखंस्वेदभिन्नतिलकंपरिश्रमात प्रेमदत्तवदनानिलःपिबन्नत्य
जीवदमरालकेश्वरौ १५ तस्यसावरणदृष्टसंधयः यःकाम्यवस्तुषुनवेषुसंगिनः वल्ल ११८
भाभिरुपसृत्यचक्रिरेसामिभुक्तविषयाःसमागमाः १६ अंगुलीकिसलयाग्रतर्जनंभ्रूवि
भंगकुटिलंचवीक्षितंमेखलाभिरसकृच्चबंधनंवंचयन्प्रणयिनीरवापसः १७ तेनदूतिवि
दितंनिषेदुषापृष्ठतःसुरतवाररात्रिषु शुश्रुवेप्रियजनस्यकातरंविप्रलंभपरिशंकिनोव

चः १८ लौल्यमेत्यगृहिणीपरिग्रहान्नर्तकीष्वसुलभासुतद्वपुः वर्ततेस्मसकथंचिदालिखन्नं
गुलीक्षरणसंनवर्तिकः १९ प्रेमगर्वितविपक्षमत्सरादायताच्चमदनान्महीक्षितं निन्युरुत्स
वविधिच्छलेनतंदेव्यरुउज्झितरुषःकृतार्थतां २० प्रातरेत्यपरिभोगशोभिनादर्शनेनकृतखं
डनव्यथः प्रांजलिःप्रणयिनीःप्रसादयन्सोदुनोत्प्रणयमंथरःपुनः २१ स्वप्नकीर्तितविप
क्षमंगनाःप्रत्यभैत्सुरवदंत्यएवतां प्रच्छदांतगलिताश्रुबिंदुभिःक्रोधभिन्नवलयैर्विवर्तनैः
२२ क्लृप्तपुष्पशयनांल्लतागृहानेत्यदूतिकृतमार्गदर्शनः अन्वभूत्परिजनांगनारतंसोवरो
धभयवेपथूत्तरं २३ नामवल्लभजनस्यतेमयाप्राप्यभाग्यमपितस्यकांक्ष्यते लोलुपंब
तमनोममेतिगोत्रविस्खलितमूचुरंगनाः २४ चूर्णबभ्रुलुलितस्रगाकुलंछिन्नमेखलमल
क्तकांकितं उत्थितस्यशयनंविलासिनस्तस्यविभ्रमरतान्यपावृणोत २५ सस्वयं
चरणरागमादधेयोषितांनचतथासमाहितः लोभ्यमाननयनःश्लथांशुकैर्मेखलागु

 पेदनिनं फविभिः २६ चुंबनेनपरिवर्जिताधरंहस्तरोधिरशनावि [illegible]
११९ घट्टने विघ्नितेच्छमपितस्यसर्वतोमन्मथेंधनमभूद्वधूरतं २७ दर्पणेषुपरिभो
गदर्शिनीर्नर्मपूर्वमनुपृष्ठसंस्थितः छाययास्मितमनोज्ञयावधूर्ह्रीनिमीलितमुखीश्चकारसः
२८ कंठसक्तमृदुबाहुबंधनंन्यस्तपादतलमग्रपादयोः प्रार्थयंतशयनोत्थितंप्रि
यास्तंनिशात्ययविसर्गचुंबनं २९ प्रेक्ष्यदर्पणतलस्थमात्मनोराजवेशमतिशक्रशोभिनं
पिप्रियेनसतथायथायुवाव्यक्तलक्ष्मपरिभोगमंडनं ३० मित्रकृत्यमपदिश्यपार्श्वतः
प्रस्थितंतमनवस्थितंप्रियाः विद्महेशठपलायनच्छलान्यंजसेतिरुरुधुःकचग्रहैः ३१
तस्यनिर्दयरतिश्रमालसाःकंठसूत्रमपदिश्ययोषितः अध्यशेरतबृहद्भुजांतरंपीव ११०
रस्तनविलुप्तचंदनं ३२ संगमायनिशिगूढचारिणंचारदूतिकथितंपुरोगताः वंचयि
ष्यसिकुतस्तमोवृतः कामुकेतिचकृषुस्तमंगनाः ३३ योषितामुडुपतेरिवार्चिषां

स्पर्शनिर्वृतिमसावनाप्नुवन् आरुरोहकुमुदाकरोपमांरात्रिजागरपरोदिवाशयः ३४
वेणुनादशनपीडिताधरावीणयानखपदांकितोरवः शिल्पकार्यमुभयेनवेजितास्तं
विजिह्मनयनाव्यलोकयन् ३५ अंगसत्ववचनाश्रयंमिथःस्त्रीषुनृत्यमुपधायदर्शयन्
सप्रयोगनिपुणैःप्रयोक्तृभिःसंजघर्षसहमित्रसन्निधौ ३६ अंसलंबिकुटजार्जुनस्र
जस्तस्यनीपरजसांगरागिणः प्रावृषिप्रमदबर्हिणेष्वभूत्कृत्रिमाद्रिषुविहारविभ्र
मः ३७ विग्रहाच्चशयनेपराङ्मुखीर्नानुनेतुमबलाःसतत्वरे आचकांक्षघनशब्दवि
क्लवास्ताविवृत्यविशतीर्भुजांतरं ३८ कार्तिकीषुसवितानहर्म्यभाग्यामिनीषुल
लितांगनासखः अन्वभुंक्तसुरतश्रमापहांमेघमुक्तविशदांसचंद्रिकां ३९ सै
कतंचसरयूंविवृण्वतींश्रोणिबिंबमिवहंसमेखलां स्वप्रियाविलसितानुकारिणीं
सौधजालविवरैर्व्यलोकयन ४० मर्मरैरगुरुधूपगंधिभिर्व्यक्तहेमरशनैस्तमे

र·वं·स·१९ कांतः अङ्गुरागरथनमोष्ठलोलुपं सैमनैर्विवसनैः सुमध्यमाः ४१ अर्पितास्तिमि
तदीपदृष्टयो गर्भवेश्मसु निवातकुक्षिषु तस्य सर्वसुरतांतरक्षमाः साक्षितांशिशिर
१२० रात्रयो ययुः ४२ दक्षिणेन पवनेन संभृतं प्रेक्ष्य चूतकुसुमं सपल्लवं अन्वनैषुरवधू
तविग्रहास्तं दुरुत्सहवियोगमंगनाः ४३ ताः स्वमंकमधिरोप्य दोलया प्रेंखयन्प
रिजनप्रविद्धया मुक्तरज्जु निबिडं भयच्छलात्कंठबंधनमवाप्य बाहुभिः ४४ तं पयोध
रनिषिक्तचंदनैर्मौक्तिकग्रथितचारुभूषणैः ग्रीष्मवेशविधिभिः सिषेविरे श्रोणिलं
बिमणिमेखलैः प्रियाः ४५ यत्स भग्नसहकारमासवं रक्तपाटलसमागमं प
पौ तेन तस्य मधुनिर्गमात्कृशश्चित्तयोनिरभवत्पुनर्नवः ४६ एवमिंद्रियसुखा १२०
नि निर्विशन्नन्यकार्यविमुखः स पार्थिवः आत्मलक्षणनिवेदितानृतूनत्यवाह
यदनंगमोहितः ४७ तं प्रमत्तमपि न प्रभावतः शेकुराक्रमितुमन्यपार्थिवाः आ

मयस्तु रतिरागसंभवो दक्षशाप इव चंद्रमक्षिणोत् ४८ दृष्टदोषमपि तन्न सोत्यज
त्संगवस्तु भिषजामनाश्रवः स्वादुभिः स्वविषयैर्हृतस्ततो दुःखमिंद्रियगणो निवार्य
ते ४९ तस्य पांडुवदनाल्पभूषणा सावलंबगमना मृदुस्वना यक्ष्मणात्मपरिहानि
राययौ कामयानसमवस्थया तुलां ५० व्योमपश्चिमकलास्थितेंदु वा पंकशेषमिव घ
र्मपल्वलं राज्ञि तत्कुलमभूत्क्षयातुरे वामनार्चिरिव दीपभाजनं ५१ गूढमेषु दि
वसेषु पार्थिवः कर्म साधयति पुत्रजन्मने इत्यदर्शितरुजास्य मंत्रिणः शश्वदूचुरघ
शंकिनीः प्रजाः ५२ स त्वनेकवनितासखोपि सन्पावनीमनवलोक्य संततिं वै
द्ययत्नपरिभाविनं गदं न प्रदीप इव वायुमत्यगात् ५३ तं गृहोपवन एव संगताः प
श्चिमक्रतुविदा पुरोधसा रोगशांतिमपदिश्य मंत्रिणः संभृते शिखिनि गूढमादधुः
५४ तैः कृतप्रकृतिमुख्यसंग्रहैराशु तस्य सहधर्मचारिणी साधु दृष्टशुभगर्भल

र·वं·स·१९ क्षणाप्रत्यपद्यतनराधिपश्रियं ५५ तस्यास्तथाविधनरेंद्रविपत्तिशोकादु
ष्णैर्विलोचनजलैःप्रथमाभितप्तः निर्वापितःकनककुंभमुखोज्झितेनवंशाभि
१२१ षेकविधिनाशिशिरेणगर्भः ५६ तंभूत्यर्थंप्रसवसमयाकांक्षिणीनांप्रजानां
मंतर्गूढक्षितिरिवनभोबीजमुष्टिंदधाना मौलैःसार्द्धंस्थविरसचिवैर्हेमसिंहास
नस्थाराज्ञीराज्यंविधिवदशिषद्भर्तुरव्याहताज्ञा ५७ इतिश्रीरघुवंशेमहाकाव्ये
कालिदासकृतौवंशप्रतिष्ठानोनामैकोनविंशतिःसर्गः १९ श्रीगुरुचरणपुंडरीकं
श्री: परावारक्षरांगनीरजशके वैशाखिधाव्याङ्कयसूरेकुंभजसंस्थितोपथिगतेकृष्णेचतुर्थो १२१
मन्मथे॥ गोत्रेवत्सेशरथोर्वशान्वयमनुश्रीबालकृष्णोलिखद्‌टीकानायकशेखराघ्रिकमल
नोविद्वन्मतंभास्करो॥१॥ ॥